

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

**KÜLTEPE'DE ORTAYA ÇIKARILAN ANADOLU
ÜSLUBUNDAKİ SİLİNDİR MÜHÜR VE MÜHÜR
BASKILARI ÜZERİNDE GÖRÜLEN TANRI VE TANRIÇA
TASVİRLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET TEKTAŞ

DANIŞMAN

PROF. DR. REMZİ KUZUOĞLU

AKSARAY-2024

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**KÜLTEPE'DE ORTAYA ÇIKARILAN ANADOLU
ÜSLUBUNDAKİ SİLİNDİR MÜHÜR VE MÜHÜR
BASKILARI ÜZERİNDE GÖRÜLEN TANRI VE TANRIÇA
TASVİRLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MEHMET TEKTAŞ

DANIŞMAN : PROF.DR. REMZİ KUZUOĞLU

JÜRİ ÜYESİ : DOÇ.DR.ŞAFAK BOZGUN

JÜRİ ÜYESİ : DOÇ.DR.ÖMER KAHYA

AKSARAY-2024

TELİF HAKKI ve TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Mehmet

Soyadı : TEKTAŞ

Bölümü : Tarih

İmza :

Teslim tarihi

TEZİN

Türkçe Adı: Kültepe’de Ortaya Çıkarılan Anadolu Üslubundaki Silindir Mühür ve Mühür Baskıları Üzerinde Görülen Tanrı ve Tanrıça Tasvirleri

İngilizce Adı: Depictions of Gods and Goddesses on Cylinder Seals and Seal Impressions in the Anatolian Style Uncovered at Kültepe

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Mehmet TEKTAŞ

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Mehmet TEKTAŞ tarafından hazırlanan “Kültepe’de Ortaya Çıkarılan Anadolu Üslubundaki Silindir Mühür ve Mühür Baskıları Üzerinde Görülen Tanrı ve Tanrıça Tasvirleri” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Remzi Kuzuoğlu

(Tarih Anabilim Dalı,Aksaray Üniversitesi)

İmza

.....

Üye: Doç. Dr. Ömer KAHYA

(Sumeroloji, Ankara Üniversitesi)

.....

Üye: Doç. Dr. Şafak BOZGUN

(Hititoloji, Ankara Üniversitesi)

Tez Savunma Tarihi: 14/06/2024

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nuntarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin

Adı Soyadı: Mehmet TEKTAŞ
İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Aybala ÇAYIR
İmza

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamda benden yardımını esirgemeyen, elini daima üzerimde hissettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU'na, tez yazma sürecimde beni yalnız bırakmayan değerli eşim Songül TEKTAŞ'A teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

Anadolu, jeopolitik konumunun yanında yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle en eski zamanlardan itibaren önemli bir coğrafya olmuştur. Anadolu'nun stratejik zenginliklerinin farkında olan Asur Şehir Devleti'nin yöneticileri, MÖ. 2. Binyılın başlarında Anadolu krallarıyla yaptıkları ticaret antlaşmalarıyla hem Anadolu'yu cazip bir ticaret merkezi haline getirmişler hem de ticaret vasıtasıyla Anadolu'nun zenginliklerini Asur'a taşınmasını sağlamışlardır

Anadolu ile Asur arasında gerçekleşen uluslararası ticaretin yaşandığı bu dönem, Asur Ticaret Kolonileri Çağı (MÖ. 1774-1719) olarak adlandırılmakta olup Kayseri yakınlarındaki Kültepe (Kaniş) bu faaliyetlerin Anadolu'daki gayri resmi başkentidir. Kültepe'de gerçekleştirilen kazılarda binlerce arkeolojik eser gün yüzüne çıkartılmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı Anadolu ve Asur toplumuna dair bilgi veren bu ünik eserler arasında yerlilere ve Asurlu tüccarlara ait silindir mühürler ve mühür baskıları da bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar mühürlerin pek çok yönden üslup farklılıkları taşıdığını, ayrıca başta dini ve mitolojik sahneler olmak üzere ait oldukları kültürlere dair önemli bilgiler taşıdıklarını ortaya koymaktadır. Bilhassa mühürler üzerinde görülen dini ve mitolojik sahneler hem Anadolu hem de Mezopotamya panteonuna dair önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmada; Anadolu'nun kadim yerleşimi Kültepe'de ele geçen Anadolu üslubundaki silindir mühürler ve mühür baskıları üzerinde görülen tanrı ve tanrıça tasvirleri ele alınarak konu hakkında bazı değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tanrı, Tanrıça, Kültepe, Tasvir

Bilim kodu : 110801

Sayfa Adedi : 110

Danışman: Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU

ABSTRACT

Anatolia, with its geopolitical position as well as its underground and surface riches, has been a significant geography since ancient times. The rulers of the Assyrian City-State, aware of Anatolia's strategic wealth, made trade agreements with the Anatolian kings at the beginning of the 2nd millennium BC. These agreements made Anatolia an attractive trade center and facilitated the transfer of Anatolia's riches to Assyria through trade.

This period of international trade between Anatolia and Assyria is called the Assyrian Trade Colonies Period (1974-1719 BC), with Kültepe (Kaniş) near Kayseri being the unofficial capital of these activities in Anatolia. Excavations in Kültepe have brought to light thousands of archaeological artifacts. Among these unique artifacts, which provide information about the Assyrian Trade Colonies Period and the societies of Anatolia and Assyria, are cylinder seals and seal impressions belonging to the locals and Assyrian merchants. Research shows that the seals exhibit stylistic differences in many aspects and carry significant information about the cultures they belong to, particularly in religious and mythological scenes. The religious and mythological scenes depicted on the seals provide important insights into both the Anatolian and Mesopotamian pantheons. This study attempts to make some evaluations on the depictions of gods and goddesses seen on the cylinder seals and seal impressions unearthed in the ancient settlement of Kültepe in Anatolia.

Keywords: God, Goddess, Kültepe, Description

Scientific Code:110801

Page Count: 110

Advisor: Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI ve TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	5
1.1.KÜLTEPE	5
1.1.1. 1.a. Asur Ticaret Kolonileri Çağında Kültepe.....	7
2. BÖLÜM.....	17
2.1. Mührün Tanımı ve Tarihsel Gelişimi	17
2.2.1 1.b.1. Damga Mühürler	19
2.2.2 1.b.2.Silindir Mühürler.....	21
2.3 Üsluplarına Göre Kültepe’de Mühürler	22
2.3.1. Eski Asur Üslubu:	23
2.3.1.a Eski Babil Üslubu:.....	25
2.3.2.b. Anadolu Üslubu:	27
2.3.2.c. Eski Suriye Üslubu:.....	33
Anadolu Üslubu Silindir Mühürler ve Mühür Baskıları Üzerinde Görülen Tanrı ve Tanrıça Tasvirleri	37
3. Mezopotamyalı Tanrı ve Tanrıça Tasvirleri	37
3.1. Mezopotamya (Babilli) Tanrıları.....	37
3.1.1. Güneş Tanrısı Şamaş.....	37
3.1.2 Adad	39
3.1.3. Assur.....	40
3.1.1.3 Su Tanrıları	40
3.1.1.3.1 Ea.....	41
3.1.1.3.2 İki Yüzlü Tanrı Usmu	41
3.1.1.3.3 Çıplak Kahraman.....	42

3.1.1.3.4 Boğa-Adam	43
3.1.1.3.5 Batının Tanrısı Amurru	43
3.1.1.3.6 Ejderli Tanrı (Marduk)	44
3.1.1.3.7 Koruyucu Tanrı	45
3.2 Yerli Tanrılar	45
3.2.1 Hava Tanrıları (Boğalı Tanrılar ve Boğalar)	46
3.2.2 Dağlara Basan Hava Tanrısı	46
3.2.3 Boğa-Adamlarının Üstündeki Boğanın Yularını Tutan Tanrı	46
3.2.4 Boğa Üstünde Duran Tanrı	47
3.2.5 Boğa Üstünde Silahlı Tanrı	47
3.2.6 Sırtı Konili Boğanın Üstünde Duran Hava Tanrısı	47
3.2.7 Boğa ile Savaşan Tanrı	48
3.2.8 Boğa	48
3.3. Savaş Tanrısı	49
3.3.1 Savaş Sahnesinde Savaş Tanrısı	49
3.3.2 Aslan Üstünde Savaş Tanrısı	49
3.3.3 Tahtında Oturan Savaş Tanrısı	50
3.4. Av Tanrısı	51
3.5 Tanrı Pirwa	51
3.6 Eşek Üstündeki Tanrı	53
3.7 Domuz Koşulu Kağnıdaki Tanrı	54
3.8 Anadolu Üslubunda Görülen Tanrıçalar	54
3.8.1 Kaniş'in Baş Tanrıçası	54
3.8.2 İştar	55
3.8.3 Antiloplu Çıplak Tanrıça	56
3.8.4 Kuşlu Çıplak Tanrıça	57
3.8.5 Geyik Üstünde Çıplak Tanrıça	57
KAYNAKÇA	61
RESİMLER	65

KISALTMALAR

a.g.e: adı geçen eser
a.g.t. : adı geçen tez
e.t.ç. : Eski Tunç Çağı
o.t.ç. : Orta Tunç Çağı
m. : Metre
km. : Kilometre
cm. : Santimetre
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğerleri
vs. : vesaire
s. : sayfa
prof. : profesör
dr. : doktor
doç. : doçent
ar. : araştırma
yay. : yayınları
y.y. : yüzyıl

GİRİŞ

Anadolu, yüzyıllar boyu pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Verimli tarım arazileri, su kaynaklarının bolluğu ile yaşama uygun coğrafyası, Anadolu'nun bir yuva olarak seçilmesindeki en önemli unsurdur. Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarının birbirlerine en çok yaklaştığı ve bu kıtalar arasında bir geçiş noktası olan Anadolu toprakları Mısır, Mezopotamya ve Akdeniz Medeniyetleri arasında kalmıştır. Dolayısıyla kültürler arasında bir köprü vazifesi de üstlenen Anadolu coğrafyası, stratejik konumu nedeniyle en eski devirlerden itibaren çok farklı uygarlıkların doğmasına tanıklık etmiş, bunun yanında pek çok topluma da ev sahipliği yapmıştır. Bu durum, Anadolu'nun “Medeniyetlerin Beşiği” olarak adlandırılmasına da vesile olmuştur.

Araştırmalar, Anadolu ile Mezopotamya arasındaki iktisadi münasebetlerin en eski dönemlerden itibaren var olduğunu göstermektedir. Alishar'ın (Yozgat) Kalkolitik Çağı (MÖ. 5500-3000), Troya I'nin (Çanakkale) Erken Bronz Çağı (MÖ. 3000-2500) ve Troya II'nin Orta Bronz Çağı (MÖ. 2500-2000) yerleşmeleri¹ ile Alacahöyük (Çorum), Seyitömer Höyük² (Kütahya) ve Kültepe'de³(Kayseri) ele geçen silindir mühür ve mühür baskıları, söz konusu ilişkinin arkeolojik delilleridir.

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilere ait ilk yazılı kayıt MÖ. 3. Binyılın sonlarına doğru meydana gelen askeri bir seferin anlatıldığı “*šar tamhari*” metnidir. Metinde, MÖ. 2334-2279 tarihleri arasında Akad tahtında oturan Sargon'un Puruşhattum şehrine yaptığı askeri sefer anlatılmaktadır. Metne göre; Aksaray yakınlarındaki Acemhöyük ile bir tutulan Puruşhanda şehrinde Akadlı tüccarlar yaşamakta ve ticaret yapmaktadırlar. Ancak tüccarlar, Puruşhattum kralı ile bazı problemler yaşamışlar, çözüm için de kralları Sargon'dan yardım talep etmişlerdir. Sargon tüccarlarının talepleri üzerine Puruşhattum üzerine yürümüş ve şehri ele geçirmiştir.⁴

¹Göetze, A.; Kleinasien, 2. Aufl., München 1957, 64.

²Nejat Bilgen, *Seyitömer Höyük I*, (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015), 142.

³Fikri Kulakoğlu, -Öztürk, Güzel. *New Evidence for International Trade in Bronze Age Central Anatolia: Recently Discovered Bullae at Kültepe-Kanesh*, (Antiquity, Vol: 89/343, 2015), 2-3

⁴Westenholz, J. G. *Legends of the Kings of Akkade*, Winona Lake, (Indiana, 1997), 102 vd

MÖ. 2. Binyılın ilk çeyreği Anadolu ile Mezopotamya arasında gerçekleşen ticari ilişkilerin zirve yaptığı bir dönemdir. İlişkiler öylesine yoğundur ki Anadolu MÖ. 1975-1719 yılları arasındaki 250 yıllık bir zaman diliminde, uluslararası ticaretin Eski Ön Asya'daki en önemli merkezi olmuştur. Asur Ticaret Kolonileri Çağı (MÖ. 1974-1719) olarak bilinen bu dönemde Anadolu yazıyı tanımış, böylece Sümerlerin yazıyı keşfinden yaklaşık 1200 yıl sonra tarihi devirler Anadolu için de başlamıştır.

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin Anadolu'daki merkezi Kayseri yakınlarındaki Kültepe'dir. 1925 yılında Çek araştırmacı B.Hrozny'nin Kültepe'de bulduğu Eski Asurca çivi yazılı tabletlerle, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu tarihini aydınlatacak ana kaynaklar gün ışığına çıkmıştır. Bu kadim şehirde ilk sistematik kazı çalışmalarını 1948'de Tahsin Özgüç gerçekleştirmiştir. Günümüzde Fikri Kulakoğlu'nun devam ettirdiği kazılar neticesinde; Kültepe'nin Höyük ve Aşağı Şehir olarak iki kısma ayrıldığı, Asurlu tüccarlar ile yerli halkın bir arada oturduğu mahallelerin Aşağı Şehir'de yer aldığı anlaşılmıştır. Aynı zamanda *kārum* (pazar yeri) alanının da bulunduğu bu kısımda dört yapı katı tespit edilmiş; evlerin arşiv odalarında, büyük çoğunluğu II. tabaka, çok az bir kısmı ise Ib tabakasında olmak üzere 25.000'den fazla çivi yazılı tablet ele geçmiştir.

Kültepe Tabletleri olarak adlandırılan bu metinler aynı zamanda Anadolu'nun ilk yazılı kayıtlarıdır. Tabletler üzerinde yapılan detaylı çalışmalar neticesinde, belgelerin büyük çoğunluğunun Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'ya iktisadi gayelerle gelen Asurlu tüccarların şahsi kayıtları oldukları anlaşılmıştır. Geriye kalan az sayıdaki belge ise yerli tüccarların arşivlerine aittir. Metinlerin verdiği bir diğer önemli bilgi ise, bu kadim yerleşmenin çivi yazılı metinlerde adı sıklıkla geçen Kaniş şehri olduğudur.

Kuzey Mezopotamya'daki Asur şehriden (Qal-al şerqat) yola çıkan Asurlu tüccarlar Fırat Nehri'ni geçerek Asur - Urfa - Adana - Gülek Boğazı veya Asur - Diyarbakır - Malatya - Kayseri yollarını kullanarak Anadolu içlerine ilerlemişlerdir. Anadolu'da Kaniş merkezli “*wabartum*” ve “*kārum*” olarak adlandırılan 40'dan fazla⁵ ticaret merkezleri tesis etmişler ve ticarî faaliyetlerini Anadolu şehirlerindeki bu merkezlerden yürütmüşlerdir. Asurlu tüccarlar 200-250 *anşe salamu*'dan “kara eşek” oluşan kervanlarla, Anadolu'ya kalay, tekstil ürünleri ve süs eşyaları getirmişler, bunları yerel pazarlarda altın ve gümüş karşılığında satarak elde ettikleri kazançları Asur'a taşımışlardır.

⁵ Sebahattin Bayram.; *New and Some Rare Geographical Names in the Kültepe Texts*, (Archivum Anatolicum III, Ankara, 1997), 61-66.

Anadolu’da Kültepe’nin (Kaniş) dışında, Boğazköy (Hattuša), Alişar (Amkuwa?), Kayalıpınar (Şarişsa), Kaman Kalehöyük ve Acemhöyük’te (Puruşattum?) büyük çoğunluğu Asurlu şahıslara (tüccarlar) ait Eski Asurca yazılmış çivi yazılı belgeler gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu belgelerin önemli bir kısmı Asurlu tüccarların borç senetleri ve iş mektupları olup miras, evlatlık alma, evlenme, köle ve gayrimenkullerin satımı hakkında bilgi veren metinler de mevcuttur. Bu metinlerin sahipleri hem hukuki geçerliliklerini sağlamak hem de aidiyetlerini belirtmek için bazı belgeleri silindir veya damga mühürler ile mühürlemişlerdir. Çoğunlukla ticari antlaşmaların içine konduğu zarflar üzerinde silindir mühür veya yerel halkın kullandığı damga mühürlerin baskıları yer almaktadır. Ayrıca, tüccarların Asur’dan Anadolu’ya ya da Anadolu içinde sevk ettikleri malları da mühürleyerek, gönderildikleri yere güven içinde ve açılmadan ulaşmalarını sağlamışlardır. Tüccarlar sevk edecekleri malları paketledikten sonra bir iple bağlamakta, ipin düğüm noktasına da *bulla* adı verilen bir parça kil topak yapıştırmaktaydılar. Ardından alıcının adı, malın içeriği ve miktarı gibi bilgiler yazılıp, son olarak gönderenin mührü ile kil topak mühürlenirdi. Bazı tüccarlar ise herhangi bir kayıt düşmeden paketlerin bağlı olduğu *bulla*’ları sadece mühürleriyle mühürlemekteydiler.

Kültepe’de, *kārum* alanında gerçekleştirilen kazılarda Asurlu ve yerli şahıslara ait yüzlerce damga ve silindir mühür ile binlerce mühür baskılı *bulla* ele geçmiştir. Bu mühürler incelendiğinde silindir mühür sahiplerinin çoğunlukla Asurlu tüccarlar oldukları, yerli şahısların ise silindir mühür kullanmakla birlikte ağırlıklı olarak damga mühür geleneğini sürdürdükleri anlaşılmıştır. Bu mühürler üzerinde çoğu dini içerikli tasvirler yer almaktadır. Mühür sahibinin inanç sistemi ile şekillenen mühürler, toplumdan topluma gösterdikleri farklı üslupları ile birbirlerinden ayrılmaktadırlar.⁶

Mühürler üzerinde çoğunlukla tanrı ve tanrıça, kutsal hayvanlar, çeşitli yaratıklar, evcil ve vahşi av hayvan tasvirleri yer almaktadır. Ayrıca günlük hayatta kullanılan masa, sandalye, sehpa, kap kaçaklar, yiyecek ve içecekler ile farklı silahların tasvirlerini de görmek mümkündür. Mühürlerde görülen diğer tasvirler ise güneş, ay ve yıldızların yer aldığı kozmik sahnelerdir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı’ndan önce de hem Anadolu’da hem de Ön Asya’da kullanılan mühürler, tıpkı çivi yazılı metinler gibi tasvir sanatı üzerinden ait oldukları toplumların

⁶ Nimet Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020), 3 vd.

inançları hakkında bilgi vermekte, sahiplerinin dini hayatlarını günümüze taşımaktadırlar. Bu çalışmamızda Kültepe’de bulunan Anadolu üslubundaki silindir mühürler ve mühür baskıları üzerinde görülen tanrı ve tanrıça tasvirleri incelenecektir. İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Kültepe ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Kültepe’de ele geçen silindir mühür ve mühür baskıları üzerinde görülen tanrı ve tanrıça tasvirleri üzerinden incelenecektir.

1. BÖLÜM

1.KÜLTEPE

Tarih öncesi zamanlardan itibaren Anadolu her zaman irili-ufaklı pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'nun ortasında yer alan ve günümüzde Kayseri İli içinde kalan topraklar da sayısız eski yerleşime kucak açmıştır. Kayseri'yi en eski çağlardan bugüne kadar önemli kılan husus; şehrin askeri ve ticari yolların kavşak noktasında olmasıdır. Kayseri, Anadolu'nun ortasında sayılabilecek konumu ile dört yönü birbirine bağlayan yollara hâkimdir.⁷

Arkeolojik veriler Kalkolitik Çağ'dan itibaren iskân edilen Kayseri'nin Asur Ticaret Kolonileri Çağı, Hititler, Frigler, Helenistik⁸, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde iskân edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla Kayseri'nin Anadolu'nun merkezinde yer alması zaman içinde farklı kültür ve medeniyetin ortaya çıktığı kadim topraklara sahip olmasına vesile olmuştur.

Bu bağlamda Kayseri İli sınırları içinde kalan Kültepe, hem Anadolu hem de Ön Asya'nın en önemli arkeolojik merkezlerinden biri olma özelliğine sahiptir. Eski Asurca metinlerde Kaniş olarak geçen Kültepe, Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusunda yer almakta ve MÖ. 2. Binyılın başlarında Kaniş Krallığının merkezi, Anadolu'daki Asur ticaret kolonilerinin de başkentidir.⁹ Höyük 21 metre yüksekliğe; doğu-batı 500 m. kuzey-güney istikametinde ise 550 m uzunluğa sahiptir¹⁰

Kültepe Höyüğü arkeolojik olarak iki kısımdan oluşur: Tepe ve Aşağı Şehir. Tepe'de 1893-1925 arasında dört çalışma gerçekleşmiştir. İlk kazıyı 1893 ve 1894'te E. Chantre yapmıştır. 1906'da H. Winckler sekiz gün çalışmış, aynı yıl H. Grothe höyüğün ortasında ve doğusunda araştırma yapmıştır. Ancak yapılan bu sondaj çalışmaları sonuç vermemiştir.¹¹ Bu

⁷Halil Edhem (Eldem), *Kayseri Şehri Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm*, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982),18.

⁸Strabon Geographika isimli kitabının dizin bölümünde Kayseri'den şöyle bahsetmektedir: *Kapadokya'nın Kilikia Eyaleti'nde bulunan metropolisi. Argaios Dağı (Erciyes) eteklerinde kurulmuş olduğundan, buraya "Argoios'un yanındaki Eusebeia" da denir, Roma Dönemi'nde Kaiseria adını almıştır.* Strabon, Geographika, (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015,) s. 345

⁹Enver Ateş, “*Kültepe Kalıntıları ve Kil Tabletler*”, (Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi,2014), 5

¹⁰Cahit Günbattı, *Kültepe- Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*, (Kültür Yayınları, Kayseri 2012), 9.

¹¹Emre Kutlu , “*Anadolunun Önsözü Kültepe-Kaniş Karumu*” , (İstanbul ,2010), 20

Çalışmaların amacı tamamen tablet bulmak içindi. Bunun nedeni “Kapadokya tabletleri” diye adlandırılmış tabletlerin Kültepe’den geldikleri biliniyordu. Hem tablet bulmak için yabancı araştırmacıların bilimsel olmayan çalışmaları hem de köylülerin toprak almak için Höyük’ü kullanmaları Kültepe’ye oldukça zarar vermiştir. Kültepe’de son kazı 1925’te B. Hrozný yapmıştır. Aynı zamanda Hitit dilini çözümleyen ve onun Hint Avrupalı karakter olduğunu saptamasıyla ünlenen Hrozný¹², kendisinden öncekiler gibi Höyük’te çalışmıştır. Mimariye zarar vermek pahasına çivi yazılı belgeleri arayan Çek bilgini, başlarda tablet bulamamış, çalışmalara son vermek üzereyken köylülerden birinin haber vermesi ile aradığı tabletleri Höyük’te değil Höyüğün eteklerindeki tarlalarda bulmuştur. Hrozný bu alanda yaptığı kazılarda bin kadar tableti gün yüzüne çıkartmış, böylece, çivi yazılı metinlerde “*Kārum Kaniš*” olarak kaydedilen, yerli halk ile Asurluların birlikte ikamet ettikleri Aşağı Şehir bulunmuştur.¹³ Hitit metinlerinde Kaniš/Aniša/Neša olarak kaydedilen kentin ismi, Hititlerin kendi dillerine verdikleri ad (Neşaca) olarak bilinmektedir.¹⁴

Kültepe’deki ilk sistemli kazıları 1948 yılında Tahsin Özgüç yapmıştır. Özgüç, Höyük’te sırasıyla Erken Tunç, Asur Ticaret Kolonileri, Geç Hitit, Roma, Helenistik devirlerine ait 18 yapı ortaya çıkartmıştır.¹⁵

Kaniš’te gerçekleştirilen kazılar, Eski Anadolu şehir plancılığı açısından son derece dikkat çekici bilgiler vermektedir. Kaniš’te sokaklar taş ve toprak döşeli olup genişlikleri, yüklü hayvan ve araba trafiğine uygun planlanmıştır. Taş döşeli yollarda gidip gelen arabaların tekerlek izleri günümüze kadar ulaşmıştır. Dar olan yan sokaklar ise yayalar tarafından kullanılmıştır. Kaniš’teki konutlar sokaklara göre planlanmış olup evlerin girişi sokağa veya meydana açılıyordu. Ayrıca sokaklarda atık suyu veya yağmur suyunu tahliye etmek için üstü yassı ve düzgün taşlarla örtülü tahliye sistemleri geliştirilmiştir.¹⁶

Kültepe’de Aşağı Şehir’de açığa çıkarılan evler Anadolu’lu ve Asurlu tüccarlara ait olup sahiplerinin ekonomik durumlarına göre tek veya iki katlı inşa edilmişlerdir. Oda sayıları iki ile 12 arasında değişen bu yapıların temelleri taş, duvarları ise kerpiçtendir. İki katlı evlerde oturma ve yatak odasının üst katta, içinde ocak ve fırının bulunduğu mutfak girişte, Eski

¹² Kutlu , *Anadolunun Önsözü Kültepe-Kaniš Karumu* , 20

¹³ Günbattı .*Kültepe- Kaniš Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 9

¹⁴ Sedat Alp, “Kaniš = Aniša = Niša, Erken Hitit Çağı’nın bir başkenti”, *Belleten*, Cilt 27, (Ankara, 1963) s. 367-376.

¹⁵ Tahsin Özgüç, *Kültepe Kaniš: Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Araştırmalar*, (T.T.K., Ankara, 1959), 41.

¹⁶ Özgüç T, *Kültepe Kaniš: Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Araştırmalar*, 41-42.

Asurca metinlerin korunduğu arşiv ve depoların ise giriş veya bodrumda yer aldıkları ifade edilmektedir.¹⁷ Evlerin oda sayısı ve ele geçen eşyaların çeşitliliği, kalabalık ailelerin bu evlerde yaşadıkları izlenimini vermektedir. Ayrıca hem arkeolojik hem de filolojik çalışmalar yerli şahıslara ait evler ile Asurlu tüccarların yaşadıkları evlerin inşaat planı ve tekniği açısından farklı olmadıklarını göstermektedir.¹⁸

Kārum'un II. tabakası kimliği tespit edilemeyen bir düşmanın yaptığı ani bir saldırıyla (MÖ. 1835 civarında) tahrip edilmiştir. Tüccarların eşyalarını almadan evlerini terk etmiş olmaları saldırının umulmayan bir anda yapıldığını göstermektedir. Asurlu tüccarlar bu felaketin ardından ayrıldıkları Kaniş'e kısa bir süre (2-3 yıl) sonra dönmüşler ve Ib tabakasına yeniden yerleşmişlerdir. II. tabakanın sonunu getiren yıkımın bir benzeri Ib tabakasında da yaşanmış ve Asurlu tüccarlar bu dönemin sonunda Kaniş'i terk etmişlerdir. Böylece yaklaşık 250 yıl süren Asur Ticaret Kolonileri Çağı sona ermiştir. Arkeolojik çalışmalar neticesinde hemen satıhtaki Ia tabakasında Eski Hitit dönemine ait bazı önemsiz kalıntılar ortaya çıkartılmıştır.¹⁹ Kaniş şehri uzun bir aranın ardından Demir Çağı'nda yeniden iskân edilmiştir.

1.a. Asur Ticaret Kolonileri Çağında Kültepe

Asur Irak'ın kuzeyinde, Dicle Nehri'nin batısında, Musul'un ise 90 km güneyinde yer alan eski bir yerleşim olup bugünkü adı Qal'at Şerqat'tır. Aynı zamanda baş tanrısının da adını taşıyan Asur şehri hakkında ilk kayıtlar Akad metinlerinde karşımıza çıkmaktadır.²⁰ MÖ. 3. Binyılın sonlarında bir süre III. Ur şehir devletine bağlı olarak varlığını sürdüren Asur, bu devletin yıkılmasının ardından bağımsızlığını ilan etmiş ve Asur tahtına I. Puzur-Aşşur oturmuştur.²¹ Asur'un bölgesinde siyasi bir güç olarak tarih sahnesine çıkışı ise MÖ. 2. Binyılın başlarına tekabül etmektedir. Bilhassa Asur kralı I. İlişuma zamanı, Asur'un hem

¹⁷ M.T. Larsen; “*Kültepe/Kaniş Arşivleri*”, *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş Karumu*, (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No: 78, İstanbul, 2010), 74 vd.

¹⁸ Alp, S. *Kaniş = Anişa = Nişa, Erken Hitit Çağı'nın bir başkenti*, 367 vd.

¹⁹ Günbatı: *Kültepe Kaniş: Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Araştırmalar*, 33-34

²⁰ H. Lewy, “*Assyria c. 2600-1816 BC*”, In Edwards, I. E. S.; Gadd, C. J.; Hammond, N. G. L. (eds.). *The Cambridge Ancient History: Volume I Part 2: Early History of the Middle East* (3rd ed.). (Cambridge University Press, Cambridge, 1971), 729-730.

²¹ Lewy, “*Assyria c. 2600-1816 BC*”, 739-740.

Mezopotamya’da hem de uluslararası alanda ticaret merkezi olarak ön plana çıktığı dönemdir.²²

Asur’un bir ticaret merkezi olmasının en büyük nedeni I. İlişuma’nın aldığı ekonomik kararlardır. Asur kralının vergileri azaltması ve tekelleri kaldırması Asur şehrinin uluslararası ticarete ön plana çıkması sağlamıştır. Zaman içinde Asur’un büyüyen ekonomisi zengin tüccarların hem ellerindeki malları ihraç etmek hem de Asur’un yeterli olmayan ham madde ihtiyacını karşılamak için başka pazarlara yönelmelerini zorunlu kılmıştır. Bu manada hem yer altı zenginliklerine sahip olması hem de tüccarlara sağlanan imtiyazlar Anadolu’yu Asurlu tüccarlar için vazgeçilmez bir pazara dönüştürmüştür.²³

Asur Ticaret Kolonileri Çağı adı ile bilinen bu dönemde, Asur ile Anadolu arasındaki ilişkiler ticaret üzerine kuruludur. Her ne kadar bu ilişkilerin öncesi hakkında yeterli bilgi olmasa da Asur Ticaret Kolonileri Çağı’ndan önce, MÖ. 3. Binyılın sonlarına doğru Akadlı tüccarların Anadolu’da ticari faaliyette bulundukları bilinmektedir. Akad kralı Sargon’un (M.Ö. 2334-2279) askeri başarılarını anlatan “*šar tamhari*” metinlerinde; Puruṣhattum (Acmhöyük?) şehrinde yaşayan Akadlı tüccarların yerel kral ile bazı sorunlar yaşadıkları, bundan dolayı da Sargon’dan yardım istedikleri anlatılmaktadır. Öyle anlaşıyor ki Sargon bu talebi geri çevirmemiş ve Anadolu’ya, Puruṣhattum’a bir sefer düzenleyerek şehri ele geçirmiştir. MÖ. 3. Binyılın son çeyreğinde Akadlı tüccarların Anadolu’da olduklarını gösteren bu bilgi, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Asurlu tüccarlardan önce de Mezopotamyalı tüccarların Anadolu’da olduklarını göstermektedir.

MÖ. 2. Binyılın başında Anadolu’nun siyasi sistemi şehir devletlerinden oluşuyordu. Çivi yazılı metinlerde *rubā’um* (kral) ve *rubatum* (kraliçe) olarak ifade edilen yerel yöneticilerin hüküm sürdüğü şehirler siyasi ve ekonomik güçleriyle orantılı olarak üç farklı yönetim biçimi ile yönetiliyorlardı. Bunlar, büyük krallık, küçük-özerk şehir devleti ve vasal krallıklar olarak bu yapının içindeydiler. Çivi yazılı metinler yerel krallar arasındaki siyasi ilişkilerin yemin ve anlaşmalarla düzenlendiğini göstermektedir. Bunun bir örneği Kaniş kralı Warṣama’ya Mama kralı Anum-Hirbi tarafından yazılan mektuptur.²⁴

²²Günbattı . *Kültepe- Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 30.

²³ Günbattı, *Kültepe-Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 30.

²⁴ Kemal Balkan, *Mama Kralı Anum-Hirbi’nin Kaniş Kralı Warṣama’ya Gönderdiği Mektup*, (TTK, Ankara, 1957), 8 vd.

Asurlu tüccarlar yerel kralların izinleriyle pek çoğu Orta Anadolu’da olan 40 civarında şehirde *kārum* ve *wabartum* olarak anılan ticarî merkezleri²⁵ tesis etmişlerdir. Bu şehirlerden, aynı zamanda krallık merkezi de olan Kaniş, Puruṣhattum ve Waḥṣuṣana’da bir *kārum* mevcuttu. Öte yandan bölgenin en önemli siyasi ve ekonomik gücü olan bu üç krallık merkezi, Asurlu tüccarların hem nüfus hem de ticari faaliyetleri açısından ön plana çıkan *kārum*’larına sahiptiler ve Asur ile Anadolu arasındaki ticaretin bir nevi lokomotifi gibiydiler.

Sayıları 40 civarında olan *kārum* ve *wabartum*’u olan şehirler aynı zamanda bir krallığın merkeziydi. Diğer taraftan bir Asur kolonisinin olup olmadığı bilinmeyen ancak kral (*rubā’um*) veya kraliçesinden (*rubātum*) bahsedilen başka şehirler de mevcuttur.

Şehir Adı	<i>Kārum</i>	<i>Wabartum</i>
Amkuwa		*
Apum	*	
Badna		*
Buruddum	*	
Eluhut	*	
Hahhum	*	
Hanaknak		*
Harzimna		*
Hattuṣ	*	
Hurama	*	
Kaniş	*	
Kuburnat		*
Kuşşara		*
Mama		*
Nihriya	*	
Puruṣhattum	*	
Şalahṣuwa	*	
Şamuha		*

²⁵ Sebahattin Bayram, “New And Some Rare Geographical Names In The Kültepe Texts”, (Arcihivum Anatolicum 3, 1997), 41-46.

Şalatuwar		*
Şimala		*
Şinahutum		*
Şupululiya	*	*
Tawiniya	*	
Tegarama	*	
Timelkiya	*	
Tişmurna		*
Tuhpiya	*	
Turhumit	*	
Ulama		*
Upi		*
Urşu	*	
Uşşa		*
Wahşuşana	*	
Waşhaniya	*	*
Zalpa	*	*
Zimişhuna		X

Tablo 1: *kārum* ve *wabartum*’lar²⁶

Asurlu tüccarlar ticari faaliyetlerini Anadolu’nun ihtiyaçlarına göre planlamışlardır. Bilindiği üzere, Anadolu bu dönemde tunç üretimi için yüksek miktarlarda kalaya ihtiyaç duymaktadır. Bilhassa silah, tarım aletleri ve günlük hayatta kullanılan bazı eşyaların yapımında duyulan kalay ihtiyacı, Asurlu tüccarların Anadolu’daki ticari faaliyetlerinin ana unsurunu teşkil etmektedir. Kalayın yanında Anadolu’ya ihraç edilen bir diğer emtia ise tekstil ürünleriydi. Çivi yazılı metinler eşek kervanlarıyla 40’den fazla tekstil ürününün kalay ile birlikte Anadolu’ya sevk edildiklerini göstermektedir.²⁷ Ayrıca çeşitli süs eşyaları ve değerli taşlar da bu sevkiyatlarla birlikte Anadolulu müşterilerine gönderilmekteydi. Bu faaliyetlerin karşılığında elde edilen yüksek kârlar ise gümüş ve altın olarak Asur’a taşınıyordu.²⁸ Her ne kadar Anadolu’daki ticari tekel Asurluların elinde olsa da, Anadolu’da

²⁶Günbattı, *Kültepe- Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 42

²⁷Günbattı, *Kültepe- Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 67

²⁸M. T. Larsen, *The Old Assyrian City-State and Its Colonies*, Akademisk Forlag.(Copenhagen, 1976), 367.

pazarlarında az sayıda Ebla, Hurri ve Amorit kökenli tüccarlar da faaliyet göstermekteydiler.²⁹

Asurlu tüccarların ticaretteki başarılarının temelinde iki ana unsur öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki tüm aile bireylerinin içinde olduğu “Aile şirketi” olarak yürütülen ticaret, ikincisi ise “*naruqqum*” olarak ifade edilen ve büyük sermayedarların bir araya gelip kurdukları ticari ortaklıklardır.³⁰

Asurlu tüccarların Anadolu’daki yoğun ticari faaliyetleri Asur’un Anadolu krallıkları üzerinde siyasi baskısının olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak tabletler Asurluların Anadolular üzerinde herhangi bir askerî veya siyasi baskısının olmadığını göstermiştir. Asurluların Anadolu’da bulunma amaçları iktisadiydi ve tüccarların Anadolu’daki faaliyetleri aynı zamanda Asur ekonomisinin en önemli gelir kaynağıydı.³¹

Çivi yazılı metinler Asurlu tüccarların Anadolu krallarıyla antlaşmalar yaptıklarını, böylece hem can ve mallarını koruduklarını hem de ticarî faaliyetlerini güven içinde sürdüklerini göstermektedir.³² Karşılıklı verilen garantilerle şekillenen antlaşmaların genel itibarıyla içerikleri şu şekildedir:

Asurlu tüccarların Anadolu’daki yükümlülükleri;

- Asurlu tüccarlar Anadolu krallıklarına kalay için %3, kumaş için %5 vergi (*nishatum* vergisi) ödemek zorundaydılar.
- Anadolu sarayları Asur’dan getirilen kumaşların %10’nunun ilk satın alma hakkına sahipti
- Anadolu krallıkları bazı malların ticaretine izin vermeme hakkına sahipti.

Yerli kralların Asurlulara tanıdıkları imtiyazlar ise;

- Şehirlerde *kārum* ve *wabartum* kurma, buralarda oturma ve ticaret yapma izni
- Yerel hukuk kurallarına tabi olmama
- Tüccarların ve kervanların güvenliklerinin sağlanması.³³

²⁹ Tahsin Özgüç, *Kültepe Kaniş/Neša*, (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005), 38.

³⁰ Larsen, *The Old Assyrian City-State and Its Colonies*, Akademisk Forlag, 105.

³¹ Larsen, *The Old Assyrian City-State and Its Colonies*, Akademisk Forlag, 108.

³² J.Eldem, “An Old Assyrian Treaty From T. Leilan”, *FS Garelli*, (1991), 185-206; C. Günbattı, “Two Treaty Texts Found At Kültepe”, *Assyria and Beyond Studies Presentto Mogens Trolle Larsen*, (Nederlands Instituut VoorHet 2004), 249-268.

³³ T. Özgüç, *Kültepe Kaniş/Neša*, 15.

Sümerce KAR “liman” manasındaki *kārum* kelimesi Anadolu’da “pazar yeri”ni ifade etmek için kullanılır. Ancak *kārum*’un bu manasının dışında başka fonksiyonları da vardır. *Kārum* Asurlu tüccarların yaşadıkları mahalleleri de ifade eder. Bunun yanında *kārum* Asur yönetiminin Anadolu’daki temsilcisidir ve kurumsal bir yapısı vardır. Bu kurumsal yapı içinde yer alan çeşitli meclisler *bīt karim* (*Kārum* evi) adı verilen bir idari yapının altında toplanmışlardır. *Bīt karim*’de hukuki, idari ve iktisadi kararlar alınıyor, yerel yöneticilerle ilişkiler buradan yönetiliyordu. Ayrıca vergileri toplamak, borç vermek, Asurlu tüccarlara kefil olmak gibi fonksiyonları da mevcuttu.³⁴ Bu haliyle *bīt kārim*’in iki görev sahası olduğu kabul edilmektedir.³⁵ Bunlardan birincisi maliye ile ilgili işler idi, ikincisi ise ticarî anlaşmalar, hukuki ve idari kararlar alma, kaçakçılık ve aile hukukuyla ilgili konuları kapsamaktaydı.

Asurlu tüccarlar sadece Asur ile Anadolu arasındaki uluslararası ticaretten kazanç elde etmiyorlardı. Anadolu içindeki yerel ticarete de söz sahibiydiler. Özellikle yün ve bakır ticareti kârlı bir işti. Yünün yerel ticarete önemli bir yeri vardı. Asurlu tüccarlar, bilhassa Kaniş’in güney ve güneybatısındaki Puruṣhattum, Luhuzattiya, Mama ve Hahhum şehirlerinden kolay ve ucuz yün temin edebiliyor, bu şehirlerden satın alınan yünü kâr oranı fazla olan yerlerde elden çıkartıyorlardı. Yün üretimi ve ticaretinde Puruṣhattum dikkat çekici bir yere sahipti. Çivi yazılı belgeler Asurlu tüccarların tonlarca yünü Puruṣhattum’da satın aldıklarını göstermektedir.³⁶ Öyle anlaşıyor ki Puruṣhattum dönemin en büyük yün üreticisiydi³⁷ ve devlet (Saray) kontrolünde üretim gerçekleştiriliyordu.

Turhumit başta olmak üzere Anadolu’nun kuzeyindeki Haburata, Kunanamit ve Tuhpia bakır üretim bölgesiydi. Bölgedeki madenlerden çıkarılan bakır Turhumit gibi pazarlara getiriliyordu. Buralarda kalitelerine göre ayrıştırılan bakırı Asurlu tüccarlar satın alıp, Anadolu’da ihtiyaç duyulan şehirlere sevk ediyorlardı. Bakırın piyasadaki fiyatı cinsine ve kalitesine göre değişiyordu.³⁸

Asurlu tüccarlar uluslararası ticaret ve Anadolu içindeki diğer faaliyetlerinin yanında (yün ve bakır ticareti) faiz karşılığında borç vererek de kazanç elde ettikleri bilinmektedir. Kültepe’de ortaya çıkarılan ticari belgeler arasında çok sayıda borç senedi de vardır. Bu

³⁴ T. Özgüç, *Kültepe Kaniş/Neša*, 17.

³⁵ T. Özgüç, *Kültepe Kaniş/Neša*, 18.

³⁶ Larsen, *The Old Assyrian City-State and Its Colonies*, Akademisk Forlag, 51-57.

³⁷ A.W.Lassen, “*The Trade in Wool in Old Assyrian Anatolia*”, (JaarberichtExOrienteLux ,2010), 167-169.

³⁸ J. G. Dercksen, *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, (Leiden, 1996), 33 vd.

tür belgelerin büyük çoğunluğu Asurlu tüccarlara ait olup tüccarların başta gümüş olmak üzere faiz karşılığında bakır ve altın borç verdikleri anlaşılmaktadır. Asurlu tüccarlar anaparaya faiz uygulamalarının yanında, borcun zamanında ödenmemesi durumunda gecikme faizi de almışlardır. Bunun yanında faize faiz de uyguladıkları durumlarda söz konusudur. Senetlerde farklı faiz oranları görülmektedir. Şöyle ki, Asurlular aralarında *kārum*'un belirlediği resmi faiz olan % 30 oranı ile borçlanmaktadırlar. Nadirde olsa kendi aralarındaki borçlanmalarda % 240'a varan yüksek faiz oranları da görülmektedir. Asurlular Anadolu'ya da borç vermiş ancak % 60 - % 600 arasında değişen yüksek oranlarla senetler düzenlemişlerdir. Belgeler, Anadolu'ların kendi aralarında faizli para verdiklerini de ortaya koymaktadır. Bu tür senetlerde faizin % 600'e kadar çıktığı ifade edilmektedir.³⁹

Asurlu Ticaret Koloniler Çağı'nda tüccarlar Asur yönetimine, Anadolu'da yaşadıkları yerlerdeki krallara ve *kārum* dairesine çeşitli adlar altında vergi ödemekte zorundaydılar. Bunlardan bazıları şunlardı:

Nišhatum Vergisi; bu vergiyi hem yerel saray hem de *kārum* dairesi almakta olup saray kalay için % 2,5, kumaşlar için % 5; *kārum* dairesi kalay için % 2,5 oranında vergi almaktaydı.

Šadduatum Vergisi; Asurlu tüccarların Asur şehir meclisine verdikleri bir vergi idi. 1/60 nispetinde uygulanmakta olup Anadolu'dan Asur'a giden mallardan alınırdı.

Qaqqadatum Vergisi; Anadolu'da tüccarlardan kişi başına alınan 10 ya da 15 *šeql*'lik vergi çeşidi idi.

Eribtum Vergisi; Kısmen *qaqqadatum* vergisine benzer olup bir çeşit giriş ücreti olarak alınmaktaydı.

Metum-Hamšat Vergisi; Bu vergi Asurlu tüccarların *kārum* dairesine ödedikleri % 5 oranında bir vergidir.

İšratum Vergisi; Anadolu saraylarına ödenen 1/10'luk bir vergi çeşididir.

Datum Vergisi; Asurlu tüccarların Anadolu'da ödedikleri yol vergisi idi.⁴⁰

³⁹Remzi Kuzuoğlu, “Anadolu'nun En Eski Yazılı Kaynaklarına Göre Faiz”, (IHANAS, Aksaray 2016), 315 vd.

⁴⁰Günbattı, *Kültepe- Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 88; Sebahattin Bayram, *Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri*, (AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 36/1-2, Ankara, 1993), 6.

Vergilerin çeşitliliği ve yüksek meblağlar ödemek zorunda olmaları Asurlu tüccarların çok da hoşnut olmadıkları bir durumdu. Çivi yazılı belgeler, tüccarların bazı vergileri ödememek adına yasa dışı yollara yöneldiklerini ve şehirlere kaçak yollardan (*harran suqinnum*) mal sokmaya çalıştıklarını göstermektedir. Yerel saraylar kaçakçılığı önlemek adına idari ve hukuki kararlar alsalar da tüccarların vergi vermemek için bu işlere tevessül ettikleri anlaşılmaktadır.⁴¹

Tüccarlar bazen rüşvet vererek, bazen de bu işi meslek edinmiş kişilerin yardımı ile kalay ve kumaş gibi mallarını vergi vermeden Anadolu şehirlerine sokuyorlardı. Kültepe’de ele geçen bir metinde Asurlu tüccar muhatabından; *harran suqinnum*’un uygun olmaması durumunda kalayın Hurama şehrine götürülmesini ve Huramalı bazı şahısların yardımı ile kalayın parçalara ayrılarak eteklerinin altında gizlice şehre (Hurama) sokulmasını istemektedir.⁴² Bu girişim başarıya ulaştı mı bilinmez ama tüccarlar her zaman şanslı değillerdi. Legal olmayan bu işte bazen başarısız olanlar da vardı. Bu şansız şahıslardan biri de Asurlu tüccar Pūšu-kēn’dir. Pūšu-kēn bir başkasının kaçak malı ile yakalanmış ve Saray (Kaniş) tarafından hapse atılmıştır.⁴³

Arkeolojik ve filolojik çalışmalar, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu halkının geçinimi büyük ölçüde tarım ve hayvancılıkla sağladığını göstermektedir. Tarım ürünleri olarak buğday (*aršatum, kibtum*) ve arpa (*še’um*) ön plandadır. Ayrıca üzüm üretimi ve şarap yapımı da vardır. Metinlerde geçen “bağ bozumu” ifadesinin vade tabiri olarak kullanılması yerel halkın üzüm yetiştiriciliği ile ilgilendiğinin kanıtı gösterilmektedir.⁴⁴ Ayrıca metinlerde geçen “hasat zamanına kadar, bağ bozumuna kadar, *uttatum*’un kalınlaşmasında, ekim işinin *ittu*’sunda, yeşilliğin başına kadar” gibi zirai tabirler, tarımın yerel halk için önemini göstermektedir.⁴⁵

Hayvancılık ile ilgili net ifadeler yoktur. Ancak koyun (*emmerum*), keçi (*ezzātum*), sığır (*alpum*), domuz (*huzīrum*) gibi hayvanların alınıp satıldığı bilinmektedir. Öte yandan Puruşhattum, Luhuzattiya, Mama ve Hahhum gibi şehirlerin yün üretim merkezi oldukları düşünüldüğünde, bu şehirler büyük koyun sürülerine sahip olmalıydılar. Eşekler (*emārum*)

⁴¹Günbattı, *Kültepe- Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 138-139.

⁴²Günbattı, *Kültepe- Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 138.

⁴³Günbattı, *Kültepe- Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 138-139.

⁴⁴ Esma Öz, *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu’da Tarım ve Hayvancılık*, (T.T.K. Yayınları, Ankara 2014), 28.

⁴⁵ Sebahattin Bayram, “*Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler*”, (X. Türk Tarih Kongresi, II, Ankara 1986), 455

taşımacılıkta bir numaralı araç idi. Bunun yanında katırın (*perdum*) alınıp satıldığı bilinmekte olup fiyatı ucuz değildi. Metinlerde atın (*sīsum*) bir ticari emtia olduğu veya taşımacılıkta kullanıldığına dair bir bilgi yoktur. Metinlerde kayıtlı *rabi sīsē* (seyisler başı) ifadesine istinaden atın Anadolu’da bilindiği ve saraylarda at ile ilgilenen bir memurun olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶ Metinlerde az da olsa “*dispum*” bal kelimesi geçmektedir. Bu ifadeler Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda arıcılığın yapıldığına dair bilgi vermektedir.⁴⁷

Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’da kadın ve erkek arasında eşitlik söz konusuydu. Anadolu kadınları ticaretin içindeydiler. Köle alıp satabiliyor⁴⁸, kendi adlarına mühür kullanabiliyorlardı. Anadolu kadını devlet yönetiminde de söz sahibiydi. Kraliçeler, idari ve hukuki kararlar alabilmekte, dini günlerde krala eşlik etmekteydiler.⁴⁹ Anadolululara ait evlenme-boşanma belgeleri kadın ve erkek arasındaki eşitliği ortaya koymaktadır. Karşılıklı anlaşmaya göre hazırlanan belgelerden, Anadolulu çiftlerin eşit haklara sahip oldukları ve vefat durumunda malların eşit olarak pay edildikleri anlaşılmaktadır.

Çivi yazılı metinler Asurlu erkeklerin Anadolulu kadınlar ile evlendiklerini göstermektedir. Sözleşmelerle gerçekleşen evliliklerde, Asurlu biri ile evlenen yerli kadının kocasıyla Asur’a gitmesine izin verilmemektedir. Ayrıca Anadolulu bir kadınla evli Asurlu erkeğin Anadolu’da ikinci bir kadınla evlenmesi yasaktı.⁵⁰ Boşanmalar hukuki kurallara göre gerçekleşmekte olup Anadolulu kadını boşanma parası alıyordu. Boşanma gerçekleşikten sonra ise, metinlerdeki tabirle, gönlünün istediği ile yeni bir evlilik yapma özgürlüğüne sahipti.

Kültepe metinlerinde Anadoluların ve Asurluların inanç sistemleri hakkında detay içermeyen bazı bilgiler mevcuttur. Belgelerde tanrı ve tanrıça isimleri, din görevlileri, tapınaklar, adaklar ve tapınaklara yapılan bağışlardan söz edilmektedir. Metinlerin büyük bir kısmının Asurlu tüccarlara ait olması nedeniyle Mezopotamya kökenli tanrı isimleri daha fazladır. Bunlar, başta Asur’un baş tanrısı Asur olmak üzere Adad, Amurru, Anum, Ea, Sin ve tanrıça İstar’dır. Anadolulu tanrı ve tanrıça isimleri ise Harihari, Anna, Kubabat, Hikisa, Parka, Nipas ve Tuhtuhanu’dur.⁵¹ Metinlerde adı en çok geçen yerli tanrı adı

⁴⁶Günbattı, *Kültepe- Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 95

⁴⁷Öz, *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu’da Tarım ve Hayvancılık*, 110

⁴⁸İrfan Albayrak, “*Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde Asurlu Tüccarlar İle Yerli Halk Arasındaki İlişkiler*”, (III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri 06-07 Nisan 2000, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Yayın No 4, Kayseri 2000), 1 vd.

⁴⁹Kuzuoğlu, “*Anadolu’nun En Eski Yazılı Kaynaklarına Göre Faiz*”, 795 vd.

⁵⁰T. Özgüç, *Kültepe Kaniş/Neša*, 42.

⁵¹T. Özgüç, *Kültepe Kaniş/Neša*, 39

Anna'dır. Ayrıca bu tanrının tapınağı ve rahibinden de bahsedilmekte olup Kaniş'in baş tanrısı olduğu düşünülmektedir.⁵² Öte yandan borç senetlerindeki bazı ifadelerden tanrılar adına bayramlar düzenlendiği anlaşılmaktadır.⁵³

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu ve Asur için iki farklı hukuk sistemi vardı. Anadolu'nun genellikle gelenek ve görenekle şekillenmiş bir hukuk anlayışları olduğu görülmektedir. Bunun yanında bazı durumlarda kralın yargılama ve hukuki karar verme yetkisi de bulunuyordu. Anadolu'ya özgü bir diğer yargılama uygulaması *ana id alākum* "nehre gitmek" idi. Su Ordali olarak bilinen ve sonraki dönem Mezopotamya kanunlarında da görülen bu uygulamada suçlanan kimse suçsuzluğunu ispat etmek için Nehir Tanrısı'nın hakemliğine başvuruyordu.⁵⁴ Ayrıca, metinlerde geçen hapishane "*kişerşum*" hapishaneye atmak, "*ana kişerşim nadaum*" ve "*hapishaneye girmek*" "*ina kişerşim erabum*" gibi tabirler Anadolu hukuk sistemi içinde hapishanelerin varlığını teyit etmektedir.⁵⁵

Asurlu tüccarlar Asur yargı sistemine tabi olup aralarındaki hukuki meseleler *kārum*'lardaki büyük-küçük meclis olarak ifade edilen mahkemelerde çözülmekteydi. Asurluların öncelikli olarak yaşadıkları *kārum*'a başvurmaları gerekiyordu. Mesele burada çözülemezse baş *kārum* olan *kārum* Kaniş'e gidiliyordu. Eğer sorun burada da çözülemezse dava Asur'a taşınıyor, son kararı Asur Şehir Meclisi veya kral veriyordu. Eğer anlaşmazlık Asurlu ile Anadolu'lu şahıslar arasında ise çözüm yerel otorite idi.⁵⁶

⁵²Günbattı, *Kültepe- Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 154.

⁵³Günbattı, *Kültepe- Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 153.

⁵⁴ Cahit Günbattı, "*İlk Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Anadolu'da Hukuk Anlayışı*", (III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri 2000), 125.

⁵⁵ Günbattı, "*İlk Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Anadolu'da Hukuk Anlayışı*", 220.

⁵⁶ Sebahattin Bayram-Ömer Kahya, "*Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'daki Hukuki Uygulamalar Üzerine Bazı Değerlendirmeler*", (Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5, Ankara, 2018), 75 vd.

2. BÖLÜM

2.1. Mührün Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Mühür; “üzerinde yazı ve isim bulunan metalden, değerli taşlardan ahşaptan ya da pişmiş topraktan yapılan, imza yerine de kullanılan damgadır”.⁵⁷ Mühürçülük ise; “taş oymacılığı veya mühür kazıma sanatı anlamına gelen gliptik sanatı” olarak da adlandırılır.⁵⁸ Günümüzün bir nevi kişisel imzası olan mührün, mağara resimlerinden sonra insanın kendini ifade etme şeklinin özgün bir parçası kabul edilmektedir. Biçim ve içerik bakımından zengin bir repertuara sahip mühürler ait oldukları toplumun inançları, adetleri ile sahibinin tanrı, insan ve çevre ile olan ilişkileri hakkında da eşsiz bilgiler vermektedir. Her ne kadar kile basılan bir eşya olsalar da üzerinde sanat icra eden ile onu kullananın övündükleri sanat objeleri oldukları kabul edilmektedir.⁵⁹ Öte yandan, mührün ortaya çıkmasının Baskı Resim Sanatı açısından da önemli bir gelişme olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰

Mühürler arkeolojik olarak; üstünde isim, işaret veya figür kazılı olan, yetki ve mülkiyet belgesi olarak mektup, senet ve diğer malzemeye basılan küçük objeler olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, üzerinde dualar, sihir ve tılsımla ilgili yazılar bulunan ve koruyucu niteliğine inanılan çeşitli taşlardan, pişmiş topraktan veya madenden yapılan, apotropeik (tılsım, muska) amaçlı eşyalar oldukları da ifade edilmektedir.⁶¹

Mühürlerin, işlevsel olarak günümüz imzasına benzerlik gösterdiği, kime veya hangi kuruma ait olduğunu gösterir nitelikte olduğu söylenebilir.

Sümercesi “KİŞİB”, Akadcası “*kunuk*” olan mühürlerin yapımında taşlar, yarı değerli taşlar, çeşitli maden ve alaşımları, organik maddeler, kil, asfalt, cam ve frit kullanılmıştır. Altın ve gümüş gibi metallerden yapılan mühürler elit sınıf için imal edilmiştir. Som altın, gümüş, bakır, kurşun ve tunçtan mühürler de ele geçmiştir. Az da olsa fildişi, kemik, boynuz ve ağaç

⁵⁷Secda Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, (İnkılap Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1990), 123.

⁵⁸ Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, (Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992), 68

⁵⁹Rakibe Derin Sel, “*Hakkaklık ve Mühür Kalıplarının Özgün Baskı Resim Sanatı Açısından İncelenmesi*”, (Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Öğretmenliği Programı Yüksek Lisans Tezi, 2012, İzmir,), 20

⁶⁰Rakibe Derin Sel, “*Hakkaklık ve Mühür Kalıplarının Özgün Baskı Resim Sanatı Açısından İncelenmesi*”, 20

⁶¹ Ankara Barosu (AB), “*Mühür ve Bullalar*”, (Eskiçağlarda Anadolu’da Hukuk 1.Panel bildirileri, Ankara, 2008), 145

gibi malzemeden de üretildiği bilinmektedir. Taş olarak; hematit, serpantin, steatit, mermer, kireçtaşı ve limonit tercih edilmiştir. Yarı değerli taşlar; lapislazuli, necef ve kalsedon'dur.⁶² Mühür yapımında hakkâk kalemi ve matkapların kullanıldığı belirtilmektedir. Mısır'da ele geçen tasvirlerde mühür ustalarının matkapları keman yayı ile kullandıkları görülmektedir.⁶³

Bilek veya boyuna iple asılarak taşınan mühürler Eski Ön Asya'da ilk kez (MÖ. 7000) Güneydoğu Anadolu, Hatay ve Kuzey Suriye'de bulunmuştur. Niğde Köşk Höyük'te ortaya çıkarılan Geç Neolitik Çağ mezarında ele geçen bir damga mührün, taştan bir kabı mevcuttur.⁶⁴ Mühürlerin basıldığı *bulla*'lar ise MÖ 6100'lerde Kuzey Suriye'de Tel Sabi Abyad ve Güneydoğu Anadolu'da Hakemi Use'de ortaya çıkartılmıştır. Hassuna döneminden itibaren ticaretin artmasıyla mühür kullanımım da arttığı düşünülmektedir.⁶⁵

Mühürler ait oldukları dönemin sanatsal özelliklerinin yanında başka konularda da (din, mitoloji, araç gereç gibi) bilgiler vermektedir. Mühürler dönem ve ait oldukları coğrafyaya göre farklı sanatsal öğelere sahip oldukları için kazılarda ele geçtikleri tabakaları tarihlemeye faydalıdır.⁶⁶ Eskiçağ toplumlarında mühürlerin kullanım alanları farklılıklar gösterir. Çoğunlukla çivi yazılı belgeler üzerinde (tablet ve zarflar) görülürler. Eski Babil döneminde zarfların her tarafına mühür basılırken, Anadolu'da yazı için boşluklar bırakılmıştır. Ayrıca Eski Babil'de mühürdeki kitabenin zarf üzerinde görünür olmasına dikkat edilirken Anadolu'da tasvirler daha ön plandadır.⁶⁷ Farklı amaçlar için kullanılan kilden çanak veya küplerin kapatmalarının üzerinde mühür baskıları görülür. Mühürlenecek kap geniş ağızlı ise ağız kısmı bir kapak veya deri/kumaş ile kapatılıp bağlanır, sonra da üstü çamurla sıvandıktan sonra mühürlenirdi. Mühür baskısı görülen bir diğer buluntu grubu *bulla*'lardır. Bugünkü kurşun mühürler gibi kullanımı olan *bulla*'lar Güneydoğu Anadolu'da Hassuna döneminden itibaren görülmektedir. İç Anadolu'da ise Eski Tunç Çağı'nda görülür. Bunların yanında etiketler ve çanak çömlekler üstünde de mühür baskıları bulunur. Silindir mühürler çanak çömleğin omuz, boğaz veya ağız kısımlarına basılmaktadır. Ayrıca, kerpiç parçalarının ve dokuma tezgâhlarında kullanılan ağırlıklarda, maden külçesi, ocak, altar, banyo kabı ve küpler üzerinde de mühür baskıları görülmektedir.⁶⁸

⁶²Süleyman Özkan, “*Kaniş'te Mühür Sanatı*” (Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.),152.

⁶³Özkan, “*Kaniş'te Mühür Sanatı*” (Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.), 153.

⁶⁴Özkan, “*Kaniş'te Mühür Sanatı*” (Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.), 153.

⁶⁵Özkan, “*Kaniş'te Mühür Sanatı*” (Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.), 148.

⁶⁶Özkan, “*Kaniş'te Mühür Sanatı*” (Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.), 148

⁶⁷Özkan, “*Kaniş'te Mühür Sanatı*” (Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.),151.

⁶⁸ Armağan Erkanal, *Mühür maddesi*, (Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi II, İstanbul, 1997), 1314.

2.2. 1.b. Mühür Çeşitleri

Eskiçağ toplumlarında silindir ve damga mühür olmak üzere iki tür mühür görülür.⁶⁹

2.2.1 1.b.1. Damga Mühürler

Damga mühür kullanımı Neolitik Çağ'a (MÖ. 7. Binyılın ikinci yarısı) kadar gitmekte olup örnekleri Suriye'de Ras Şamra Bouqras'ta ele geçmiştir.⁷⁰ Damga mühürlerin büyük bir kısmı dekoratif desenli olup bitkisel ve figüratif motiflerle süslüdürler.⁷¹ Genellikle koni biçimli olup saplarının tepesi deliktir. Düz ya da içbükey düğmeyi andıran bazı örneklerle Aşağı Mezopotamya'da rastlanılmıştır.⁷²

Damga mühür, Anadolu'da Neolitik Çağ'dan itibaren kullanılan yerel mühür tipini temsil etmektedir.⁷³ Her devirde yoğun bir şekilde kullanılan damga mühürler, silindir mühürlerin yoğun kullanıldığı dönemlerde dahi, yerel halkın tercihi olmaya devam etmiştir.⁷⁴ Anadolu'da, Neolitik Çağ damga mühürlerinin ilk örneklerini Çatalhöyük⁷⁵ ve Bademağacı'nda ortaya çıkarılan pişmiş kilden damga mühürler temsil etmektedir. "Pintadera"(boyama damga)" olarak da Çatalhöyük mühürleri pişmiş topraktan yapılmış olup yuvarlak ya da oval yapıda oldukları görülmektedir. Bu tarih öncesi mühürlerin üzerinde genellikle pseudo-meander adı verilen, birbiri içine giren ve ortalarında bir nokta ile vurgulanan zikzak motifler yer almaktadır.⁷⁶ Bademağacı'nda mühür biçimli nesneler-baskı kalıpları da ortaya çıkartılmış olup bunlar üzerindeki motiflerin Çatalhöyük buluntuları ile benzerlik gösterdikleri ifade edilmektedir.⁷⁷

⁶⁹Erkanal, *Mühür maddesi*, 1314; Özkan, "Kaniş'te Mühür Sanatı", (Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.), 152.

⁷⁰Collon, D. First impressions cylinder seals in the ancient near east. British Museum Publications, (1987), 16.

⁷¹ Yücel, Ç.-Parlıtı, U., "A Group of Cylinder Seals From The Diyarbakır Museum", (Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, 2020), 35.

⁷²Güler Akalan, *Gravür*, (Kale Seramik Sanat Yayınları, Çanakkale 2000), 86.

⁷³Erkanal, *Mühür maddesi*, 1316.

⁷⁴T. Özgüç, *KultepeKaniş/Nesa*, 250.

⁷⁵ Ali Umut Türkcan, "Çatalhöyük Damga Mühürleri", *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, (Emine Haydaroğlu (ed), YKY, İstanbul, 2006), 45

⁷⁶ Türkcan, "Çatalhöyük Damga Mühürleri", *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, (Emine Haydaroğlu (ed), 47.

⁷⁷ Refik Duru, "Burdur Bölgesi Neolitik Kültürleri", (ArkeoAtlas 1, İstanbul, 2002), 105.

Kalkolitik Çağ'a gelindiğinde Neolitik Çağ'daki simgeci geleneğin sürdürüldüğü belirtilmektedir.⁷⁸ MÖ. 5. Binyıla ait, Malatya Değirmentepe'de ele geçen taş damga mühürler, Kuzey Irak'taki Tepe Gavra'dan sonra bu döneme ait en önemli mühür koleksiyonunun parçalarıdır.⁷⁹ Kalkolitik Çağ mühürlerinin çok fazla olmadığı, ancak MÖ. 4500-3000 yılları arasına tarihlendirilen Son Kalkolitik Çağ'da, Yukarı Fırat Havzasında Değirmentepe, Hacinebi, Aslantepe, Hassek Höyük ve Norşuntepe'de ele geçen buluntulardan, mühür kullanımının arttığı tespit edilmiştir.⁸⁰

Araştırmalar, Anadolu'da Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağlarında mühürcülüğün Mezopotamya'da olduğu gibi yaygın olmadığını göstermektedir. Bu dönem mühürleri, çoğunlukla pişmiş toprak veya taştan, az da olsa madenden yapılmış olup eski geleneği devam ettiren yassı damga mühürler oldukları, ayrıca tutamaklı olup düğme delikli veya deliksiz tipleri bulunduğu ifade edilmektedir. Yüzeylerinin çoğunlukla düz çizgilerden meydana gelen geometrik motifler içerdiği, dalgalı çizgilerin ise daha az olduğu belirtilmektedir. Bu tür mühürler genellikle Eskişehir-Küllüoba⁸¹ ve Antalya-Bademağacı⁸² gibi yerleşmelerinden bilinmektedir.

Damga mühürler arasında ayak şeklinde olanlar da vardır. Bu tip damga mühürler Tarsus Gözlükule, Karahöyük ve Küllüoba'da ortaya çıkartılmıştır.⁸³ Mühürler üzerinde birbirinin benzeri olan çizgisel (linear) motifler görülmektedir. Bu benzerliklerin nedeni olarak, her üç yerleşimin de kervan yolu üzerinde olması gösterilmektedir.⁸⁴ İlk Tunç Çağı I Hassek Höyük'te bazı kaplar üzerinde silindir mühür izleri mevcut olup basit yapılı mühürler üzerinde kır yaşamını tasvir eden sahnelerin bulunduğu belirtilmektedir.⁸⁵ Öte yandan, Mezopotamya ve Kuzey Suriye etkisindeki ilk silindir mühürler, Kültepe'nin İlk Tunç Çağı III dönemi tabakaları ile Tarsus Gözlükule'den bilinmektedir.⁸⁶

Asur Ticaret Kolonileri Çağı damga mühürleri hakkında bilgimiz, Kültepe, Acemhöyük, Konya Karahöyük ve Boğazköy gibi merkezlerde ortaya çıkartılan mühürlerden dolayı

⁷⁸ Türkcan, "Çatalhöyük Damga Mühürleri", *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, (Emine Haydaroğlu ed), 47.

⁷⁹ Ufuk Esin, "Değirmentepe", (ArkeoAtlas 1, İstanbul, 2002), 118.

⁸⁰ Holly Pittman, "Son Kalkolitik Çağ Mühürleri", (ArkeoAtlas 2, İstanbul, 2003), 35

⁸¹ Turan Efe, Küllüoba, (ArkeoAtlas 2, İstanbul, 2003), 114

⁸² Gülsüm Umurtak, "Bademağacı", (ArkeoAtlas 2, İstanbul, 2003), 108.

⁸³ Turan Efe, "Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", (ArkeoAtlas 2, İstanbul, 2003), 125

⁸⁴ Efe, "Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", 125

⁸⁵ R. Manfred ve Behn-Blancke, "Hassek Höyük", (ArkeoAtlas 2, İstanbul, 2003), 27.

⁸⁶ Efe, "Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", 125

fazladır. Ele geçen mühürler çoğunlukla kurs biçimlidirler. Konik saplı, ip geçirmek için delinmiş olup sapın bitimi yumru veya çekiç biçimlidir.⁸⁷

2.2.2 1.b.2.Silindir Mühürler

Silindir mühür ilk kez MÖ. 4. Binyılda Güney Mezopotamya'da (Uruk) Sümerler tarafından kullanılmıştır.⁸⁸ Sümerlerin MÖ. 3200'lerde yazıyı keşfetmeleriyle birlikte silindir mühür kullanımının hızlı bir şekilde yaygınlaştığı düşünülebilir. Sümerlerle birlikte yaygınlaşan silindir mühür kullanımı, yaklaşık 3000 yıl kullanıldıktan sonra, MÖ. 500'lere gelindiğinde neredeyse ortadan kalkmıştır. Günümüzde, dünya müzelerinin envanterinde yaklaşık 20000 silindir mühür bulunduğu düşünülmektedir.⁸⁹

Mühür ustaları, silindir mührün yapımında çoğunlukla kireç taşı, siyah taş, lacivert taşı (Lapislazuli), hematit ve steatit gibi taşları kullanıyorlardı. Genellikle silindir çapları 0,8-2,5 cm, yükseklikleri ise 1,2-5 cm. arasında değişen mühürlere, müşterinin istediği tasvir ters olarak kazınıyordu. Silindirin delik kısmına bir çubuk geçirilmekte, sonrada bu çubuğun yardımıyla silindir kil üzerinde döndürülmekteydi Silindir, kil üzerinde döndürülerek kil üzerinde kabarıklık ortaya çıkıyor, silindir yüzeyinin yüksek kalan kısımları da kilin üzerindeki tasvirli zemini meydana getiriyordu. Ayrıca ilk zamanlarda silindiri döndürebilmek için bir tutamak yapılırken, sonraları taşın ortası delinerek de kullanılmıştır.⁹⁰

Bu dönemde (ATKÇ) Anadolu, silindir mührü de tanımış ve kendine has bir üslup (Anadolu Üslubu) gelişmiştir.⁹¹ Silindir mühürler açısından Kültepe eşsiz bir veri kaynağıdır. Burada ele geçen azımsanmayacak sayıdaki silindir mühür ve mühür baskısı üzerinde Nimet Özgüç'ün yaptığı araştırmalar, Kültepe'de dört farklı üsluba ait mühür kullanıldığını ortaya

⁸⁷ Ali Dinçol, Belkis Dinçol, *Büyükler, Prenslar, Beyler Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler, Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk/ DieHethiterundIhrReichDasVolk Der 1000 Götter*, (edt) WanzelJacob, Bonn, (2002), 429

⁸⁸Özkan, “*Kanış'te Mühür Sanatı*”, (Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.), 148.

⁸⁹Rakibe Derin Sel, “*Hakkaklık Ve Mühür Kalıplarının Özgün Baskı Resim Sanatı Açısından İncelenmesi*”, 20-21.

⁹⁰Rakibe Derin Sel, “*Hakkaklık Ve Mühür Kalıplarının Özgün Baskı Resim Sanatı Açısından İncelenmesi*”, 21.

⁹¹Nimet Özgüç , “*Acemhöyük Saraylarında bulunmuş olan Mühür Baskıları*”, (Belleten XLI, Sayı 162, Ankara,1977) , 377-379

çıkartmıştır: Eski Babil, Eski Asur, Eski Suriye ve Yerli Anadolu Üslubu.⁹² Bunlar arasında konuları itibariyle en zengin olanının Anadolu Üslubu olduğu, mühürler üzerinde mitolojik, tapma, savaş ve av sahneleri ile frizlerin görüldüğü belirtilmektedir. Ayrıca, kendine özgü oldukları düşünülen çeşitli hayvanlar da mühürler üzerinde görülmektedir.⁹³

Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve devamında yaşanan Eski Hitit döneminde (MÖ 17. Yüzyıl) bu yeni mühür biçimi ile geleneksel damga mühürler birleştirilmeye çalışıldığı ve ortaya farklı mühür formlarının çıktığı ifade edilmektedir. “Tyskiewicz grubu” olarak adlandırılan silindir-damga mühürlerde gövdeler silindirik olup sapları çekiç veya yumru başlı ve koniktir. Silindirin yüzeyi kil üzerine yuvarlamaya uygun olduğu, bezemeler ve yazı için iki yüzeyden de yararlanıldığı ve nihayetinde de silindir ve damga işlevlerinin tek mühürde birleştirildiği belirtilmektedir.⁹⁴ Mühürlerde süsleme olarak ilmik ve örgü motiflerinin kullanıldığı, silindirik gövdelerinde de dinsel tasvirlerin yer aldığı görülmektedir.⁹⁵ Öte yandan, bu tip mühürler bir yenilik olarak ortaya çıkmalarına rağmen kurs gövdeli ve konik saplı damgaların kullanılmaya devam ettiği ifade edilmektedir.⁹⁶

2.3 Üsluplarına Göre Kültepe’de Mühürler

Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Asurlu tüccarların Anadolu’daki ticari merkezi olan Kültepe’de, damga ve silindir mühürler ile çok sayıda mühür baskısı ele geçmiştir. Mühür baskıları zarf, tablet, bulla ve etiketler üzerinde görülmektedir. Kültepe’de ortaya çıkarılan silindir ve damga mühür baskısının birkaç bin olduğu ve 2000 farklı kişiye ait mühür baskısının tespit edildiği ifade edilmektedir.⁹⁷ Mühürlerin büyük bir kısmı Asurlu tüccarlara ait olup Anadolu, Hurrili ve Suriyeli tüccarlara ait mühürler de vardır. Tüccarların yanı

⁹²Nimet Özgüç, *Kültepe-Kaniş/Neşa, Yerli Peruwa ve Aşşur-imitti'nin oğlu Assur'lu Tüccar Uşur-şa-İştari'nin Arşivlerine ait Kil Zarfların Mühür Baskıları*, (T.T.K. Yayınları V-50, Ankara,2006), 1 vd.

⁹³ N.Özgüç , ‘‘Acmhöyük Saraylarında bulunmuş olan Mühür Baskıları’’ , 3-4.

⁹⁴A.Dinçol ve B. Dinçol , ‘Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk/ DieHethiterundİhrReichDasVolk Der 1000 Götters, 429.

⁹⁵ A. Dinçol ve B. Dinçol, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk/ DieHethiterundİhrReichDasVolk Der 1000 Götters*, 431.

⁹⁶ A. Dinçol ve B. Dinçol , *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk/ DieHethiterundİhrReichDasVolk Der 1000 Götters*, 430.

⁹⁷Özkan,‘‘Kaniş’te Mühür Sanatı’’ , (Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.), Anadolu’nun Önsözü, KültepeKanişKarumu Asurlular İstanbul’da, 148.

sıra Eski Asur kralları, memurlar, yerel kralların mühürlerine ait baskılar da ele geçmiştir.⁹⁸ *Kārum*'un II ve Ib yapı katlarında; ev ve mezarlarda maden (altın, gümüş tunç), taş (hematit, steatit, lapislazuli, kaya kristali), fildişi, fayans, kemik ve kilden yapılmış çok sayıda mühür bulunmuştur. Silindir mühürler II. tabaka ve Ib tabakasının başlarında zarflar ve *bulla*'lara basılırken, Ib tabakasının sonuna doğru zarf ve *bulla*'ların yanında tabletlere de basılmaya başlanmıştır.⁹⁹ Şekil olarak kibrit kutusuna benzeyen zarfların ön ve arka yüzleri ile üst, alt ve dar yan iki kenarı silindir mühürlerle mühürlenirdi. *Bulla*'lar ise çoğunlukla ön yüz, köşeli olanlarda alt ve üst kenarlar; üçgen şeklinde olanlar da ise iki geniş yüz mühürlenmekteydi. Eğer yazı yazılması gerekiyorsa, zarf ve *bulla* yazılmadan önce mühürleniyordu.¹⁰⁰

2.3.1. Eski Asur Üslubu:

Kültepe II. tabakanın mühür baskılarının çoğunluğu Eski Asur üslubuna aittir. Bunun nedeni Asurlu tüccarların Kültepe'deki yoğun ticari faaliyetleridir. Eski Asur mühürlerinin sanatsal açıdan zengin olmadığı ve diğer mühürlere göre daha kaba oldukları ifade edilmektedir.¹⁰¹ Bu üslubun özelliğinin figürlerin köşeli vücut hatları, çatal elleri, şematik yüzleri, giysi ve vücut ayrıntılarının dikey ve yatay taramalarla doldurulması gösterilmektedir. Bu tip mühürlerin ana çıkış noktası olan Asur şehrinde az ele geçtiği belirtilmekte, bu nedenle de Asur'da ele geçen örneklerinin yeterince incelenemediği ifade edilmektedir.¹⁰² Hal böyle olunca, Kültepe'de *kārum* Kaniş'te ele geçen Eski Asur üslubuna ait silindir mühür ve mühür baskıları bu husustaki en önemli bilgi kaynaklarıdır. Asur'daki atölyelerde imal edilen mühürlerin, zaman içinde artan ihtiyaçlarla Kaniş'te de işlenmiş olabileceği düşünülmektedir.¹⁰³

⁹⁸Özkan, “*Kaniş'te Mühür Sanatı*” (Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.), Anadolu'nun Önsözü, KültepeKanişKarumu Asurlular İstanbul'da, 148.

⁹⁹ T. Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 249.

¹⁰⁰ T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, , 250.

¹⁰¹Özkan, “*Kaniş'te Mühür Sanatı*”,(Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.), Anadolu'nun Önsözü, KültepeKanişKarumu Asurlular İstanbul'da, 149.

¹⁰² T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 258.

¹⁰³ T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 259.

Eski Asur mühürleri III. Ur Sülalesi geleneğinin temsilcisi olup mühürler üzerindeki ana konu tapma sahneleridir. Sırtı konili boğaya ya da oturan çeşitli tanrılara bir koruyucu tanrının korumasında bir ya da iki kişinin tapmasının en sık karşılaşılan sahne olduğu ifade edilmektedir. Mühürler üzerinde en çok tanrı Asur, Ea, Su tanrıları, Güneş Tanrısı, Aslanlı Tanrı, Hava Tanrısı, çıplak tanrıça ile Lamma (koruyucu tanrıça) görülmektedir. Ayrıca sırtı konili boğanın bir kaideye bastığı mühürlerde, akrep, aslan ve hareket halinde küçük adamlar yer almaktadır.¹⁰⁴

MÖ. 1835-1719 yılları arasına tarihlendirilen Kültepe Ib katında Eski Asur üslubundaki mühürlerde azalma görülmektedir. Bunun nedeni olarak Asur ile yapılan ticaretin zayıflaması ve Anadolu'da yaşanan siyasi olaylar gösterilmektedir. Her ne kadar Ib katında bu üsluptaki mühürlerin sayısında bir azalma gözlenirse de, ele geçen mühürler üç ayrı grupta incelenmektedir:

1. Grup, II. katın Eski Asur üslubu
2. Grup, Eski Babil motiflerinin Eski Asur üslubunda işlendiği grup
3. Grup, ileri derecede stilize figürlerde köşeli vücut hatlarının hâkim olduğu grup.

Birinci gruba giren mühürlerin sayıları azalmakla birlikte herhangi bir değişime uğramadan kullanımı devam etmiştir. İkinci grup, Eski Babil motiflerinin Eski Asur üslubunda işlenmesi ile ortaya çıkmıştır. Bazı mühürlerde Anadolulu özellikler (hayvan tasvirleri) de görülebilmektedir. Hafif köşeli vücut hatları, çatal elleri, elbise ve vücutların yatay taramaları, şekilleri değişmiş tanrı taçları ve tapanların başlıkları bu grubun dikkat çekici tasvir özellikleridir. Üçüncü grubun örnekleri Orta Anadolu, Kuzey Suriye ve İran'da görülmektedir. Yürüyen ve çömelen adamlar, aslanla mücadele eden kahraman, karışık varlıklar, sunaklar ve alemler bu grubun belli başlı özellikleridir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ T. Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 259.

¹⁰⁵ T. Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 259.

Resim 1: Eski Asur üslubu silindir mühür ve baskısı
(Özkan 2011, s. 149)

Resim 2: Eski Asur üslubu silindir mühür ve baskısı
(T. Özgüç, 2005, s. 261)

2.3.1.a Eski Babil Üslubu:

Mezopotamya, MÖ. 3. Binyılın sonu ile 2. Binyılın başlarında yeni bir Sami (Amurru) göç dalgasına maruz kalmıştır. Amurrular olarak bilinen bu yeni Sami topluluk, zaman içinde

Babil şehrini hâkimiyetleri altına almış ve I. Babil Sülalesini kurmuştur.¹⁰⁶ Amurrular, Sümer ve Akad kültürü ile şekillenmiş Mezopotamya kültürünü kısa sürede benimsemiş, kendi kültürel öğelerini de ekleyerek Mezopotamya kültürünü etkilemiş, bilhassa sanat ve edebiyatta yüksek bir seviyeye çıkarmışlardır. Gliptik, bu etkileşimin en rahat takip edilebildiği alanlardan biri olup bu döneme ait mühürler, Eski Babil üslubu adı altında toplanmıştır.

Eski Babil üslubu, Kaniş'te ele geçen zarf ve *bulla*'lar üzerinde görülmektedir. Kültepe'de II. tabakada ele geçen silindir mühürler I. Babil Sülalesinin kralı Hammurabi'den önceki, Ib tabakasında ortaya çıkarılanlar ise Hammurabi ve oğlu Şamsu-iluna dönemine ait mühür üslubunu taşımaktadırlar. II. katın silindir mühürleri orta boylu, Ib katının kiler ise Mezopotamya'da ele geçen örnekler gibi küçüktürler.¹⁰⁷

Bu üslup; ince işçilik, yuvarlak hatlı figürler ve tasvir alanının ustaca kullanılmış olmasıyla ön plana çıkmaktadır. Mühürlerdeki ana konu tapma sahneleri olup üslup uzun süre devam etmiştir. Ele geçen kraliyet mühürlerinin yardımıyla Eski Babil üslubundaki gelişim kronolojik olarak takip edilebilmektedir. Tapma sahnelerinde tanrılar oturur veya ayakta durur vaziyette tasvir edilmişlerdir. Yazıtlı mühürlerdeki yazı alanı III. Ur Devrine göre küçülmüş veya yazıt alanına tasvirler işlenmiştir.¹⁰⁸

Eski Babil üslubundaki mühürlerde; en çok Savaş Tanrıçası İştar, Güneş Tanrısı Şamaş, İlâbrat, Adad ve Koruyucu Tanrıça Lamma görülmektedir. Savaş Tanrıçası İştar, bir elinde çift aslanlı gürz, diğer elinde eğri bir kılıç tutmakta; omuzlarından oklar, gürzler çıkmakta ve bir aslana basmaktadır. Tanrı İlâbrat'ın elinde asası vardır. Tanrı Adad, boğa veya grifon-aslan üzerinde tasvir edilmekte ve elinde yıldırım tutmaktadır. Tasvirlerdeki diğer tanrılar, Sular ve Hikmet Tanrısı Ea, Ninurta, Nergal, Marduk, Martu'dur. Ea'nın omuzlarından balıklı sular dökülmekte ve keçi-balığa basmaktadır. Ninurta, bir elinde yedi başlı gürz bulunurken bir adama basmaktadır. Nergal, bir elinde çift aslan başlı gürz tutmakta ve o da Ninurta gibi bir adama basmaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁶Nimet Özgüç, *Kültepe Kazısı*, (T.T.K. Ankara, 1953), 232

¹⁰⁷T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 262.

¹⁰⁸T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 260.

¹⁰⁹T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 260.

Resim 3: Eski Babil üslubu silindir mühür ve baskısı
(Özkan 2011, s. 150)

Resim 4: Eski Babil üslubu silindir mühür ve baskısı
(Özkan 2011, s. 150)

2.3.2.b. Anadolu Üslubu:

Kültepe’de ortaya çıkartılan Asur Ticaret Kolonileri Çağı’na ait silindir mühürler arasında Anadolu üslubu olarak adlandırılan bir grup vardır. Silindir mührün, Anadolulular tarafından yoğun olarak ilk kez Kültepe II. tabakada kullanıldığı, dolayısıyla da Anadolu üslubunun Eski Asur, Eski Babil ve Eski Suriye üslubu gibi bir öncüsü olmadığı belirtilmektedir.¹¹⁰ Bu durumun Anadolu üslubunun gelişiminin dışsal etkilerle olduğu manasına gelmediği, çünkü Anadolu’da mimari ve diğer sanat alanlarında kendi gösteren güçlü bir gelişimin var olduğu kabul edilmektedir.¹¹¹

¹¹⁰ T. Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 269.

¹¹¹ T. Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 269.

Anadolu üslubu mühürler zengin işçilik örnekleri olup kendine has sahne ve figürlere sahiptir. Ayrıca tasvir alanı boş yer kalmayacak şekilde doldurulmuştur.¹¹² Anadolu üslubu kendine özgü bir yapıya sahip olmasına rağmen ilk zamanlar Eski Babil üslubunun etkisi altında kaldığı düşünülmektedir. Anadolu üslubunda zengin tasvirler yer almakta olup sahnelerdeki figür ve motif sayısı 35 civarındadır. Bu üsluptaki mühürler; insan/hayvan bedenleri yuvarlak hatlıdır, figürlerin göz çukurları yuvarlak, gözbebekleri iridir. Burunları hafifçe kemerli, ağızları küçük ve iki kabarık çizgi halindedir. Boyunları uzun, sakalları paralel çizgilidir. Omuzların genişliği kollara göre ayarlanmış olup kol ve bacak oranları doğala yakındır.¹¹³

Kültepe II. kata ait Anadolu üslubu silindir mühürler beş grup altında incelenmektedir¹¹⁴:

- 1.Mitolojik sahneler
- 2.Tapma sahneleri
- 3.Av sahneleri
- 4.Savaş sahneleri
- 5.Frizler

Mitolojik sahnelere, Anadolu üslubunda sıklıkla yer verilmiştir. Bu sahnelerde yüksek seviyedeki tanrılara diğer tanrıların takdimi, tanrılar alayı, yerli ve Babilli tanrıların bir arada gösterilmeleri yer alır. Tanrı alayları, tanrılar, kutsal hayvanlar üzerinde duran veya yürüyen tanrılar görülür. Ayrıca, sırtı konili boğalar huzurunda tanrılar, oturan tanrılar, karışık varlıklar ve daha düşük derecedeki tanrılar da bu tasvirlerde yer almaktadırlar.¹¹⁵

Tapma sahnelerinin Eski Asur ve Eski Babil mühürlerine göre daha az oldukları, bunun nedeninin de bu tür sahnelere önem verilmemesi olduğu ifade edilmektedir. Tapanlar ile tanrıların giysilerinin çok farklı oldukları ve giysilerin Eski Babil giysilerine benzedikleri belirtilmektedir. Tanrılara içki, içki kabı ya da kurban sunanlar ile tanrıların giysileri de benzerdir.¹¹⁶

¹¹² Özkan, ‘‘Kaniş’te Mühür Sanatı’’, (Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.), Anadolu’nun Önsözü, Kültepe Kaniş Karumu Asurlular İstanbul’da, 151.

¹¹³ Nimet Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020), 4.

¹¹⁴ N. Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 4.

¹¹⁵ T. Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 270; N. Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 4.

¹¹⁶ T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 270; N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 4

Savaş sahnelerinde, Ayakta duran Savaş Tanrısı; boğa veya aslanın çektiği arabadaki Savaş Tanrı'sının önünde düşmana mızrak ve hançer saplayan savaşçı tasvirleri yer almaktadır. Bir başka sahnede sap delikli balta ve kadeh tutan Savaş Tanrısı'nın huzurunda mızrak ve okla yapılan savaş tasviri yer almaktadır. Ayrıca başsız düşman bedenini akbabalar gagalamaktadır.¹¹⁷

Av sahnelerinin savaş sahnelerinden daha fazla görüldüğü belirtilmektedir. Sahnelerde mızrakla sadece aslan avı görülür. Aslanın yakınına kadar girmiş takkeli bir insan, mızrağını avının ensesine veya sırtına saplamaktadır. Avcı aslanın arkasında, diz çökmüş vaziyettedir. Aslan avı veya sığır, antilop gibi hayvanlar Av Tanrısı veya Hava Tanrısı'nın himayesinde bir kahraman tarafından avlanır.¹¹⁸

Friz süslemeli mühürlerin sayısının az olmadığı ifade edilmektedir. Frizlerde; yıldırım ve iksir kabı tutan yürüyen tanrılar; baş aşağı ve sırt üstü duran hayvanlar; antitetik (karşılıklı) durumda hayvanlar, iç içe geçmiş iki sıra hayvan arasındaki boşluğa yerleştirilmiş balıklar, bir halkanın etrafına dizilmiş hayvan başları ve iki paralel çizgi arasına yerleştirilmiş gaga ağzılı testiler görülmektedir.¹¹⁹

Anadolu üslubundaki silindir mühürlerde Babilli tanrılara da yer verilmiştir. Güneş Tanrısı Şamaş mühürlerde üç farklı tipte tasvir edilmiştir: Elinde halka asa taşır ve omuzlarından ışıklar saçılır; Testereli Tanrı bir dağın üstüne basmak üzere ayağını kaldırmıştır; tanrı bedeninin değişik yerlerinden alevler fışkırır. Hava Tanrısı Adad, yıldırım ve aslan-ejderiyle tasvir edilmiştir. En çok tanrı alaylarında görülen Adad, bazen kanatlı bir aslanın üzerinde durmaktadır. Savaş Tanrıçası İştar, elinde aslan başlı bir gürz vardır. Su ve Hikmet Tanrısı Ea, baş tanrı olarak tapınım görmektedir. Tanrı Usmu (İki Yüzlü Tanrı), tanrılar alayında yer almakta olup değişik giysi ve sembollere sahiptir. Yerli mühürlerde yaban domuzunun üstünde silahıyla durmakta olup bu görünümün Anadolu kökenli olduğu düşünülmektedir. Ejderhalı Tanrı Marduk, Babil'in baş tanrısı olup diğer tanrılara göre daha az tasvir edilmiştir. Batı'nın Tanrısı Amurru, yerli mühürlerde nadir geçmektedir. Bu tanrıların dışında yücelten tanrılar, çıplak kahramanlar ve boğa adamlar gibi başka mitolojik varlıklar da görülmektedir.¹²⁰

¹¹⁷ T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 270; Nimet Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 4.

¹¹⁸ T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 270; N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 4.

¹¹⁹ T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 271; N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 5.

¹²⁰ T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 272.

Anadolu üslubundaki silindir mühürlerde yerli tanrılardan bazıları atribülerinden (bir heykelin hangi tanrı veya tanrıçaya ait olduğunu anlamaya yarayan ayrıntı) tanınsa da isimleri hakkında bilgi elde etmek kolay değildir. Kültepe metinlerinde yerli tanrıların isimleri, rahipler ve teofor (tanrı kökenli) isimlerle geçse de bu tanrıların amblemleri hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Anadolu üslubunda görülen tanrılar; Hava Tanrıları, Savaş Tanrısı, Av Tanrısı, Tanrı Pirva, Eşek Sirtında Tanrı, Arabadaki Tanrı, Antiloplu Çıplak Tanrıça, Çıplak Tanrıça, Geyik Sirtında Çıplak Tanrıça'dır.

Mühürlerde, tanrı ve tanrıçaların yanında karışık varlıklar da görülmektedir: boğa-adam, aslan-adam, koyun-adam, kuş-adam, sfenks, grifon, balık-adam, keçi-balık, aslan-ejderha, aslan kafalı kartal, insan kafalı kartal, aslan ve antilop helezonu. Bu figürlerin çoğunun Babil kökenli oldukları ve Anadolu'nun, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Babil'den aldığı ifade edilmektedir. Anadolu üslubunda astral semboller de yer almaktadır. Mühürlerde en çok hilal, kurs ve yıldız çizimleri görülür. Hilal ve kurs tanrısal sembollerken, yıldızın herhangi bir tanrıyla ilgili olmadığı belirtilmektedir.¹²¹

Anadolu üslubunda insan tasvirleri bir çizgi üslubu ile gösterilmekte olup belli başlı karakteristik özelliklere sahiptir:

- 1.Göz çukuru yüzün yarısını kaplamaktadır
- 2.Göz bebeği oval bir kabartı şeklindedir
- 3.Burun hafif kemerli ve iri olup göz çukurunun altı ile birleşmiştir
- 4.Alt çene iyice belirtilmiş; tanrılarda dik olarak taranmış, sakallar tek tek gösterilmiştir.
- 5.Ağız küçük ve iki kabarık çizgi ile gösterilmiştir.¹²²

Anadolu üslubunda boyun uzundur ve omuzların genişliği ellere göre ayarlanmıştır. Eller iri, yumulu veya açıktır. Başparmak her zaman belirtilmiş olup eller dört veya beş parmaklıdır. Kollar ve bacaklar genellikle doğala yakın olup bazı durumlarda değişebilmektedir. Çıplak kahramanın sol kolu sağ kolunun iki katı uzunluktadır.¹²³

Hayvan tasvirleri duruşlarına göre değişmektedir. Hepsinde uzun bacaklar görülür. Tanrı alaylarında görülen kutsal hayvanlar, aslan, geyik ve boğa aynı boyda ve ölçüdedirler.

¹²¹ T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 277.

¹²² N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 5.

¹²³ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 5.

Hayvanların vücutları geometrik alanlara ayrılmıştır. Aslan ve boğalarda baş, insanlardaki gibi göz alanı ve çeneden oluşur. Boynuzlar daima cepheden ve başı üzerinde ayrı işlenmiştir. Aslanların boyunları, ön bacaklara dik, boğalarınkiler paralel çizgilerle vurgulanmıştır. Aslanların başları önden ve yandan belirtilmiştir. Yandan tasvir edilenlerde aslanın ağzı açık, dilleri dışarı sarmıştır. Cepheden tasvir edilenlerde iki kulak, iri gözler belirtilmiş, çene ile gözleri ayıran kısım çok dar bir hat halinde tasvir edilmiştir.¹²⁴

Maymunların kulak ve gözleri iri, çenesi küçük, boyun ince olup yatay taramalarla gösterilmiştir. Maymunun gövdesi dik paralel çizgilerle taranmış, kuyruk duruma göre kıvrılmıştır. Mühürlerde büyük kuşların tasvirleri de görülmektedir. Gagalar iri, kanatlar duruşa göre belirtilmiştir. Kuşların boyunları genellikle normal ölçülerde olup iri gagalı baş çok ince ve uzun boyunlu da olabilmektedir. Az da olsa kaplumbağa ve ıstakoz tasviri de mevcuttur.¹²⁵

Mühürler kıyafetler hakkında da bilgi vermektedir. Tanrıların başlarında takke, boynuzlu takke, külah veya boynuzlu külah vardır. Tanrıçalar ise bere veya takke takmaktadırlar. Bere aynı zamanda Kaniş'in Baş Tanrıçasının başlığıdır. Tanrıların elbiseleri dört tiptedir: Uzun; pliseli, bacağın birini açıkta bırakan kuyruklu; V yakalı, kenarları nervürlü manto; kısa etek ve gömlek. Ayakkabılar konusunda detay yoktur. Az sayıda tanrı ucu yukarı kalkık çizme şeklinde ayakkabı giymektedir.¹²⁶

Tanrılar balta, gürz, mızrak, hançer, yay, eğri silah, bumerang ve testere gibi silahlar ile tasvir edilmişlerdir. Baltalar; sap delikli balta, harp baltası, üçgen yüzlü balta ve iki gözlü balta olmak üzere farklı tiptedirler. Sap delikli balta Savaş Tanrısı'nın silahıdır. Harp baltası Savaş Tanrısı'nın sık kullanmadığı baltadır. Üçgen yüzlü balta antilop yanındaki tanrı ile Hava Tanrıları'nın taşıdığı baltadır. İki gözlü balta ise baş tanrının arkasında duran tanrının sol elinde taşıdığı baltadır.¹²⁷

Tanrıların oturduğu tahtlar arkalıksız iskemle şeklinde olup Eski Babil ve daha önceki dönemlere ait örneklerle benzerlik göstermektedir. Tabure şeklindeki tahtların tabla ve

¹²⁴ N.Özgüç, *Kultepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 6.

¹²⁵ N. Özgüç, *Kultepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 6-7.

¹²⁶ N.Özgüç, *Kultepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 8-9.

¹²⁷ N.Özgüç, *Kultepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 9.

¹²⁷ N.Özgüç, *Kultepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 9-10.

¹²⁷ N.Özgüç, *Kultepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 9.

ayakları yatay, çapraz, dikey kuşaklarla birbirine bağlanmıştır. Taburelerin üzerinde yassı veya kabarık şilteler görülmektedir.¹²⁸

Anadolu üslubu mühürlerde mitolojik ve dini içerikli sahnelerinde en çok yer alan tasvirlerden biri de kült eşyalarıdır. Bunlar sunaklar, buhurdan ve vazolar olarak sınıflandırılabilir. Sunaklar; meyvelik biçimli ve masa şeklinde sunak olmak üzere iki tiptir. Vazolar, Hydrialar, kazan, tanrı kadehleri, iksir kabı, vazo, gaga ağızlı testi, ibrikler, altı kulplu meyvelik, çan biçimli kâse ve ayaklı bardak tiplerine sahiptir.¹²⁹

Resim 5: Anadolu üslubu silindir mühür
(Özgüç, 2005, s. 270)

Resim 6: Anadolu üslubu silindir mühür
(Özgüç, 2005, s. 271)

¹²⁸ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 9-10.

¹²⁹ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 11-15.

Resim 7: Anadolu üslubu silindir mühür ve baskısı
(Özkan 2011, s. 150)

2.3.2.c. Eski Suriye Üslubu:

Suriye’de, Kültepe II. tabaka ile çağdaş az sayıda silindir mühür ele geçmesi nedeniyle bu üslubun merkez coğrafyası tespit edilememiştir. Bu nedenle Kültepe II ve Ib tabakalarında ele geçen mühür baskılarının Eski Suriye üslubunun tasnif ve gelişimini takip edebilme imkânı verdiği belirtilmektedir.¹³⁰ Ayrıca Eski Suriye üslubundaki mühürlerin zaman içinde en çok gelişen mühürler olduğu, ilk zamanlar figür sayısının çok olmasına rağmen zamanla figürlerde azalma görüldüğü ifade edilmektedir. Bu üslubun Anadolu, Babil, Asur ve Mısır mühür sanatından etkilendiği ancak kendine özgü motiflere de sahip olduğu belirtilmektedir.¹³¹

Kültepe II. tabakada ele geçen ve Suriye-Koloni olarak da adlandırılan mühürler üç gruba ayrılır¹³²:

- 1.III. Ur üslubuna bağlı kalanlar
- 2.Linear üsluba ait olanlar
3. Matkap teknikli mühürler

¹³⁰ T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 262.

¹³¹ Özkan, “*Kaniş’te Mühür Sanatı*”, (Edt. Kulaklıoğlu, F.,Kang, S.), *Anadolu’nun Önsözü, KültepeKanişKarumu Asurlular İstanbul’da*, 149.

¹³² N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 9-10.

İlk grup mühürler MÖ. 3. Binyılın sonu ile 2. Binyıl başına tarihlendirilmekte olup Suriye kökenli ilavelerle zenginleştirilmiştir. İkinci grubun Suriye üslubunu temsil ettiği ve Eski Asur etkisinde olup Suriye unsurları içermektedir. Son grupta yer alanlar da ise figürlerin baş ve omuz işçiliğinde matkap kullanılmıştır.¹³³

Tapma sahneleri mühürlerdeki ana konudur. Oturan veya ayakta duran tanrılara tapılmakta olup tanrılar Eski Babil kıyafetleri giymektedirler. Eski Suriye üslubunun en belirgin özelliği, tapanların dar kenarlı takkeleri ve kenarları yuvarlak kesilmiş mantolarıdır. Tasvirler arasında tapan ve tapılan olarak takkesi sivri çıkıntılı kral, pliseli veya düz elbise giyen tapılan ve tapan, uzun-düz saçlı Suriyeli kadın, aslanın sırtına basan kadın ve erkek başlı sütun yer alır. Tanrı Şamaş bu üslubun en önemli tanrısı olup Suriyeli kadın da Eski Suriye grubunun en bilinen figürüdür. Bu üslupta kaide üstündeki boğaya tapılmakta ancak Eski Asur ve Eski Anadolu üslubundan farklı olarak Suriye boğasının sırtında koni yer almamaktadır.¹³⁴

Eski Suriye üslubunda Mezopotamyalı öğelerde tasvir edilmiştir. Bunlar; omuzlarından ışıklar çıkan ve oturan Güneş Tanrısı, Tanrı Usmu, bir elinde Hilalli alem diğesinde yılan tutan Ay Tanrısı, boğa üstünde duran, eteğini açan, omuzları antilop protomlu çıplak tanrıçalar; asalı tanrı ve insan başı tutan tanrılar.¹³⁵ Bunların yanında insan başlı boğa ile boğa-adam gibi karışık varlıklar ve lir çalan müzisyenler de yer almaktadır.

Kültepe’de Ib katında ele geçen Suriye menşeli mühürler Babil kralı Hammurabi ile çağdaştır. Bu gruba giren mühürlerde saç örgüsünün iki yanına işlenen sfenks, grifon, kuş-adam, karışık varlıklar, hayvan ve insan figürlerinden oluşan sahneler yer almaktadır. Kültepe II. katta ele geçen Eski Asur mühürlerinde görüldüğü üzere Suriye-Koloni mühürlerinde de yatay bir çizgi veya saç örgüleriyle meydana getirilen biri altta bir üstte iki tasvir alanında tapma sahneleri ve figürler görülmektedir. Bazen üç veya dört sıralı halde işlenmiş olan figürler de mevcuttur.

Suriyeli özelliklerin daha fazla olduğu mühürlerde uzun boylu figürler ve iri eller Mısır etkisinin izleri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca aslan-kadın, Hathor ve ankh gibi semboller de bu etkinin görüldüğü belirtilmektedir. Eski Suriye mühürlerinin (Kültepe Ib) genel figürleri: oturan tanrının lirini tutarken, elinde çiçek veya vazoyla ya da yürürken tasvir

¹³³ T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 264.

¹³⁴ T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 264.

¹³⁵ T.Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neşa*, 264.

edilen Suriyeli kadınlar; eteğini kaldıran, göğüslerini kaldıran, boğa üstünde niş içinde oturan çıplak tanrıçalar; Lamma ve Ea'nın vazosundan taşan suların oluşturduğu dalgalı iki daire içinde el ele tutuşmuş dört çıplak kahraman; Babil ve Suriyeli oturan tanrılar; çift gözlü balta tutan tanrı; bumerang tutan tanrı; iki yüzlü tanrı(usmu); karşı karşıya oturan tanrılar; alem tutan kahramanlar; ayakta veya çömelen mızraklı adamlar; yürüyen küçük figürler; alem tutan boğa adamlar; sefnks, grifon,kuş-adam, aslan-kadın, boynuzlu karışık varlıklar; uçan veya tüneyen kuşlar; maymunlar; aslanlar; geyikler; yavrusunu emziren hayvanlar; insan-hayvan başları; büyük insan elleri; alemler; ankh; iksir vazosu; güneş, hilal ve yıldızdır.¹³⁶

Resim 8: Eski Suriye üslubu silindir mühür
(T. Özgüç, 2005, s. 265)

Resim 9: Eski Suriye üslubu silindir mühür ve baskısı
(Özkan 2011, s. 150)

¹³⁶ T.Özgüç, *Kultepe, Kaniş/Neşa*, 269.

Resim 10: Eski Suriye üslubu silindir mühür ve baskısı
(Özkan 2011, s. 150)

3. BÖLÜM

Anadolu Üslubu Silindir Mühürler ve Mühür Baskıları Üzerinde Görülen Tanrı ve Tanrıça Tasvirleri

3. Mezopotamyalı Tanrı ve Tanrıça Tasvirleri

Anadolu üslubu mühür ve mühür baskılarında genellikle dini içerikli sahneler tasvir edilmiştir. Bu nedenle yerli ve Babilli tanrı ve tanrıçaların birlikte görüldükleri ifade edilmektedir. Ayrıca Babilli kutsal varlıkların kendi alametlerinin yanında Anadolu’da yeni özellikler kazandıkları anlaşılmaktadır.¹³⁷

3.1. Mezopotamya (Babilli) Tanrıları

3.1.1. Güneş Tanrısı Şamaş

Güneş Tanrısı olarak bilinen Şamaş Sami kökenli bir tanrıdır. Bu tanrının adı ilk olarak Ön-Sargonik döneme ait Akad kişisel isimlerde görünse de, çoğu durumda logografik olarak UTU şeklinde yazılmıştır.¹³⁸ Şamaş bir dönem Kenanlılar ve Araplar tarafından kadın tanrıça olarak tapınım görmüş olsa da Sümer güneş tanrısı UTU’nun etkisiyle erkek bir tanrıya dönüşmüştür.¹³⁹ Şamaş çoğu tanrıya nazaran daha fazla ön planda tutulmuş ve ona güçler atfedilmiştir. Tarım faaliyetlerinin genişlemesi nedeniyle öneminin arttığı düşünülmektedir.¹⁴⁰ Sümer mitolojisinde; güneş tanrısı UTU’nun şafak vakti gökyüzünün kapılarından dışarı çıktığı, gökler boyunca yolculuk yaptıktan sonra akşam ufku batısında

¹³⁷ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 17.

¹³⁸ Gwendolyn Leick, *A-Dictionary of Ancient NearEastern Mythology-Routledge*, (London and New York 1998), 148.

¹³⁹ Hasan Ali Şahin, “*Kültepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları*”, (Erciyes Üniversitesi Doktora Tezi Kayseri,1998),s.104

¹⁴⁰ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, (İstanbul,2017), 30

bulunan paralel kapılardan “gökyüzünün içine” girdiğine inanılırdı.¹⁴¹ Şamaş'ın popülerliğinin derecesi, birçok kişisel isim, silindir mühürler ve onuruna yazılan büyük sayıdaki ilahiler ve dualardan anlaşılabilir. Bu ilahilerden bazıları, gezegenin hareketini taklit eden becerikli şiirsel yapısıyla, Babilliler tarafından geliştirilen güneş teolojisinin en iyi örneğidir.¹⁴² Babiller için Şamaş yaşamı yenileyen, geceyi gündüze çeviren, bütün canlılara hayat veren bir tanrıdır. O aynı zamanda herkes için adalet dağıtan, onların yanında yer alan yüce bir güçtür. Sembolü testere olup adaletin eşit olarak dağıtımına ve keskinliğine işaret ettiğine inanılırdı.¹⁴³

Akad Devri mühürlerinin önemli figürlerinden biri olan Şamaş, Eski Babil mühürlerin de omuzlarından ışıklar çıkarken elinde halka ve asa tutarken görülür. Bu dönemde Akad Devri'ndeki alametlerinin çok azaltıldığı, elinde testeresi ile bir dağ zirvesine basarken tasvir edildiği ifade edilmektedir.¹⁴⁴

Anadolu üslubunda Güneş Tanrısı üç tipte tasvir edilmiş olup hepsinde de oturan tanrıların huzurunda ve diğer tanrılar arasında görülür. Mühürlerde Şamaş'a tapıldığını gösteren bir sahne olmadığı belirtilmektedir.¹⁴⁵

a) Eski Babil Devri'nin özelliklerini taşımakta olup elinde testeresi ile ayağını bir dağa basacak şekilde kaldırmış vaziyettedir. Şamaş'ın başında tepesi kurslu ve boynuzlu bir külah olup sakallı olarak tasvir edilmektedir. Bir başka sahnede ise Şamaş aslan üstünde ve Savaş Tanrısı'nın huzurunda karşımıza çıkar.

b) İkinci tipte Şamaş'ın omuzlarından ışıklar çıkmaktadır. Şamaş'ın başında yine tepesi kurslu ve boynuzlu bir külah vardır. Ayrıca baş tanrının huzurunda olup yanında çıplak kahraman yer almaktadır.¹⁴⁶

c) Şamaş son tipte Akad Devri mühürlerinde karşılaşılan bedeninden alevler çıkarken görülür. Başında diğer iki tipte olduğu gibi boynuzlu taç vardır. Ayrıca külahından, omuzundan, ellerinden, beli ve eteğinin ucundan alevler yukarı doğru yükselmektedir.¹⁴⁷

¹⁴¹Cuma Çakas, “Sümerlerde Tanrı Tasavvuru”, (Yüksek Lisans Tezi Elazığ,2019), 37.

¹⁴²Gwendolyn Leick, *A-Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology-Routledge*, 148.

¹⁴³Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 31

¹⁴⁴N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 16

¹⁴⁵N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 17.

¹⁴⁶N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 16.

¹⁴⁷N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 17.

3.1.2 Adad

Sami kökenli bir tanrı olup adının muhtemelen Arapça *hadda*, (kırmak) ve *haddat* (gök gürültüsü) ile etimolojik bir bağlantısı vardır.¹⁴⁸ Tanrı Adad'ın çivi yazılı metinlerdeki logogramı IM olup Sargon öncesi metinlerde de adı geçmektedir. Adad'ın ana tapınım gördüğü coğrafya Babilonya ve Suriye'dir. Mari ve Ebla metinlerinde geçen şahıs isimlerinde görülen Adad, MÖ. 2.Binyılda Halep şehrinin tanrısıdır. Ne var ki zaman içinde Suriye'nin diğer şehirlerinde ve bilhassa batıda, diğer fırtına tanrıları olan Baal ve Dagan ile birleştiği ifade edilmektedir.¹⁴⁹ Kendisi için tapınak inşa edilen Adad tanrı Şamaş ile koruyucu bir yapıya bürünmüştür. O bereketin ve yağmurun sağlayıcısı, gökyüzünün koruyucusudur. Ayrıca metinlerin bazılarında şifacı, yaratan, adalet dağıtan olarak da geçtiği söylenmektedir.¹⁵⁰

Tanrı Adad, Anadolu üslubu mühürlerde Eski Asur üslubuna benzer bir şekilde baş tanrıya doğru ilerleyen tanrı alaylarında veya tanrı grupları arasında tasvir edilmiştir.¹⁵¹ Adad, burnuna yular takılı bir aslanı tutmakta, boynuzlu külah ile bacağına birini açıkta bırakan elbise giymektedir. Bazı tasvirlerde sol elinde iki kollu, dört alevli yıldırım ile tasvir edilmekte olup yıldırımın ortasında bazen bir yıldız görülür. Bazı mühürlerde ise ucu aşağıya dönük bir mızrak veya gürz tutarken tasvir edilmiştir. Eğer bir silah taşımıyorsa elini göğsü hizasına kadar kaldırmaktadır. Tanrı Adad, Koruyucu Tanrı ile aslan yenen çıplak kahraman arasında, at koşulu arabadaki tanrının (Pirva) huzurunda veya tapma sahnelerinde tapan şahıslara rehberlik ederken de tasvir edilmiştir. Kültepe'de ele geçen bir mühür baskısında Babilli Tanrı Martu(Amurru) ve boğa-adamında aralarında olduğu bir tanrılar alayında görüldüğü ifade edilmektedir. Mühürlerde, Şamaş gibi Adad'a da tapılmamaktadır.¹⁵²

¹⁴⁸Gwendolyn Leick, *A-Dictionary of Ancient NearEastern Mythology* -Routledge, 2

¹⁴⁹Gwendolyn Leick, *A-Dictionary of Ancient NearEastern Mythology* -Routledge , .2

¹⁵⁰ Gwendolyn Leick, *A-Dictionary of Ancient NearEastern Mythology* -Routledge , .2

¹⁵¹N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 17-18

¹⁵²N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 17-18.

3.1.2. Assur

Asur devletinin en önemli tanrısı olarak bilinir. MÖ. 8. Yüzyılda Asur'un Babil İmparatorluğu'nu işgal etmesi üzerine tanrı Assur eski Ortadoğu'nun en gözde ilahı olmuştur.¹⁵³ Tanrı Assur'un Asur şehrinin koruyucu tanrısı olmasının yanında tanrıların babası, yerin göğün hakimi gibi sıfatları bulunmaktadır ve savaş tanrısı özelliği de vardır.¹⁵⁴

Sümer ve Babil tanrıları ile karışarak en kudretli baş tanrı olmuştur. Adı iyiliksever anlamına gelmekle beraber ordunun başında giderek orduları zafere ulaştıran bir savaş tanrısı olarak da bilinir. İsmine farklı anlamlar eklense de monoteist bir kimliğe bürünmüştür.¹⁵⁵ Tanrı Assur Asurlular için çok önemli bir yere sahiptir. Nitekim ticaretle uğraşanlar anlaşmalarını onun sembollerinin önünde yapardı.

Tanrı Assur bazen kanatlı bir disk şeklinde, bazen de bir boğanın üstünde ayakta ya da havada uçarken temsil edilmiştir.¹⁵⁶ Bereket tanrısı özelliği bulunmasından dolayı etrafı dallarla çevrili ve yanında keçiyile tasvir edilir. Acemhöyük'te ortaya çıkan Tanrı Assur sembolü dağ gövdeli yabani olarak tanımlanmıştır. Şamsi-Adad I'in kral yazıtı ile Acemhöyük baskılarında kimliği Tanrı Assur olarak saptanan konili boğa Eski Anadolu ve Eski Asur üslubunda ki mühürlerin popüler bir motifidir.¹⁵⁷ Vezir Şu- Anamun mührü konili boğanın aynı tanrıyı temsil ettiğini kanıtlaması açısından dikkat çekici olup mührün ikinci kullananı Vezir Hubidum, tanrıyı sildirmiş yerine konili boğayı tasvir ettirmiştir.¹⁵⁸

3.1.1.3 Su Tanrıları

Anadolu üslubundaki mühür ve mühür baskılarında su tanrıları olarak; Tanrı Ea, Tanrı Usmu, Çıplak Kahraman, Boğa-Adam, Batının Tanrısı Amurru, Marduk ve Koruyucu Tanrı tasvirleri görülmektedir.

¹⁵³ Demirci , *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş* , 34.

¹⁵⁴ Şahin , “*Kultepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları*”, 73.

¹⁵⁵ Demirci , *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş* , 34.

¹⁵⁶ Nimet Özgüç. , *Acemhöyük-Buruşhaddum*, TTK yay. Ankara 2015, s.65

¹⁵⁷ N. Özgüç. , *Acemhöyük-Buruşhaddum*, s.65

¹⁵⁸ N. Özgüç. , *Acemhöyük-Buruşhaddum*, s.65

3.1.1.3.1 Ea

Bu tanrının adı muhtemelen Sami kökenlidir. Antik Babil yazıcıları, onu Sümerce E.a, ‘Su Evi’nden türetmişlerdir.¹⁵⁹ Bilgeliği ile ön plana çıkar. Kendisi ile beraber Şamaş ve Marduk ile bir üçlü güç oluşturur. Tanrı Ea’nın Hititler tarafından tapınım gördüğü de bilinmektedir. Adının Hitit krallarının yaptığı anlaşmalarda geçmesi kendisine verilen önemin göstergesidir.¹⁶⁰

Güney Mezopotamya’daki Eridu şehrinde tapınım gören bilginin kaynağı Sular Tanrısı Ea, Anadolu grubundaki mühür baskılarında sıklıkla görülür. Bazen alametlerin çoğu ile bazen birkaç ile bazen de yalnız biriyle tasvir edildiği ifade edilmektedir.¹⁶¹

Bir mühür baskısında elinde sular taşan geniş ağızlı bir vazo tutmaktadır. Sular omuzları hizasında, tahtı ve tanrının bastığı keçi-balık tasvir edilmiştir. Başında çift boynuzlu külah, üzerinde uzun pliseli elbise vardır. Bir başka mühürde ayağının yanında bir keçi-balık bulunmakta, başından aşağıya sular dökülmektedir. Ayrıca yanında sular taşan vazoyu taşıyan çıplak kahraman yer alır. Ea çoğunlukla uzun pliseli bir elbiseli, takkeli ve sakallı olarak çift veya tek keçi-balığa basmaktadır. Bir mühür baskısında da keçi-balığı ile temsil edilmiştir.¹⁶² Ea’nın omuzlarından veya elinde tuttuğu vazodan taşan sulara bulunan balıklar Kültepe yerli üsluplarında susuz olarak bu tanrının sembolü olduğu ifade edilmektedir.¹⁶³

3.1.1.3.2 İki Yüzlü Tanrı Usmu

Usmu, Kültepe’de bulunan Anadolu grubundaki mühür baskılarında önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle tapınım ve tanrı alayları sahnelerinde Babilli ve Anadolu’da edindiği yeni özelliklerle tasvir edilmektedir.¹⁶⁴ Akad Devri mühürlerinde de Ea ile birlikte görülen Usmu, Tanrı Ea’nın veziri olup mühürlerde tapan şahsı Ea’ya haber verirken görülmektedir.

¹⁵⁹Gwendolyn Leick, *A-Dictionary of Ancient NearEastern Mythology -Routledge*, 37.

¹⁶⁰Şahin , “*Kültepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları*”, 56

¹⁶¹N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 18

¹⁶²N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 18.

¹⁶³N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 18.

¹⁶⁴Şahin , “*Kültepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları*”, 63.

Anadolu üslubunda diğer tanrılar kadar yer verilen Usmu, alametleri ve giysileri farklı şekilde tasvir edilmiştir. Pliseli uzun bir elbise giymekte, sakallı ve göğsünde birleştirdiği ellerinden sular fişkırmaktadır. Bir mühürde Gudea takkesi giymiş halde Tanrı Şamaş'ın arkasındadır. Bir başka mühürde ise başında bir külah olup bir hayvanın (eşek?) üstündeki tanrı ile Şamaş arasında görülmektedir. Ayrıca dökülen su ile birlikte balıklar aşağıya düşerken tasvir edilmiştir. Usmu'nun mühürlerde görülen bir diğer tipi, silahlı ve bir domuz üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Burada giydiği kıyafet diğerlerinden farklıdır. Üzerinde bir bacağı açıkta bırakan kuşaklı ve kolsuz bir elbise, başında boynuzlu bir külah vardır. Tanrıya sadece Kültepe'de değil Konya Karahöyük'te ele geçen mühürlerde de rastlanmaktadır. Burada Ea ve onun veziri Usmu gözükmektedir.¹⁶⁵

Usmu'nun domuzla irtibatı dikkat çekicidir. Bir Akad Devri mühründe domuzun kurban edildiği bir sahnede Usmu ve Ea yan yana yer almaktadır. Anadolu üslubunda Usmu'nun bir domuz binmesinin ilk defa görülmesine dikkat çekilerek, Usmu'nun bu yeni tasvirinin Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ortaya çıktığı ifade edilmektedir.¹⁶⁶

3.1.1.3.3 Çıplak Kahraman

Çıplak Kahraman figürü, Gılgamış tipi Eski Babil Devri mühürlerinde Tanrıça İştar'ın, Ea'nın ve Amurru'nun huzurunda tasvir edilmiştir.¹⁶⁷ Anadolu üslubunda sık karşılaşılan ve sevilen bir figürdür. Mühürlerde, ayakta ve diz çökmüş halde görülmekte olup göğsü hizasında tuttuğu ellerinden iki kol halinde su fişkırmakta ve su omuzlarına kadar yükseldikten sonra yanlardan aşağıya doğru akmaktadır. Sulu Gılgamış'ın mühürlerde hava tanrısı ile sıkı bir ilişkisi vardır.¹⁶⁸

Çıplak Kahraman mühürlerde farklı şekillerde tasvir edilmiştir. Ea'nın yanındadır ve onun sularını kendine alır vaziyettedir. Bir başkasında ise tanrı alaylarında veya Ea ile ilgili karışık varlıkların arasında görülmektedir.¹⁶⁹ Çıplak Kahraman Ea'nın dışında Hava Tanrısı ve

¹⁶⁵Erkanal, *Mühür maddesi*, 82.

¹⁶⁶N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 19.

¹⁶⁷N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 19-20.

¹⁶⁸N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 19-20.

¹⁶⁹N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 19-20.

Savaş Tanrısı ile de irtibatlıdır. Mühürlerde, Hava Tanrısı'nın kutsal hayvanı boğa ile Savaş Tanrısı'nın kutsal hayvanı aslan üstünde tasvir edilmiştir.¹⁷⁰

3.1.1.3.4 Boğa-Adam

Çıplak Kahraman'a göre mühürlerde daha az yer almaktadır. Boğa-Adam her zaman ayakta tasvir edilmekte, sular bazen omuzları hizasına kadar yükselmekte bazen de beli hizasından dökülmektedir. Boğa-Adam bir mühürde Ea, bir başkasında ise Savaş Tanrısı'nın yanında durmaktadır. Bu durumun, Çıplak Kahraman ile Boğa-Adam'ın benzer fonksiyonları olduğunu gösterdiği ifade edilmektedir.¹⁷¹

3.1.1.3.5 Batının Tanrısı Amurru

Sami Tanrısı olup Sümerce MARTU şeklinde yazılır.¹⁷² Amurru halkı, genellikle Mezopotamya yazıtlarında “bozkırın halkı” olarak anılır; tepelerden iner ve Sümer ve Babil yerleşik sakinlerinin tarımsal ürünlerini yağmalardı. Tanrı Amurru, Sargonik dönemden beri Akad metinlerinden ve kişisel isimlerden bilinir. Sümer'deki başlıca tanımı lúhur.sag.ga, “Bozkırın Adamı”dır.¹⁷³ Tanrı Amurru Kültepe metinlerinde şahıs adlarında görülür. Ayrıca tanrı Asur ile birlikte dua cümlelerinde geçmektedir.¹⁷⁴ Amurru, merhametli, koruyan ve güvenilir bir tanrıdır.

Su Tanrıları arasında gösterilen Amurru, Anadolu üslubundaki mühürlerden birinde Babilli tanrılardan meydana gelen tanrılar alayında Şamaş ve Adad arasında dururken görülmekte olup bir tanrı oturan bir ceylan üstünde ayakta durmaktadır. Bir başka mühür baskısında ise ayakta duran bir ceylan sağrısına (hayvanlarda bel ve kuyruk arasındaki bölüm) oturan bir tanrı sol elinde bir kadeh, sağ omuzunda ise bir balta tutmaktadır. N. Özgüç, söz konusu

¹⁷⁰N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 20.

¹⁷¹N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, s.20.

¹⁷²Şahin, “*Kültepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları*”, 70.

¹⁷³Gwendolynne, *A-Dictionary of Ancient NearEastern Mythology -Routledge*, 4.

¹⁷⁴Şahin, “*Kültepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları*”, 70.

mühürde görülen iki tanrıyı, ellerinde Babilli Amurru'nun silahını tutmaları ve ceylan bağlantılı tasvir edilmelerinden dolayı Amurru ile bir tutmuştur.¹⁷⁵

3.1.1.3.6 Ejderli Tanrı (Marduk)

Babil'in koruyucu tanrısı olup Samilerin en önemli tanrılarında biri olduğu kabul edilmektedir.¹⁷⁶ Marduk'un bir Sümer ismi olup olmadığı kesin olmamakla birlikte, Babil'in etimolojisi gibi, henüz bilinmeyen proto-Sümer veya Sümerce olmayan bir dil grubuna ait olabileceği, adının da “Güneşin Genç Boğası” veya “oğul, güneş” gibi bir anlam taşıdığı düşünülmektedir.¹⁷⁷ Onun Kozmik düzenin meydana gelmesinde rolü olduğu ve Tiamat'a karşı zafer kazanarak yaratılışın meydana gelmesine yardımcı olduğu ifade edilmektedir.¹⁷⁸

Marduk'un, kademeli olarak birçok başka tanrının işlevlerini ve özelliklerini kendine katarak karmaşık bir tapınım özelliği aldığı düşünülmektedir. Bu durumun, Marduk'a adanmış birçok dini eser, dualar ve isimler gibi özel ve resmi belgelerde, kişisel isimlerde ve çok sayıdaki ilahi metinde açıkça görüldüğü belirtilmektedir.¹⁷⁹ Marduk'un, Babil öncesi dönemlerde eski Samiler arasında Fırtına Tanrısı olarak tapınım gördüğü, Babil hâkimiyetiyle birlikte başka fonksiyonların da eklendiği öne sürülmektedir. Tanrı Enki gibi bilge olup sihir ve bilgi onun üstün meziyetlerindedir.¹⁸⁰ Sihirle olan bağı, Sümer büyü tanrısı Asarluhi ile özdeşleştirilmesiyle daha da güçlendirilmiştir.¹⁸¹

Babil şehrinin baş tanrısı olan Marduk'un, Eski Babil mühürlerinde diğer tanrılara göre daha az görüldüğü belirtilmektedir. N. Özgüç, Anadolu üslubundaki mühürler içinde sadece bir örneğin Tanrı Marduk ile bir tutulabileceğini ifade etmektedir. Bir mühür üzerinde tahtta oturan takkeli, sakallı bir tanrı Marduk'un kutsal hayvanı olan ejdere basarken tasvir edilmiştir. Bu tanrı, hediye getiren çıplak kahraman ve iki Hava Tanrısı'nın huzurunda görülmektedir. Tanrının kursu hilal şeklinde olup etrafında yıldızlar vardır. Ayrıca sağ elinde

¹⁷⁵ N.Özgüç, *Kultepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 20.

¹⁷⁶ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 32.

¹⁷⁷ Gwendolynne, *A-Dictionary of Ancient NearEastern Mythology -Routledge*, 115.

¹⁷⁸ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 33.

¹⁷⁹ Gwendolynne, *A-Dictionary of Ancient NearEastern Mythology -Routledge*, 115.

¹⁸⁰ Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, 33.

¹⁸¹ Gwendolyn Leick, *A-Dictionary of Ancient NearEastern Mythology -Routledge*, 115.

kadeh, önünde bir ucu küçük vazoya birleşmiş iksir kabı, yanında balık, omuzunda balta, önünde ejder de bulunan bu figürün Tanrı Marduk'u temsil ettiği ileri sürülmektedir.¹⁸²

3.1.1.3.7 Koruyucu Tanrı

Koruyucu Tanrı tasviri, Mezopotamya'da az örnekleri olan bir tipi temsil etmektedir. Tanrının başında, bazen boynuzlu bazen de boynuzsuz bir takke veya tepesi kurslu boynuzlu külâh mevcuttur. Elbisesi uzun pliseli olup mühürlerde sıklıkla sakallı olarak tasvir edilmektedir.¹⁸³ Koruyucu Tanrı, Anadolu üslubundaki mühürlerde genellikle yanında küçük bir vazo ve iksir kabı ile birlikte görülmektedir. Bu belirgin özelliğinin yanında içinden kamışlar çıkan genişçe ağızlı bir kabı tutarken de tasvir edilmiştir.¹⁸⁴

3.2 Yerli Tanrılar

Kültepe'de ortaya çıkartılan Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait Anadolu üslubundaki silindir mühür ve mühür baskılarında; Hava Tanrıları (Boğalı Tanrılar ve Boğalar), Savaş Tanrısı, Av Tanrısı, Tanrı Pirva, Eşek Üstündeki Tanrı, Domuz Koşulu Kağnıdaki Tanrı, Kaniş'in Baş Tanrıçası, Antiloplu Çıplak Tanrıça, Kuşlu Çıplak Tanrıça ve Geyik Üstünde Çıplak Tanrıça tasvirleri yer almaktadır. Mezopotamya'dakilerin aksine, mühürler üzerinde görülen Anadolu tanrı ve tanrıçalarının isimlerinin tespiti oldukça zordur. Bunun nedeni, çivi yazılı metinlerde bu ilahların alametleri veya başka özellikleri hakkında bilgi verilmemesidir. Metinlerde Anna, Higişa, Kubabat, Parka ve Nippas gibi yerli tanrıların isimleri geçse de bunları ikonografik olarak eşleştirmek zordur.

¹⁸² N.Özgüç *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 19.

¹⁸³ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 20.

¹⁸⁴ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 21.

3.2.1 Hava Tanrıları (Boğalı Tanrılar ve Boğalar)

Kültepe’de II ve Ib katlarında ele geçen Anadolu üslubundaki mühürlerde Hava Tanrılarının özel bir yeri vardır. Birden fazla tipte tasvir edilen tanrılar, tanrı alaylarının ve ibadet sahnelerinin çoğunda görülmektedirler. Her tanrının kendine özgü alametleri olması nedeniyle, tanrıları sınıflandırmak mümkün olmuştur. Tüm Hava Tanrılarının ortak hayvanı boğadır.¹⁸⁵

3.2.2 Dağlara Basan Hava Tanrısı

Tanrı bir ayağını boğanın sağrısına, diğer ayağını iki dağın zirvesine basmaktadır. Tanrının bir elinde boğanın yularını, diğerinde ise dağın altından çıkan uzun saplı bir bitki tutmaktadır. Başında tepesi kurslu ve iki çift boynuzlu külahı ile görülmektedir. Üç mühür üzerinde tanrı alayında yer almakta ve önünde boğalı ikinci bir tanrı durmaktadır. Bir mühürde yuları ile dizi arasında kalan boşlukta aslan başlı kartal, bir başkasında ise ayaklı sunak vardır. Ayrıca bu mührün üst kenarında paralel çizgiler mevcut olup bunların, yağmur damlalarını göstermiş olabileceği ileri sürülmektedir.¹⁸⁶

3.2.3 Boğa-Adamlarının Üstündeki Boğanın Yularını Tutan Tanrı

Bu tanrı, Boğa-adam çiftinden solda duranın başına basmakta ve sol ayağı ile de hilalli kurslu bir alem tutmaktadır. Tanrının sağ elinde, aynı boğa çiftinin başları üzerinde tasvir edilmiş bir boğanın yuları, diğer elin de bir dal tutarken görülür. Başında boynuzlu yüksek bir külah vardır. Külahın arkasında tanrının topuğuna kadar uzana bir saç örgüsü mevcuttur. Bu saç örgüsünün suyu ima ettiği düşünülmektedir. Tanrının elinde bir bitki tutması ile Dağlara Basan Hava Tanrısı arasında bir benzerlik görünse de, tanrının boğa-adamlara basması bu

¹⁸⁵ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 21.

¹⁸⁶ N.Özgüç *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 21-22.

tanrının farklı bir figürü temsil ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca boğanın üst tarafında altı nokta görülmektedir.¹⁸⁷

3.2.4 Boğa Üstünde Duran Tanrı

Anadolu üslubundaki silindir mühürlerde en çok tasvir edilen Hava Tanrısı'dır. Bacağının birini açıkta bırakan pliseli elbisesi ile boğa üstünde ayakta dururken tasvir edilmiştir. Tanrının başında boynuzlu, tepesinde Hilal'i kurs bulunan bir takkesi mevcuttur. Bir elinde kadeh, diğerinde boğanın yularını tutmaktadır. Yular ile diz arasındaki boşlukta ise meyvelik sunak görülmektedir. Bazı mühürlerde boğanın önünde ve yuların üst tarafında bir maymun tasviri yer almaktadır.¹⁸⁸

3.2.5 Boğa Üstünde Silahlı Tanrı

Genç bir tanrı olarak tasvir edilmiştir. Kısa elbiseli ve başında takke vardır. Sol elinde boğanın yuları ve bir gürz, sağ elinde ise bumerang görülmektedir. Sağ ayağını boğanın boynuzlarına, sol ayağını ise boğanın sağrısına basmaktadır. İki bacağı arasında bir sığır başı vardır. Bir başka tasvirde ise kıyafeti aynı olup başında boynuzlu külah, sol elinde boğanın yuları, sağ elinde ise bir gürz tutarken tasvir edilmiştir.¹⁸⁹

3.2.6 Sırtı Konili Boğanın Üstünde Duran Hava Tanrısı

Boğa üstünde silahlı tanrı gibi Hava Tanrıları arasında en sevilenlerden biridir. Tanrının boğası diğer kutsal hayvanlardan koni şeklinde bir cismin sağrısına oturtulması ile

¹⁸⁷ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 21-22.

¹⁸⁸ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 22.

¹⁸⁹ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 22-23.

ayrılmaktadır. Boğanın üstünde tasvir edilen Tanrının başında boynuzlu yüksek bir külah, üzerinde ise bacağının birini açıkta bırakan pliseli bir elbise vardır. Ayrıca elinde kadeh, omzunda da balta ile görülmektedir. Bir mühürde ise sakallı olarak tasvir edilmekte ve kendisine ibrikten içki sunulmaktadır.¹⁹⁰

3.2.7 Boğa ile Savaşan Tanrı

Bir diğer Hava Tanrısı'dır. Başında tepesi kurslu yüksek boynuzlu bir külah olup sakallı ve kısa elbiselidir. Tanrı baş aşağı duran bir boğanın başına basarken, sağ eli ile boğanın arka ayaklarını tutmakta, sol eliyle de hançeri hayvanın sağrısına batırırken tasvir edilmektedir.¹⁹¹

3.2.8 Boğa

Anadolu üslubu mühürlerde görülen tapılan bir boğa tasvirinin en çok Anadolulu özellikler taşıyan sahne olduğu ifade edilmektedir. Sırtındaki piramit ve onun üstündeki kuşun varlığı ile diğer boğalardan ayrılmaktadır.¹⁹² Bir mühürdeki sahnede, önünde tapanların getirdiği hediyelerle dolu sunak, ikinci derecedeki tanrılar, Koruyucu Tanrı, Boğa-adam, Savaş Tanrısı ve tapan şahıslar bulunmaktadır. Tasvirlerde Hava Tanrılarına çok az hediye sunulurken, boğaya tapıldığı ve hediye sunulduğu görülmektedir. Genellikle boğaya tapılan sahnelerde başka boğalı tanrıların yer almadığı ancak bir mühürde, sağrısında oklu koni bulunan boğanın üstündeki Hava Tanrısı'nın, Boğa-adamların taşıdığı boğa ile aynı sahnede görüldüğü ifade edilmektedir.¹⁹³

Mühürlerde, boğa ile göğsünden iki insan eli çıkan (antropomorf) boğa tasvirleri de yer alır. Boğanın bir merdivene, aslana, heraldik aslan çiftine ve iki boğa-adamın yukarı kaldırdığı iki ucu hayvan başlı kayığa bastığı sahneler mevcuttur.¹⁹⁴

¹⁹⁰ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 22-23.

¹⁹¹ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 22-23.

¹⁹² N.Özgüç *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 23.

¹⁹³ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 23.

¹⁹⁴ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 23.

3.2. Savaş Tanrısı

Anadolu üslubu mühürlerde tasvir edilen büyük tanrılardan biridir. Alametleri ve tasvir durumuna göre; Savaş sahnesinde Savaş Tanrısı, Aslan üstünde Savaş Tanrısı ve Tahtında oturan Savaş Tanrısı olarak farklı özelliklere sahip tipleri mevcuttur.

3.3.1 Savaş Sahnesinde Savaş Tanrısı

Kültepe’de, Anadolulu bir şahıs olan Peruwa’nın evinde ele geçtiği belirtilen bir zarfın üzerindeki mühür baskısında, elinde yüksek kaideli kadeh, omuzunda sap delikli balta ile görülmektedir. Ayrıca hayvanlarla dolu bir ortamda, yerde yatan ve bir akbabanın gagaladığı cesede doğru yayını germiş olan takkeli bir kahramanla, sol elinde insan başı tutan ve geriye düşmekte olan bir insana mızrağını saplayan takkeli ve kısa elbiseli bir savaşçıya eşlik etmektedir.¹⁹⁵

Bir başka savaş sahnesinde aslan ve boğanın koşulu olduğu bir arabada ayakta duran bir Tanrı omuzunda balta ile tasvir edilmiştir. Arabanın önündeki şahıstan biri, yere yatmış vaziyette bir adamı hançerlemekte, diğeri ise arkası üstü yatmış bir adamın yüzüne mızrağını saplamaktadır. Bu sahne ile sap delikli balta taşıyan ve bir savaş idare eden tanrının kutsal hayvanının aslan ve boğa olduğunu anlaşılmaktadır. Bir başka mühürde ise baltalı ve aslanlı tanrının ikinci hayvanının antilop olduğu ifade edilmektedir.¹⁹⁶

3.3.2 Aslan Üstünde Savaş Tanrısı

Bu tanrı çeşitli çeşitli silahlarla tasvir edilmiştir. Kısa etekli olup genç bir tanrı olarak görülür. Tanrı sağ elinde topuz diğeri hançer tutmaktadır. Bir başka sahnede; Tanrının başında boynuzlu takke, elinde bir savaş baltası, üzerinde de kuyruklu pliseli bir elbise vardır. Yerli tanrılardan meydana gelen bir alayda yer alan bir tanrı, sağ elinde kadeh sol

¹⁹⁵ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 23.

¹⁹⁶ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 23.

omzunda balta ile görülmektedir. Boğanın huzurunda bulunan aslan üstündeki tanrı sağ elinde yay, sol omzunda sap delikli balta ile tasvir edilmektedir. Bir başka sahnede ise Tanrı Ea'nın huzurunda gösterilen tanrı sağ elinde hançer, sol omzunda sap delikli balta taşıyarak tasvir edilir.¹⁹⁷

3.3.3 Tahtında Oturan Savaş Tanrısı

Bu tip Savaş Tanrısı farklı şekillerde tasvir edilmiştir. Bazı mühürlerde aslanın üstüne konmuş bir şiltenin üzerinde otururken, bir kısmında ise tahtı ve kendisi arka arkaya oturmuş iki aslana basarken görülür. Ayrıca, gaga ağızlı testiden tanrının elinde tuttuğu kadehe bir şahıs bir sıvı dökmektedir. Bir mühür baskısında ise tanrı bir aslana, tahtı ise zemine basarken tasvir edilmiştir. Bazı mühürlerde kutsal hayvanı yani antilop ve aslan ile birlikte görülmekte; Tanrı aslana, tahtı ise antiloba basmaktadır.¹⁹⁸

Aslanlı Tanrı en çok sap delikli balta ile tasvir edilmiştir. Bu tür mühürlerde genellikle yanında kutsal hayvanı olmadan tahtında otururken görülmektedir. Sap delikli balta ile savaş sahnelerinde de karşılaşılmaktadır ki bu durum, Tanrı ile özdeşleşmiş silahın bu tip olduğunu ortaya çıkartmaktadır. N.Özgüç, bir mühürde, üzerinde kısa etek olan ve çömelmiş vaziyette görülen bir insanın sap delikli baltayı Tanrı'ya takdim etmesinin bu fikri desteklediğini ifade etmektedir.¹⁹⁹ N. Özgüç ayrıca, Aslanlı Tanrı'nın farklı silahlarla tasvir edilmesini çeşitli şehirlerin savaş tanrılarını temsil etmeleriyle açıklamakta, Hitit metinlerinde geçen Savaş Tanrısı ZABABA ile Anadolu mühürlerinde görülen Savaş Tanrısı'nı ilişkilendirmekte ve Kültepe mühürlerinde görülen Tanrı'nın, ZABABA'nın ilk örneği olduğunu öne sürmektedir.²⁰⁰

¹⁹⁷ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 23.

¹⁹⁸ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 22-23.

¹⁹⁹ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 23.

²⁰⁰ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 24.

3.3. Av Tanrısı

Bu Tanrı, başında takkesi, üzerinde kısa elbisesi, omzunda ucu eğri bir silah ile birlikte av sahnelerinde tasvir edilmiştir. Tanrı, bir kuşu boğazından yakalamış veya elinin üstünde tutmaktadır. Av Tanrısı genellikle hayvanlar arasında görülür. Başında takkesi olan ve kısa elbise giymiş kahraman mızrağıyla bir aslanı avlamaktadır. Bir başka sahnede pliseli kuyruklu elbise giyen takkeli tanrı elinde kuş, ön bacaklarından yakaladığı tavşan ve omuzunda eğri silahı ile birlikte tasvir edilmektedir. Diğer bir sahnede ise Tanrının sol elinde kadeh, sağ omuzunda eğri silah, önünde sıralı hayvan başı, arkasında ise sıralı insan başı görülür. Bu sahnede küçük kahraman bir aslana mızrak saplamaktadır.²⁰¹ Bir örnekte, takke ile tasvir edilmiş Tanrı ucu eğri silah tutmakta ve elinde kuş vardır. Bir başka sahne ise başında bu kez yüksek boynuzlu külah ve ceylana benzediği düşünülen bir hayvanı boğazından yakalamış halde görülmektedir. Tanrı bazı mühürlerde, kartal ve tavşan avlarken bir geyik üzerinde tasvir edilmiştir.²⁰²

N. Özgüç, Asur Ticaret Kolonileri Çağı panteonundan Hititlere geçen tanrılardan birinin Av Tanrısı olduğunu öne sürmektedir. Özgüç bu görüşünü; Hititlerin Kırkların Koruyucu Tanrısı'nın alametlerinin geyik, kartal, tavşan, yay, kılıç ve meyveler; Koloni Çağı mühürlerindeki Av Tanrısı'nın geyik üzerinde tasvir edilip alametlerinin eğri silah, kuş ve tavşan olmasına dayandırmaktadır.²⁰³

3.5 Tanrı Pirwa

Adı, Hititçe “kaya” manasına gelen “*peru*” ile ilişkili olup MÖ. 3. Binyılın sonlarına doğru ve sonrasında, atlarla irtibatlı görülmektedir.²⁰⁴ Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kaniş şehrinin en eski tanrısı olarak tapınım görmekte ve bu dönem çivi yazılı metinlerinde şahıs adı olarak geçmektedir. Kaniş kralı Anitta'nın oğlu Peruwa bu tanrının adını taşımakta olup Kültepe ve Alişar'da bulunan iki metinde *rabi simmiltim* yani veliaht olarak

²⁰¹ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 24.

²⁰² N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 4-25.

²⁰³ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 25.

²⁰⁴ Gwendolyn Leick, *A-Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology* -Routledge, 40.

kaydedilmektedir.²⁰⁵ Koloni devrinde Anadolu halkı tarafından kabul görmüş olduğu anlaşılan Tanrı Pirwa, Hattiler tarafından olduğu gibi Anadolu'ya sonradan gelen Hititler tarafından da kutsanmıştır. Pirwa, Hitit tanrıları arasında hem bir tanrının hem de tanrıçanın adı olup önemli kişilerin gömülme yerleri olarak tercih edilen açık hava kaya tapınaklarıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir²⁰⁶

N. Özgüç, Anadolu üslubundaki mühür baskılarında dört hayvanın çektiği dört tekerlekli bir arabada oturan veya ayakta duran bir tanrı tasvirinin yer aldığı belirtmektedir. Özgüç, hem Kültepe'de ele geçen kaplar üzerinde hayvan figürleri hem de *kārum*'da (II. kat) Asurlu tüccar Laqipum'un arşivine ait bir mühür üzerinde tasvir edilen hayvanların uzun yüzleri ve kuyruklarını dikkate alarak, bu hayvanların at olduklarını iddia etmektedir.²⁰⁷

Dört tekerlekli arabayı çeken atların burunlarında yularlı birer halka olduğu ve yularları arabadaki Tanrının sağ eliyle tuttuğu görülmektedir. Bazı mühürlerde Tanrı Pirwa'nın otururken uzun elbise ve takkeli, ayakta ise kısa elbise ve takkeli tasvir edildiği, elinde de kamçıya benzeyen bir nesne olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁸

Anadolu üslubundaki bir silindir mühür baskısında Orta Asya kökenli at ve eşeğin (*Equus Onager*) özelliklerini taşıyan bir hayvana ait tasvir yer almaktadır. Başında takke olan, sakallı ve uzun pliseli elbise giyen Tanrı, hayvanın sırtına yerleştirilmiş olan arkalıklı bir semere oturmuş vaziyette, sağ eliyle hayvanın burnuna takılmış halkaya bağlı yuları tutmaktadır. Hayvanın bacakları arasında üzengi görevi gören dört köşeli bir nesne vardır ve Tanrı iki ayağı ile bu nesneye basmaktadır.²⁰⁹

N. Özgüç, dört tekerlekli arabada oturan veya ayakta duran Pirwa'nın Kaniş'in; *equus onager*'in üzerinde tasvir edilen Pirwa'nın ise başka bir şehrin tanrısı olduğunu belirtmektedir. Özgüç bu görüşünü Hititlerde Hava Tanrısı, ZABABA ve Tanrıça İaia'ya da olduğu gibi Pirwa'ya da farklı şehirlerde tapılmasıyla desteklemektedir.²¹⁰

²⁰⁵ Cahit Günbattı, *Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014), 42.

²⁰⁶ Şahin. "Kültepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları", 28; N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 26.

²⁰⁷ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 25.

²⁰⁸ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 25.

²⁰⁹ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 25-26.

²¹⁰ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 26.

3.6 Eşek Üstündeki Tanrı

Bu tip tasvirin Koloni Çağı mühürlerinde az görüldüğü ifade edilmektedir. N. Özgüç, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda hem Anadolu ile Mezopotamya arasında hem de Anadolu içindeki ticaretteki yeri göz önüne alındığında, mühürlerde eşek üzerinde duran tanrı tasvirinin diğer tanrılara göre daha az görülmesini; hatta hayvan biçimli kaplar arasında bir örneğinin olmamasını ve kap süsü olarak dahi tercih edilmemesini tuhaf bulmaktadır.²¹¹ Eşek üstündeki Tanrı tasviri Kültepe'de Ib katında ele geçen bir kalıptan da bilinmektedir. Tanrının üzerinde durduğu hayvanın; uzun kulakları, yüzü, ayakları ve kuyruğuna istinaden eşek olduğu belirtilmektedir. Tanrı eşek üstünde tasvir edilmiş olup bacağın birini açıkta bırakan elbise giymektedir. Sakallı genç bir tanrı olarak tasvir edilen Tanrının başında boynuzlu bir külah vardır.²¹²

Resim 11: Kurşun figürin kalıbı (Kulakoğlu, 2010, s. 273)

²¹¹ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 26.

²¹² N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 26.

3.7 Domuz Koşulu Kağnıdaki Tanrı

Bu tanrı, başında külahı, üzerinde uzun bir elbisesi olup Baş Tanrıya doğru ilerleyen tanrılar alayının önünde görülmektedir. Çift domuz koşulmuş araba, uçları yukarı kalkmış tabla, masif tekerlek oku ve boyunduruktan oluşmaktadır. Tanrı arabanın içinde ayakta durmakta, sol elinde ikisi boyunduruğa diğer ikisi de hayvanların burnundaki halkaya bağlı olan dört yuları, sağ elinde ise üst tarafında bir yıldız bulunan ayaklı bir kadehi tutarken tasvir edilmiştir. Arabanın tekerleği altında bir aslan yer almaktadır.²¹³

3.8 Anadolu Üslubunda Görülen Tanrıçalar

Anadolu üslubundaki mühürlerde; Kaniş'in Baş Tanrıçası, Antiloplu Çıplak Tanrıça, Kuşlu Çıplak Tanrıça ve Geyik Üstünde Çıplak Tanrıça olmak üzere farklı tiplerde tanrıça tasvirleri görülmektedir.

3.8.1 Kaniş'in Baş Tanrıçası

Kültepe'de, II ve Ib katında ele geçen Anadolu üslubu mühürlerde önemli bir yere sahip olup çevresinde çeşitli hayvanlarla görülmektedir. Tanrıçanın başında bere benzeri başlık, üzerinde uzun bir elbise olup bir eliyle kadeh diğer eliyle dehydria'dan (büyük testi, su kabı) çıkan kamışı tutmaktadır. Yüzü genellikle profilden bazen de cepheden tasvir edilmekte, cepheden görülenlerde halka şeklindeki iki iri küpe mevcuttur. Tanrıçanın kutsal hayvanı antilop/dağ koyunu olup hayvanı elinde tutarken veya üstünde otururken tasvir edilmiştir. Genellikle tanrıçanın başına kuşlar konmuştur.

Tanrıça pek çok mühürde çeşitli varlıklarla birlikte görülmektedir. Sfenks; bizon adamlar, aslan başlı kartal, koyun ve kuşlar bunlardan bazılarıdır.²¹⁴ Tanrıça bazı mühürlerde, oturan

²¹³ N.Özgüç *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 27.

²¹⁴ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 27.

Savaş Tanrısı ile aynı sahnede tasvir edilmiştir ki her ikisinin de eşit seviyede oldukları değerlendirilmektedir. Tanrıçanın alametlerinin koyun/antilop, kuş ve kadeh olduğu ifade edilmektedir.²¹⁵

N. Özgüç, Kaniş'in Baş Tanrıçasının en belirgin alametleri olan koyun, kuş ve kadehi Hitit heykel tasviri metinlerinde adı geçen Tanrıça İaia'nın alametleriyle karşılaştırmakta ve her iki tanrıçanın alametlerinin paralellik gösterdiğine dikkat çekmektedir. Özgüç, Kaniş'in Baş Tanrıçasının diğer alametlerinin aslan ve sfenkse olduğunu, Mari'de bir duvar resminde İştâr'ın yakınında bir sfenkse görüldüğünü, ayrıca İştâr'ın koyun ile de ilgili olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, Hitit metinlerinde Tanrıça Kubabat'a koyun sunulduğu, daha sonraki dönemlerde de Kibele'nin kutsal hayvanının aslan olduğuna dikkat çekmektedir. Sonuç olarak Özgüç, Koyun, kuş ve kadeh ile birlikte görülen tanrıçanın Hitit panteonundaki Tanrıça İaia'nın prototipi, diğer alametlerle görülen tanrıçanın da İştâr ve Kubaba ile kaynaşmış bir başka tipi olduğunu öne sürmektedir. Hatta sfenkse olan irtibatı nedeniyle Artemis'in ilk örneği olabileceğini de ifade etmektedir.²¹⁶

3.8.2 İştâr

Adı, Batı-Semitik Attar/Attart ile bağlantılı olduğu düşünülmekte olup Ugarit, Güney Arabistan ve Sargon öncesi Mari metinlerinde geçtiği belirtilmektedir. Bu ismin, Venüs gezegenini sabahyıldızı (erkek) ve akşam yıldızı (dişi) olmak üzere iki yönüyle tanımladığı düşünülmektedir.²¹⁷ Tanrıça İştâr'ın Asurlular arasında tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Asur şehrinde bir tapınağı bulunana tanrıça, Kültepe'de ele geçen Eski Asurca vesikalarda sıkça kaydedilmektedir.²¹⁸ Bir metinde “İştâr şahit olsun”, bir başka metinde ise “Tanrıça İştâr'ın huzurunda sizi takdis etmeyeceğim” şeklinde geçtiği, ayrıca, Kültepe metinlerinde “İştâr kakkubum” yani Ninive İştâr'ı olarak da kaydedildiği ifade edilmektedir.²¹⁹

Eski Babil döneminden itibaren, Akad dilinde yazılmış birçok ilahi, tanrıçanın övgüsünü anlatır. Ammiditana'nın zamanından (yaklaşık M.Ö. 1683–1647) bir kompozisyon, İştâr'ın

²¹⁵ N.Özgüç *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, s. 27.

²¹⁶ N.Özgüç *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 27.

²¹⁷ Gwendolyn Leick, *A-Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology -Routledge*, 96

²¹⁸ Şahin. “*Kültepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları*”, 94.

²¹⁹ Hasan Ali Şahin, “*Kültepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları*”, 95.

güzelliği ve çekiciliği üzerinde durur, onun “bal gibi tatlı dudakları” ve “parlayan gözleri”nden bahseder. O, erkek ve kadınlara yardım etmeyi seven, mutluluk ve neşe yayan bir tanrıçadır. Eşi Anu ile birlikte Uruk'taki tapınağında hüküm süren²²⁰ İştâr, saygı ve sevgi uyandıracak kadar büyük bir tanrıça olduğu kadar, korkutucudur da. İştâr sadece aşk, üreme, adalet, merhamet ve şefkat tanrıçası değil, aynı zamanda savaş ve mücadele, çatışma ve ağıtın da tanrıçasıdır. Düşmanlarını ve “onun aleyhine günah işleyenleri” acımasız bir öfkeyle takip eder, onlara her türlü kötülüğü ve talihsizliği yükler. Bu nedenle, onun öfkeli kalbini yatıştırmak, alametleri etkilemek, halkına barış ve koruma sağlamak için tanrıçaya birçok dua yönlendirilmiştir.²²¹

N. Özgüç, Eski Babil üslubunun gözde tanrıçası olarak ifade ettiği İştâr'ın Anadolu üslubundaki mühürlerde nadir görüldüğünü belirtmektedir. Tanrıça üzerinde Babil'e özgü kıyafet, sağ elinde aslan başlı gürzü, sol elinde ise eğri kılıcı varken tasvir edilmiştir. Ayrıca iki ucu insan gövdesi şeklindeki bir kayığa binmiş bir halde görülmektedir.²²²

3.8.3 Antiloplu Çıplak Tanrıça

Bu tip tanrıça giyimli tanrıçaya göre az tasvir edilmiştir. Çıplak tanrıçanın başında bere, berenin arkasında aşağıya doğru sarkan bir şerit vardır. Tanrıça, oturan tanrıya doğru ilerleyen tanrılar arasında yer almakta olup sulu Gılgamış'ın başına basmaktadır. Kucağında antilop/koyun, önünde içinden kamışlar çıkan bir hydria görülmektedir. Bir diğer mühürde hayvanlar tanrıçanın iki yanında olup diğer tanrılarla aynı boyda ve yere basarken tasvir edilmiştir. Kültepe II. kata ait olduğu belirtilen bir zarf üzerinde, antiloplar tanrıçanın omuzundan çıkarken görülmektedir.²²³

²²⁰ Gwendolyn Leick, *A-Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology* -Routledge, 97.

²²¹ Gwendolyn Leick *A-Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology* -Routledge, 97.

²²² N.Özgüç *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 18.

²²³ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 8.

3.8.4 Kuşlu Çıplak Tanrıça

Kültepe’de ele geçen Anadolu üslubundaki bir mühür üzerinde tasvir edilmiştir. Tanrıçanın başında takke, ayağında uçları yukarı bakan ayakkabılar vardır. Sol elinde bir kartal, sağ omuzunda eğri bir silah tutarken görülen tanrıçanın, Av Tanrısı’nın esas alametlerine sahip olması nedeniyle avla ilişkili ve av tanrısı ailesine mensup olduğu düşünülmektedir.²²⁴

3.8.5 Geyik Üstünde Çıplak Tanrıça

Anadolu üslubundaki bir mühür üzerinde görülmüştür. Tıpkı kuşlu tanrıça gibi başında takke vardır. Tanrıça, aslan üstünde duran ve sol omuzunda gürz tutan Savaş Tanrısı ve boğası üstünde görülen Hava Tanrısı’nın karşısında tasvir edilmiştir. Tanrıça sol elinde, iki ayağı üzerine kalkmış antilobu sokmakta olan yılanı gagalayan bir kartalı, sağ eli ile de üstünde durduğu geyiğin yularını tutarken tasvir edilmiştir.²²⁵ Alameti olan geyik ve kuş ile av tanrıları grubuna giren bu tanrıçanın Asur Ticaret Kolonileri Çağı’ndaki ismi hakkında bilgi olmadığı belirtilmektedir.²²⁶

²²⁴ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 28.

²²⁵ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 28.

²²⁶ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 28.

SONUÇ

Eski Anadolu tarihinin çok önemli dönüm noktaları vardır. Bunlardan biri de Asur Ticaret Kolonileri Çağı'dır. MÖ. 1974-1719 yılları arasına tarihlendirilen bu dönemde Anadolu yazıyı tanımış ve kullanmaya başlamıştır. Asurlu tüccarların Anadolu'daki ticari faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu dönemde, Asurlu tüccarlar Anadolu'ya kalay, çeşitli kumaşlar, değerli taşlar ve süs eşyaları getirip altın ve gümüş karşılığında satmışlardır. Asurlu tüccarların büyük kârlar elde ettiği bu ticari faaliyetler sonucunda Anadolu ve Mezopotamya kültürleri birbirini tanımış, dolayısıyla da karşılıklı etkileşim kaçınılmaz olmuştur.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın Anadolu'daki en önemli merkezi Kültepe yakınlarındaki eski adı Kaniş olan Kültepe Höyüğü'dür. Burada gerçekleştirilen arkeolojik kazılar neticesinde Asurlu tüccarlar ile yerli halkın birlikte yaşadıkları mahalleler ve konutlar ortaya çıkartılmıştır. Bu döneme ait pek çok arkeolojik buluntuyu barındıran konutlar aynı zamanda Asurlu ve yerli şahıslara ait çivi yazılı tablet arşivlerini de muhafaza etmektedirler. Günümüzde sayıları 25000'i aşan tabletlerin büyük çoğunluğu Asurlulara ait olup Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın pek çok yönden anlaşılmasında büyük rol oynamışlardır. Bilhassa hem Anadolu hem de Asur'un iktisadi, sosyal, dini, hukuki vb. yönlerinin öğrenilmesinde Eski Asur lehçesi ile yazılmış bu belgelerin rolü büyüktür.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait Kültepe'de ortaya çıkarılana arkeolojik eserler arasında, çivi yazılı metinler kadar önemli olan bir diğer buluntu grubunu mühürler ve mühür baskıları oluşturmaktadır. Anadolu'da mühür kullanımının Neolitik Çağ'da damga mühür ile başladığı bilinmektedir. Orta Tunç Çağı'na gelindiğinde damga mühürlerin yanında silindir mühür kullanımının da başlaması, Anadolu gliptiği açısından yeni bir dönemin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bilhassa Kültepe'de ele geçen Mezopotamya ve Anadolu menşeli mühür ve mühür baskılarının hem sayısal fazlalığı hem de farklı kültür ve tarzlara ait mühürlerin bir arada ele geçmesi, bilimsel açıdan eşsiz sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır.

Kültepe, MÖ. 2. Binyılın ilk çeyreğine ait zengin silindir mühür ve mühür baskıları koleksiyonuyla önemli arkeolojik merkezlerden biridir. Bu nedenledir ki N. Özgüç, Kültepe'yi "*çeşitli sanat üsluplarının bir arada bulunduğu müstesna bir merkez*" olarak

kabul etmekte ve “*Eski Önasya’nın hiçbir yerinde, bu türlü bir kavimler ve kültür karşılaşmasına rastlanmamıştır*” demektedir.²²⁷

Sayıları binlerle ifade edilen mühür baskıları Asurlu ve yerli tüccarların ticari, sosyal ve hukuki faaliyetlerinin şahitleridir. Silindir mühür baskılarının büyük çoğunluğu çivi yazılı belgeler üzerinde, bilhassa da zarflar üzerinde görülmektedir. Silindir mühürler *kārum*’un II. tabakasında sadece zarflar üzerine basılırken, Ib tabakasında zarflarla birlikte tabletlere de basılmışlardır. Mühürlerin zarf ve tabletlerden başka bulla ve etiketler üzerinde de baskıları mevcuttur. Bulla ve etiketler, bazen çivi yazılı kitabeleri olan mühürler ile bazen de sadece tasvir bulunan kitabesiz mühürlerle mühürlenmişlerdir.

Kültepe’de ele geçen Asur Ticaret Kolonileri Çağı’na ait mühür ve mühür baskıları üzerinde en önemli ve detaylı çalışmayı Nimet Özgüç gerçekleştirmiştir. Özgüç binlerce mühür üzerinde yaptığı çalışmalar neticesinde Kültepe’de ele geçen Koloni dönemi mühürlerini dört gruba ayırmıştır. Özgüç, Eski Babil Üslubu, Eski Asur Üslubu, Eski Suriye Üslubu ve Anadolu Üslubu başlıkları altında incelediği mühür ve mühür baskılarını pek çok yönden derinlemesine ele almış ve bilhassa, Anadolu ve Mezopotamya panteonu hakkında detaylı bilgiler vermiştir.

Mühür ve mühür baskılarında, Mezopotamyalı ve Anadolulu çok sayıda tanrı ve tanrıça tasviri yer almaktadır. Mühürler üzerinde sıklıkla dini ve mitolojik sahneler görülmekte olup her iki toplumun inanç sistemlerine ışık tutmaktadır. Ayrıca mühürlerden, tanrı ve tanrıçaların giyim kuşamları, alametleri, silahları, kült eşyaları ve diğer hususlar hakkında da önemli ve dikkat çekici bilgiler elde edilmektedir.

Koloni Çağı Anadolu silindir mühür ve mühür baskılarında Babilli Tanrılar; Şamaş (Güneş Tanrısı), Adad, İştar, Su Tanrıları, Batının Tanrısı Amurru, Marduk (Ejderli Tanrı) ve Koruyucu Tanrı ikonografisi ile karşılaşılmaktadır. Su Tanrılarının kendi içinde; Ea, Usmu (İki Yüzlü Tanrı), Çıplak Kahraman ve Boğa Adam olmak üzere dört tipte olduğu görülmektedir. Anadolu üslubundaki mühür ve mühür baskılarında ise; Hava Tanrıları (Boğalı Tanrılar ve Boğa), Savaş Tanrısı, Av Tanrısı, Eşek Üstündeki Tanrı, Domuz Koşulu Kağnıdaki Tanrı, Kaniş’in Baş Tanrıçası, Antiloplu Çıplak Tanrıça, Kuşlu Çıplak Tanrıça ve Geyik Ütünde Çıplak Tanrıça olmak üzere, farklı tiplerde tanrı ve tanrıça tasvirleri olduğu görülmektedir.

²²⁷ N.Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 3.

Silindir mühür ve mühür baskıları üzerinde görülen Asur ve Babil menşeli tanrı ve tanrıçaların isimleri bilinmektedir. Ancak Anadolu üslubu mühürlerde yer alan tanrı ve tanrıçaların isimlerini tespit etmek oldukça zordur. Bunun nedeni, Kültepe’de ortaya çıkarılan çivi yazılı metinlerde yerli tanrı ve tanrıça isimleri ile tapınak ve din görevlilerine dair kayıtlar olmasına rağmen, bu kutsal varlıkları tanımlayacak bilgilerin yetersizliğidir. Fakat, Hitit metinlerindeki bazı kayıtlar, Koloni dönemi silindir mühürlerinde görülen iki tanrı ve bir tanrıçanın isimlerini tahmin etmek için bir fırsat vermektedir.

Hitit metinlerinde tanrı ve tanrıça heykellerinin detaylı tasvir edildiği ifadeler mevcuttur. Bu tür metinlerde heykelin yapıldığı maden, giyim kuşamı, silahı, hayvanları ve diğer alametleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. N. Özgüç Hitit heykel tasviri metinlerindeki bilgiler ile Kültepe’de ele geçen mühür ve mühür baskılarında yer alan tanrı-tanrıça tasvirlerini karşılaştırmıştır. Özgüç, Anadolu üslubu mühürlerde görülen Savaş Tanrısı ile Hititlerin Savaş Tanrısı ZABABA (Hattice Wurunkatte); Av Tanrısı ile Hitit panteonunda Kırların Koruyucu Tanrısı olarak ifade edilen Uiiianauuanta ve Kaniş’in Baş Tanrıçası ile Hitit panteonundaki Tanrıça İaia’nın benzer ikonografik özellikler taşıdıklarını tespit etmiş ve Koloni dönemine ait bu tanrı ve tanrıçaların Hititlerin Savaş Tanrısı, Kırların Koruyucu Tanrısı ile Tanrıça İaia’nın prototipleri olarak kabul etmiştir. Hititlerin, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nın sonrasında hâkimiyet sağladıkları coğrafyalardaki şehir, dağ ve nehir isimlerini değiştirmeden kullandıkları²²⁸ düşünüldüğünde, Koloni dönemi Savaş Tanrısı’nın adının Wurunkatte; Av Tanrısı’nın Uiiianauuanta; Kaniş’in Baş Tanrıçası’nın da İaia olma ihtimali yüksek görünmektedir.

²²⁸ Sebahattin Bayram-Remzi Kuzuoğlu, “Eski Asur Dönemi Metinlerinde Geçen Akarsu İsimleri”, XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 2022, 329.

KAYNAKÇA

Akalan Güler, Gravür, Çanakkale, Kale Seramik Sanat Yayınları, 2000

Albayrak İrfan, “Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde Asurlu Tüccarlar İle Yerli Halk Arasındaki İlişkiler”, Kayseri, III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri 06-07 Nisan 2000, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Yayın No 4, 2000.

Alp Sedat, ‘*Kaniş = Anişa = Nişa, Erken Hitit Çağı’nın bir başkenti*’, “Belleten, Cilt 27”, Ankara, 1963.

Ankara Barosu (AB), “Mühür ve Bullalar”, Ankara, Eskiçağlarda Anadolu’da Hukuk 1.Panel bildirileri, 2008.

Ateş Enver, Kültepe Kalıntıları ve Kil Tabletler, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi, Ankara, 2014.

Balkan Kemal, Mama Kralı Anum-Hirbi’nin Kaniş Kralı Warşama’ya Gönderdiği Mektup, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.

Bayram Sebahattin - Kuzuoğlu Remzi, “Eski Asur Dönemi Metinlerinde Geçen Akarsu İsimleri”, Ankara, XVIII. Türk Tarih Kongresi, 2022.

Bayram Sebahattin, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vâde İfadesi ve Çıkan Neticeler”, Ankara, X. Türk Tarih Kongresi, II, 1986.

Bayram Sebahattin, Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri, Ankara, AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 36/1-2, 1993

Bayram Sebahattin, New And Some Rare Geographical Names In The Kültepe Texts”, (Archivum Anatolicum 3, 1997.

Bayram, Kahya, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’daki Hukuki Uygulamalar Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, Ankara, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5, 2018.

Bilgen Nejat, Seyitömer Höyük I, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.

Çakas, Cuma “Sümerlerde Tanrı Tasavvuru”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2019.

D. Collon, First impressions cylinder seals in the ancient near east. British Museum Publications, 1987

Darga, Muhibbe, Hitit Sanatı, İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, 1992.

Demirci Kürşat, Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2017.

Dercksen, J. G., The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia, Leiden, 1996.

Dinçol, Ali Dinçol Belkıs, Büyükler, Prensler, Beyler Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler, Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk/ Die Hethiter und Ihr Reich Das Volk Der 1000 Götter, (edt) Wanzel Jacob, Bonn, 2002.

Duru Refik, “Burdur Bölgesi Neolitik Kültürleri”, İstanbul, ArkeoAtlas 1, 2002.

Edhem (Eldem) Halil, Kayseri Şehri Selçuklu Tarihi’nden Bir Bölüm, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Efe Turan, “Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı”, İstanbul, ArkeoAtlas 2, 2003.

Efe Turan, Küllüoba, İstanbul, ArkeoAtlas 2, 2003.

Eldem J., “An Old Assyrian Treaty From T. Leilan”, FS Garelli, 1991

Erkanal, Armağan, Mühür maddesi, İstanbul, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi II, 1997

Esin, Ufuk “Değirmentepe”, İstanbul ArkeoAtlas 1, İstanbul, 2002.

Göetze, A. Kleinasian. in Kulturgeschichte des Alten Orients, 1957, s. 64-81

Günbattı Cahit, “İlk Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Anadolu’da Hukuk Anlayışı”, Kayseri, III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, 2000.

Günbattı Cahit, Harsamna Kralı Hurmeli’ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Günbattı Cahit, Kültepe- Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler, Kayseri, Kültür Yayınları, 2012.

Günbattı Cahit, “Two Treaty Text sFound At Kültepe”, Assyria and Beyond Studies Presentto, Mogens Trolle Larsen, (Nederlands Instituut VoorHet 2004.

J. G. Westenholz, Legends of the Kings of Akkade, Winona Lake, Indiana, 1997

Kulakoğlu Fikri – Güzel Öztürk, New Evidence for International Trade in Bronze Age Central Anatolia: Recently Discovered Bullae at Kültepe-Kanesh, Antiquity, Vol: 89/343, 2015.

Kutlu Emre, Anadolu'nun Önsözü Kültepe-Kaniş Kārumu, İstanbul, 2010.

Kuzuoğlu Remzi, “Anadolu'nun En Eski Yazılı Kaynaklarına Göre Faiz”, IHANAS, 2016.

Larsen M.T.; “Kültepe/Kaniş Arşivleri”, Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş Kārumu, İstanbul, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No: 78, 2010.

Larsen, M.T. The Old Assyrian City-State and Its Colonies, Akademisk Forlag, , Copenhagen, 1976

Lassen, A.W. “The Trade in Wool in Old Assyrian Anatolia”, (JaarberichtExOrienteLux), 2010.

Leick, Gwendolyn, A-Dictionary Of Ancient Near Eastern Mythology -Routledge, London and New York, 1998.

H. Lewy, “Assyria c. 2600-1816 BC”, In Edwards, I. E. S.; Gadd, C. J.; Hammond, N. G. L. (eds.). *The Cambridge Ancient History: Volume I Part 2: Early History of the Middle East* (3rd ed.). (Cambridge University Press, Cambridge, 1971).

Manfred R. ve Behn-Blancke, “Hasek Höyük”, İstanbul, ArkeoAtlas 2, 2003

Öz Esmâ, Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Özgüç Nimet “Acemhöyük Saraylarında bulunmuş olan Mühür Baskıları”, (Belleten XLI, Sayı 162, Ankara, 1977.

Özgüç Nimet, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Özgüç Nimet, Kültepe-Kaniş/Neşa, Yerli Peruwa ve Aşşur-imitti'nin oğlu Assur'lu Tüccar Uşur-şa-İştar'ın Arşivlerine ait Kil Zarfların Mühür Baskıları, Ankara, T.T.K. Yayınları V-50, 2006.

Özgüç Tahsin, Kültepe Kaniş: Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Araştırmalar, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1959.

Özgüç Tahsin, Kültepe Kaniş/Neşa, (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005).

Özkan Süleyman, “Kaniş’ta Mühür Sanatı” (Edt. Kulakloğlu, F.-Kangal, S.) Anadolu’nun Önsözü, Kültepe Kaniş-Karumu Asurlular İstanbul’da, İstanbul 2010, 148-153.

Pittman, Holly, “Son Kalkolitik Çağ Mühürleri”, İstanbul ArkeoAtlas 2, 2003.

Saltuk Secda, Arkeoloji Sözlüğü, İstanbul, İnkılap Yayınları, 4. Baskı, 1990.

Sel Rakibe Derin, “Hakkaklık Ve Mühür Kalıplarının Özgün Baskı Resim Sanatı Açısından İncelenmesi”, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Öğretmenliği Programı Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Strabon, Geographika, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.

Şahin Hasan Ali, “Kültepe metinlerinde Geçen Tanrı Adları”, Erciyes Üniversitesi Doktora Tezi, Kayseri, 1998.

Türkcan Ali Umut, “Çatalhöyük Damga Mühürleri”, Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük, (Emine Haydaroğlu (ed), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.

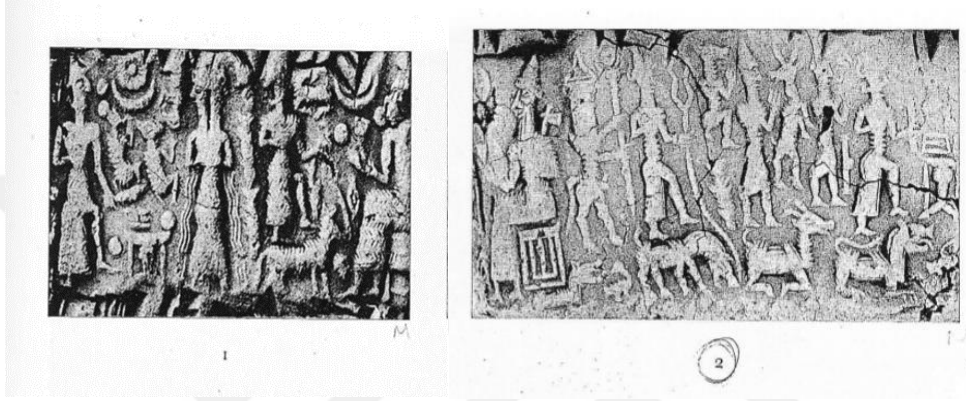
Umurtak Gülsüm, “Bademağacı”, İstanbul, Arkeoatlas 2, 2003.

Yücel, Parlıtı, “A Group of Cylinder Seals From The Diyarbakır Museum”, (Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, 2020.

RESİMLER

ŞAMAŞ

ŞAMAŞ A

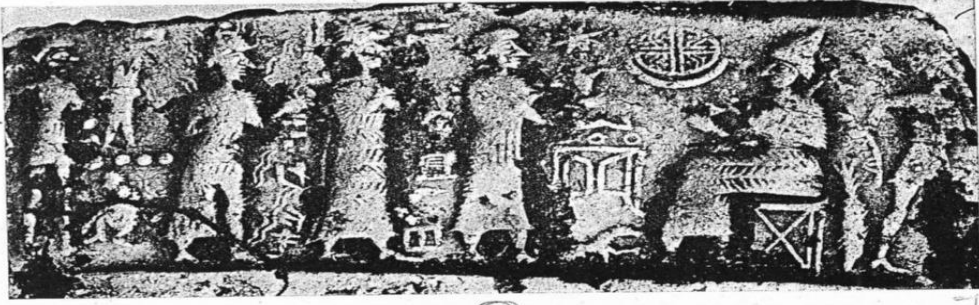
N.Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu, Ankara, 2020, s. 17

ŞAMAŞ B

N.Özgüç, 2020, s.17

ŞAMAŞ C

6

7

D.T.C.F.
Kütüphanesi

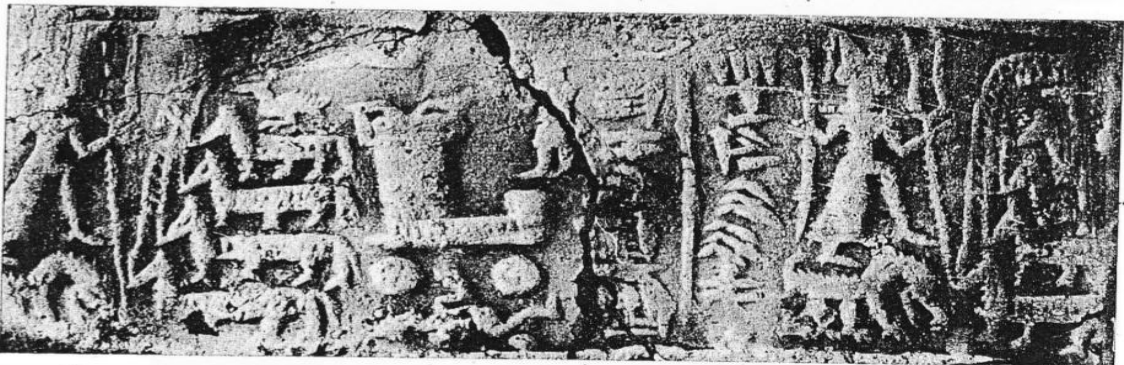
N.Özgüç, 2020, s.17

ADAD

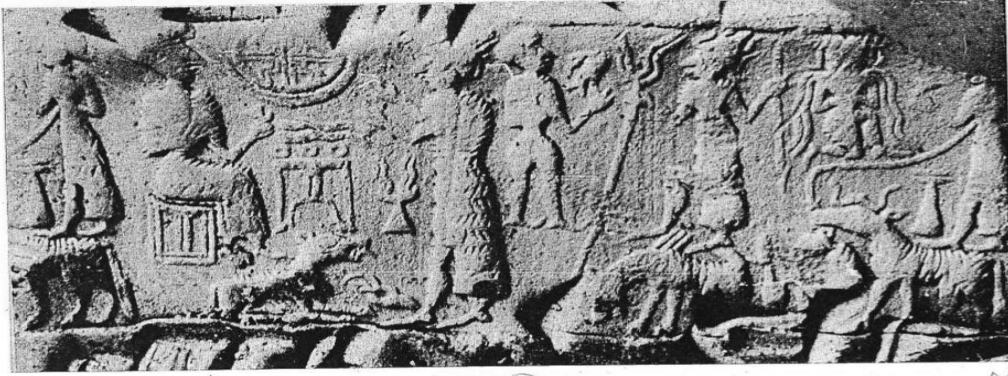

2

N.Özgüç, 2020, s.17

9

11a

11b

12

407
1200/1100

D.T.C.F.
Kütüphanesi

ASSUR

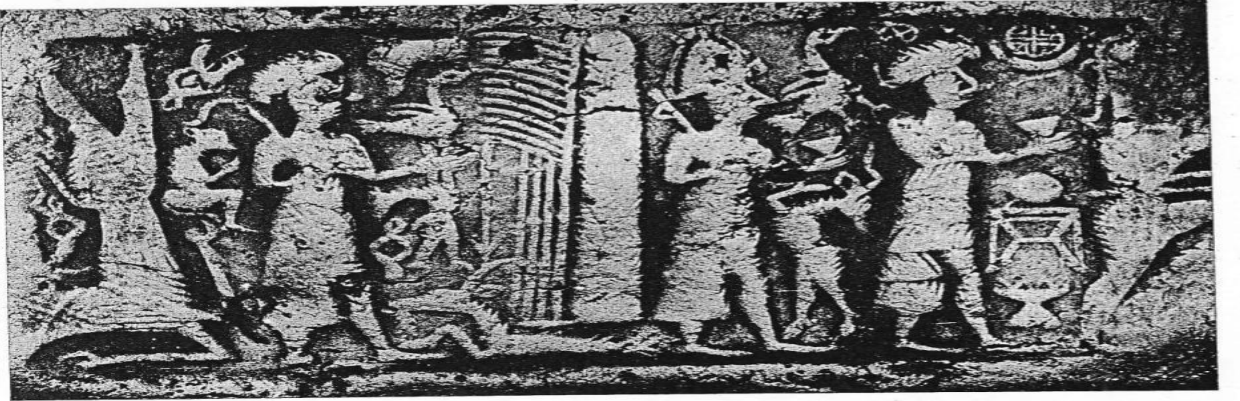

<https://www.worldhistory.org/image/2975/a-cult-relief-from-ashur/>

EA

N.Özgüç, 2020, s.18

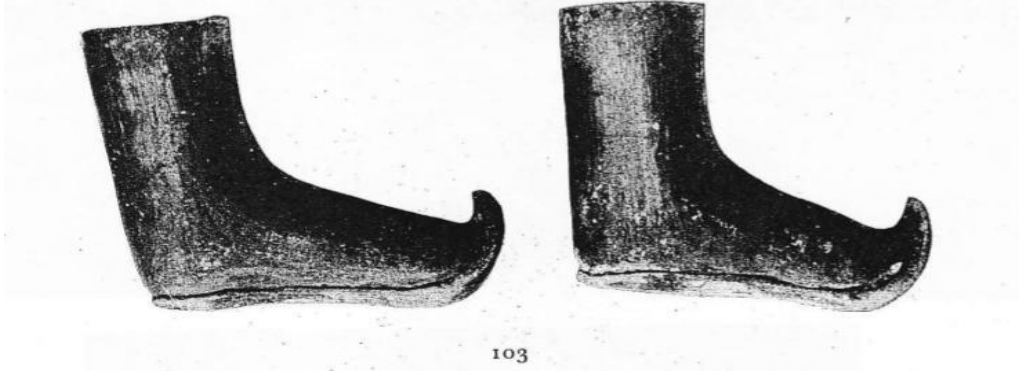
N.Özgüç, 2020, s.18

İŞTAR

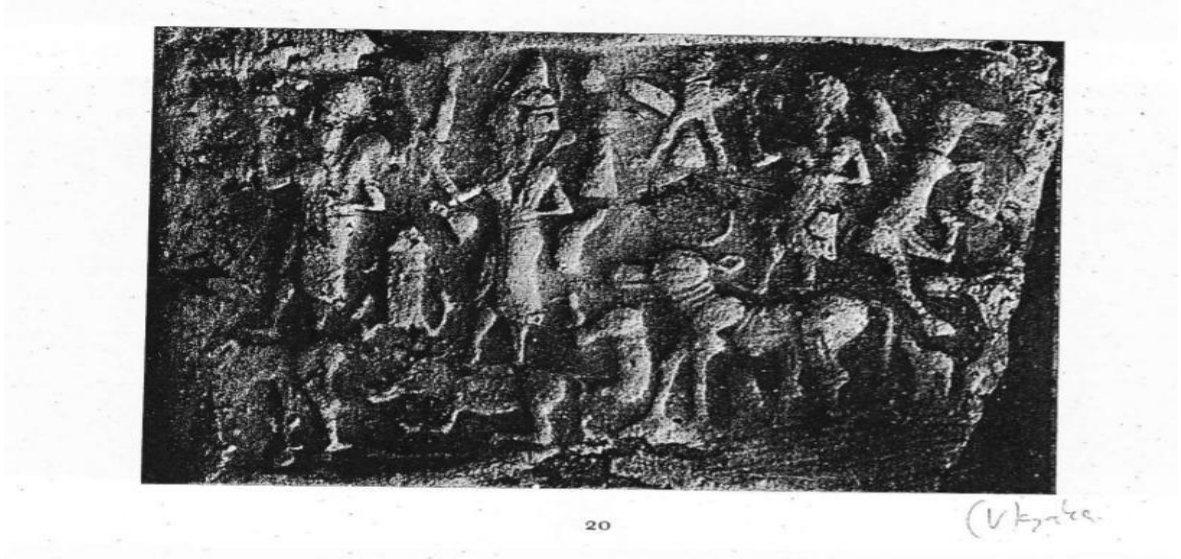

<http://ozhanozturk.com/2018/03/29/istar/>

USMU

N.Özgüç, 2020, s.19

N.Özgüç, 2020, s.19

22

N.Özgüç, 2020, s.19

3

N.Özgüç, 2020, s.19

ÇIPLAK KAHRAMAN

60

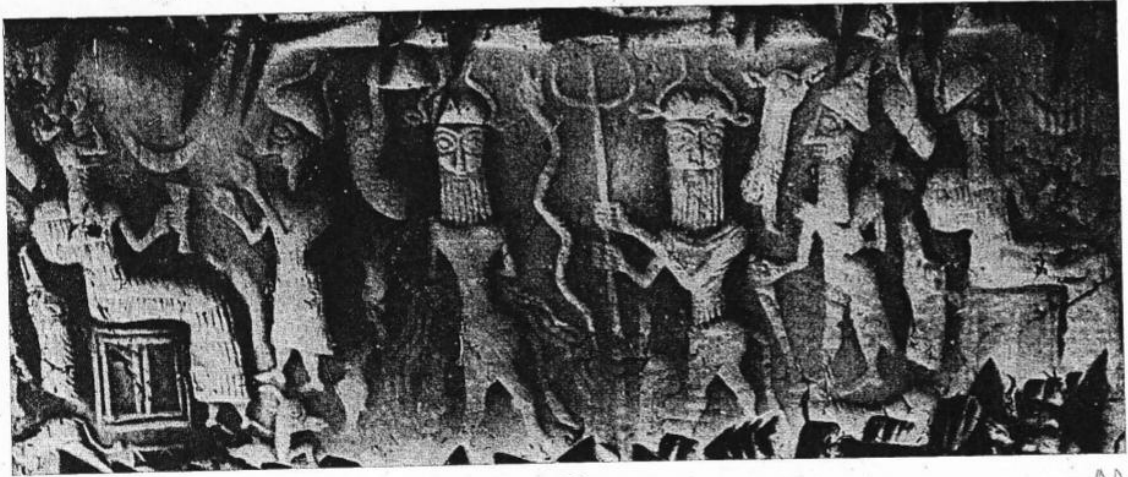
N.Özgüç, 2020, s.19

BOĞA ADAM

53

T (c)
(c) 1/20

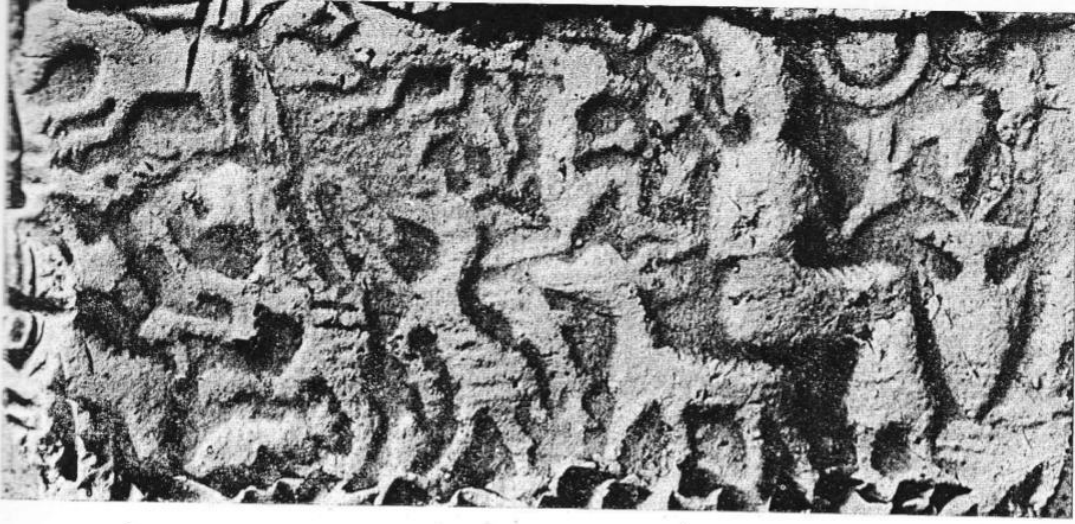

54

M (1/20)

N.Özgüç, 2020, s.20

BATININ TANRISI AMURRU

25

N.Özgüç, 2020, s.20

MARDUK

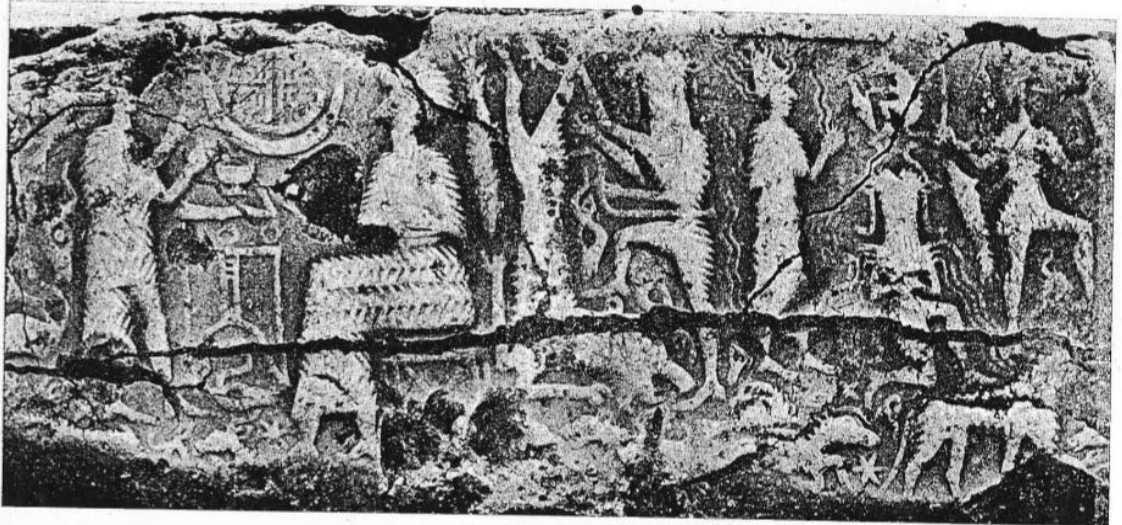
Gwendolyn Leick, A-Dictionary of Ancient NearEastern Mythology-Routledge, (London and New York 1998), s.115.

KORUYUCU TANRI

D.T.C.F.
Kütüphane

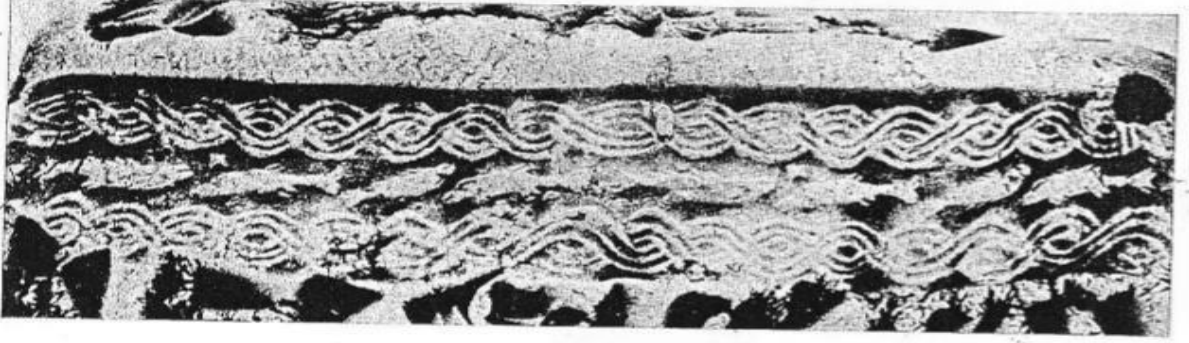
N.Özgüç, 2020, s.20

8

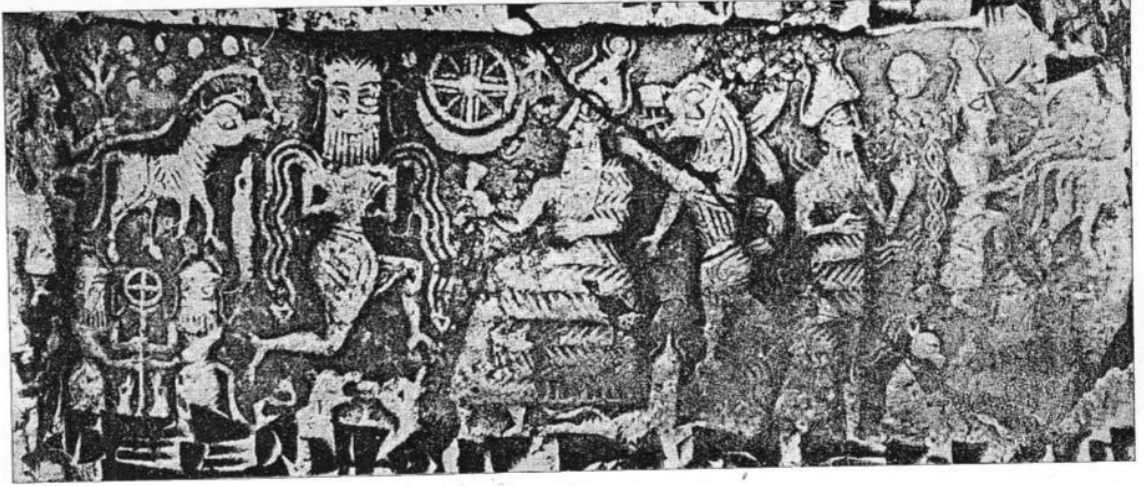
N.Özgüç, 2020, s.20

BOĞA ADAMIN ÜSTÜNDEKİ BOĞANIN YULARINI TUTAN TANRI

97

N.Özgüç, 2020, s.21

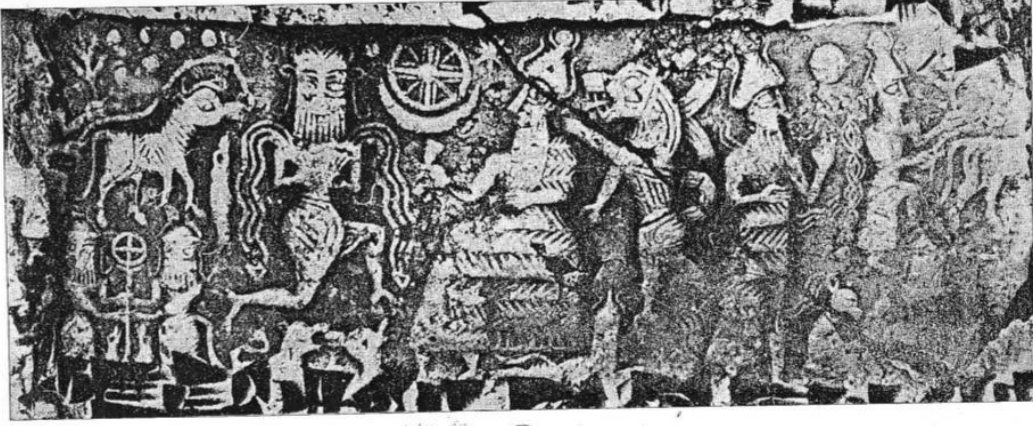

7

D.T.C.F.
Kütüphanesi

N.Özgüç, 2020, s.21

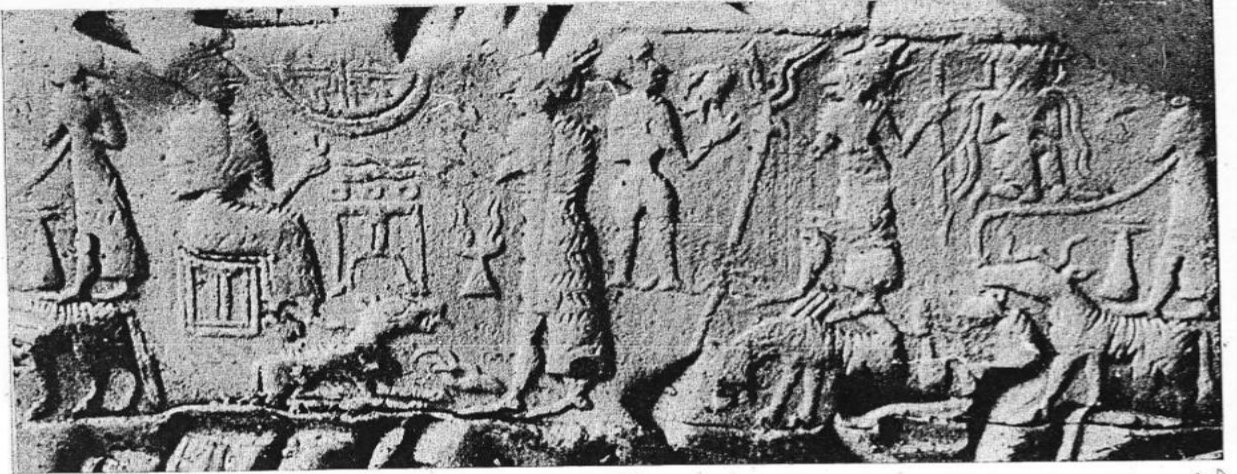
BOĞA ÜSTÜNDE DURAN TANRI

7

D.T.C.F.
Kütüphanesi

N.Özgüç, 2020, s.22

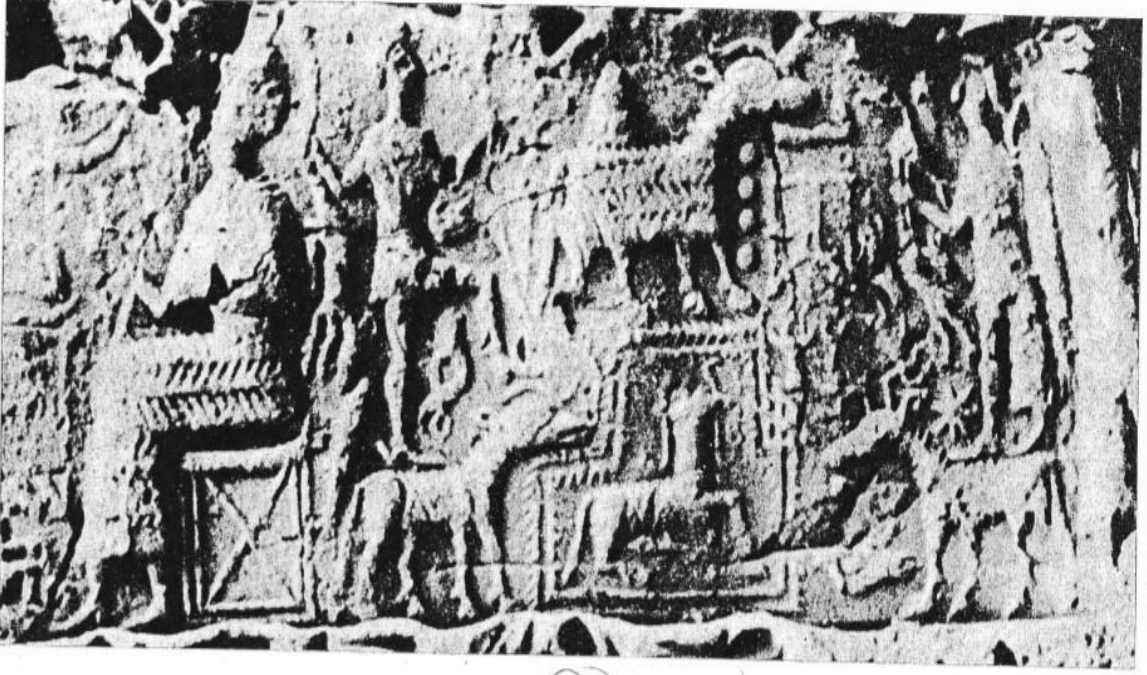

11a

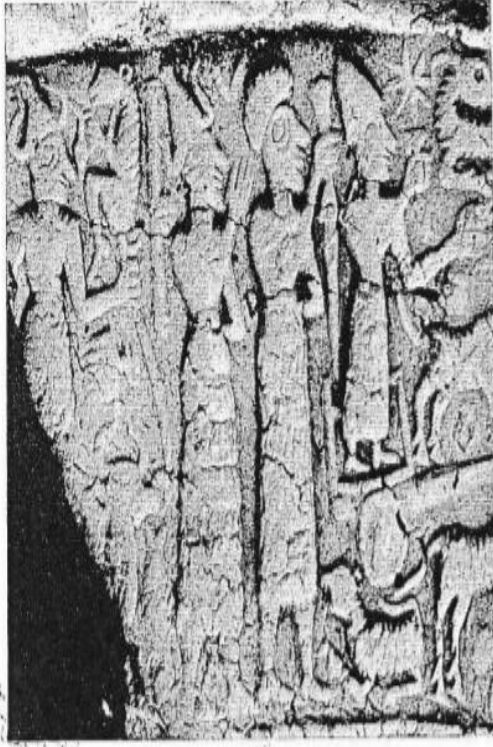

11b

BOĞA ÜSTÜNDE SİLAHLI TANRI

69

24^a

24^b

Kütüphanesi

SIRTI KONİLİ BOĞANIN ÜSTÜNDE DURAN HAVA TANRISI

64

M. 125

29

M
TL

30

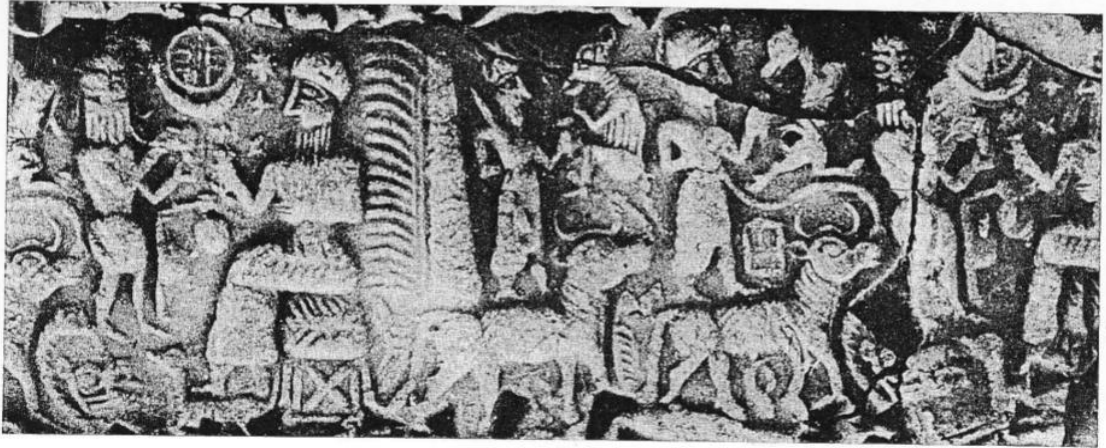
B. C. F.
Kütüphanesi

21

D.T.C.F.
Kütüphanesi

Handwritten notes in Turkish, including "Kütüphane" and "Seyir el-ba'le".

26

N.Özgüç, 2020, s.22

BOĞA İLE SAVAŞAN TANRI

N.Özgüç, 2020, s.22

BOĞA

N.Özgüç, 2020, s.22

34

35

N.Özgüç, 2020, s.22

41

42

N.Özgüç, 2020, s.22

SAVAŞ SAHNESİNDE SAVAŞ TANRISI

50

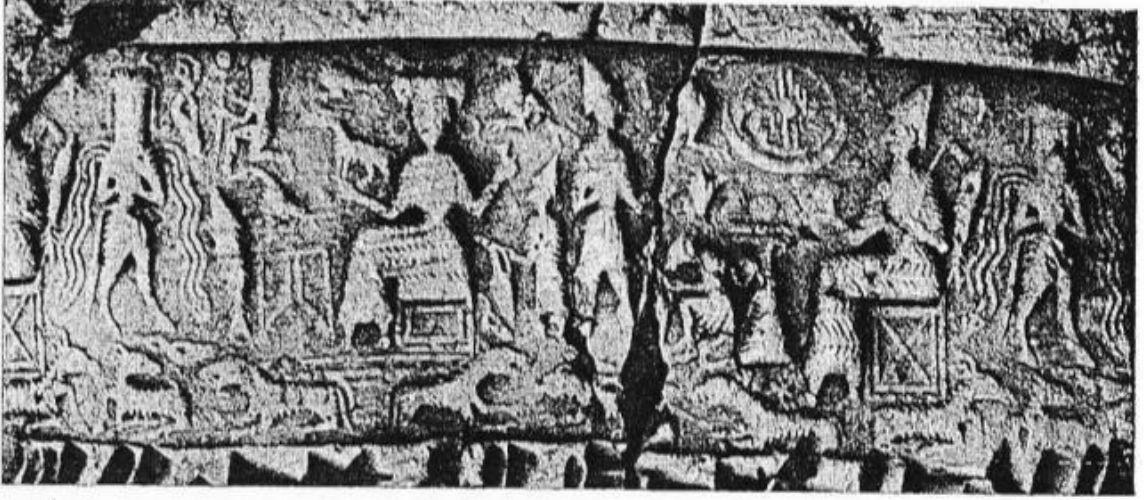
S

51

S

N.Özgüç, 2020, s.23

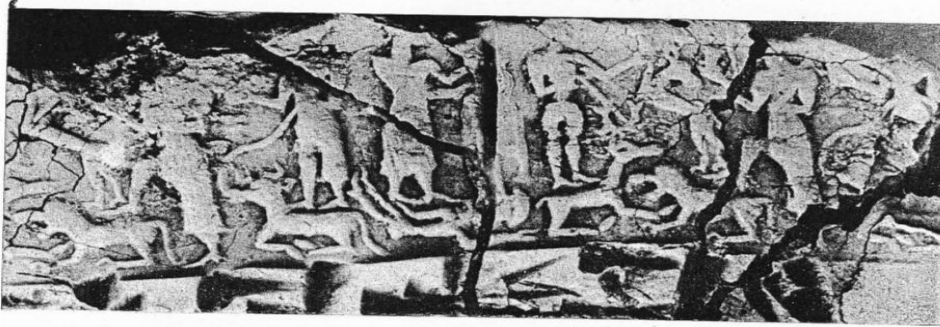

73

7-
meto (Hittite)
sava

N.Özgüç, 2020, s.23

ASLAN ÜSTÜNDE SAVAŞ TANRISI

76

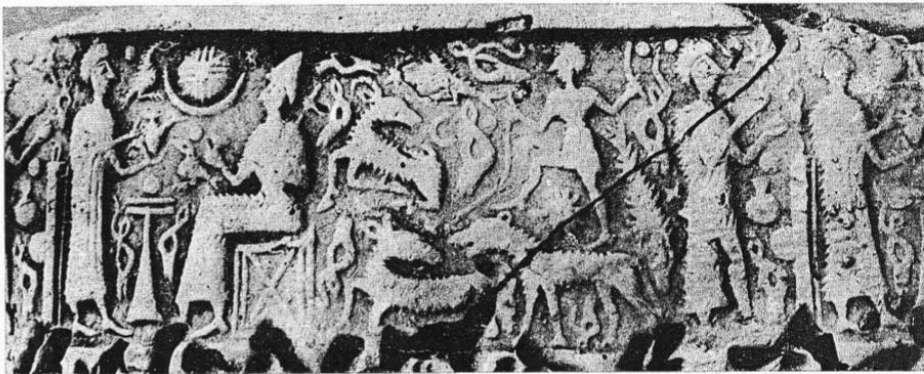
N.Özgüç, 2020, s.23

N.Özgüç, 2020, s.23

N.Özgüç, 2020, s.23

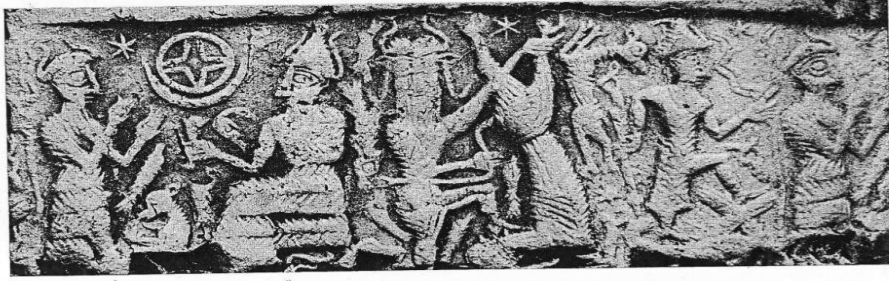

N.Özgüç, 2020, s.23

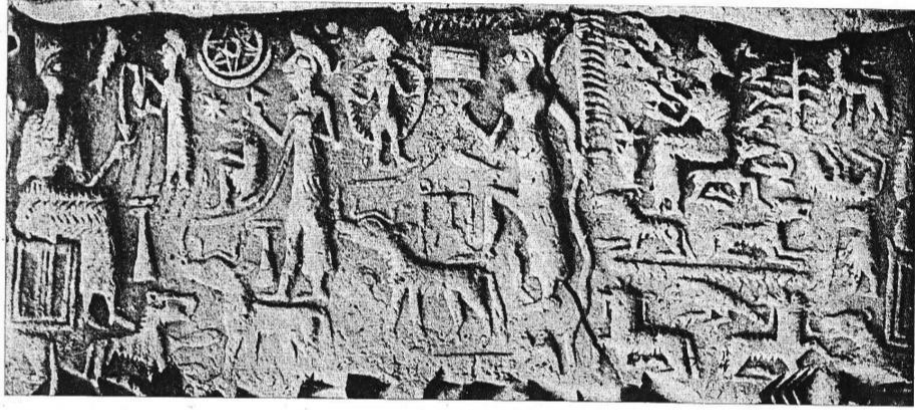
38

TAHTINDA OTURAN SAVAŞ TANRISI

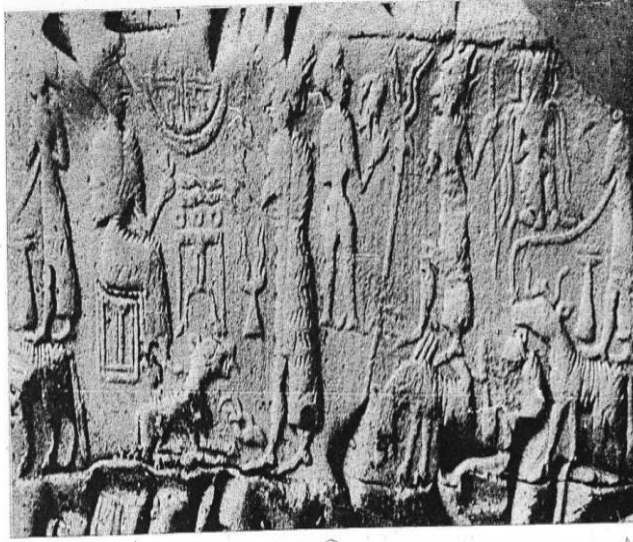

12

D.T.C.F.
Kütâphanesi

71

113

N.Özgüç, 2020, s.23-24

AV TANRISI

62

Av. (2v)

63

65

65

66

M

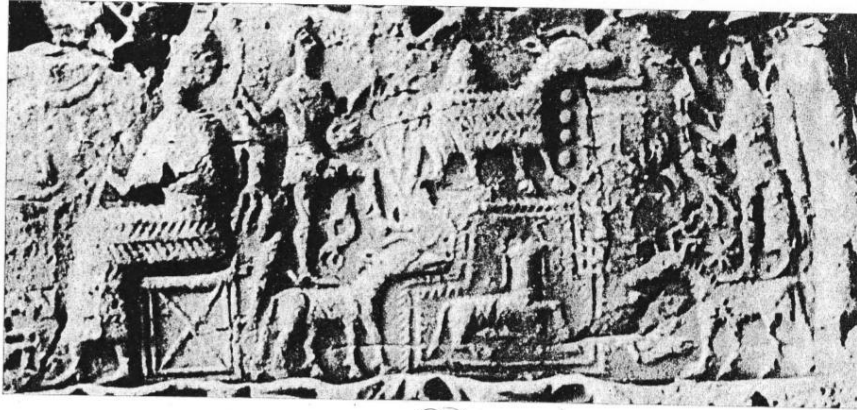

67

4

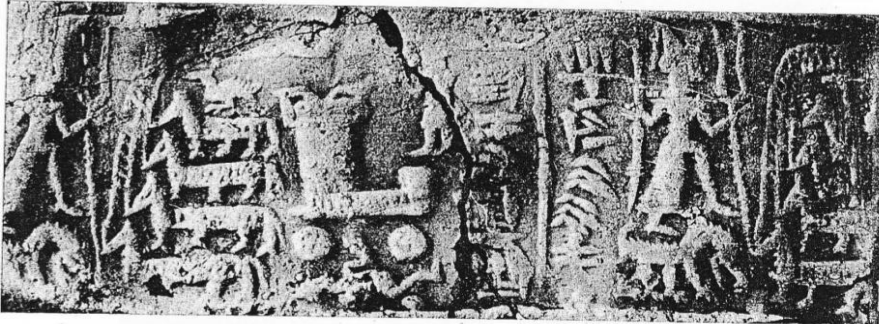
68

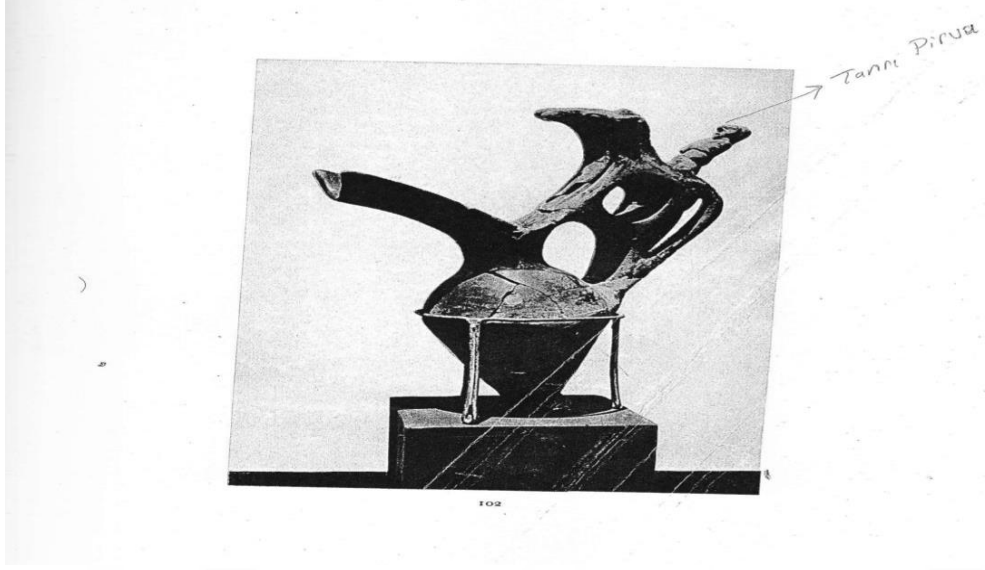
69

N.Özgüç, 2020, s.24-25

TANRI PİRVA

9

N.Özgüç, 2020, s.25

EŞEK ÜSTÜNDEKİ TANRI

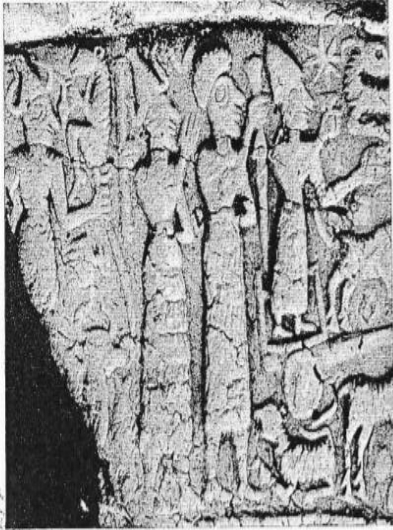

N.Özgüç, 2020, S.26

DOMUZ KOŞULU KAĞNIDAKİ TANRI

I

24^a

24^b

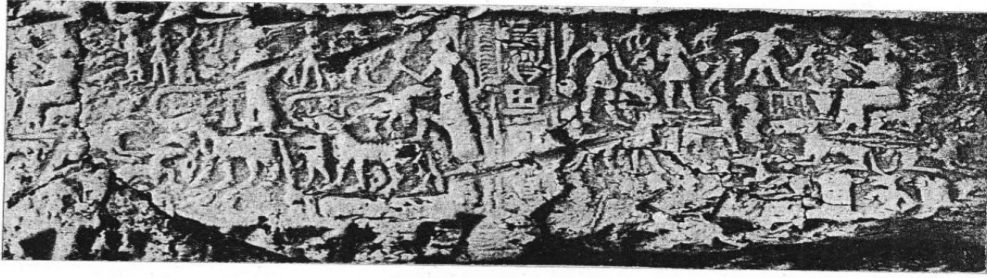
Kütüphane

N.Özgüç, 2020, s.27

KANIŞ'IN BAŞ TANRIÇASI

73

70

74

N.Özgüç, 2020, s.27-28

ANTILOPLU ÇIPLAK TANRIÇA

75^a

75^b

N.Özgüç, 2020, s.28

KUŞLU ÇIPLAK TANRIÇA

11^a

11^b

N.Özgüç, 2020, s.28

GEYİK ÜSTÜNDEKİ ÇIPLAK TANRIÇA

N.Özgüç, 2020, s.28

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU

Öğrencinin Adı Soyadı: <u>Uehmet TEKTAŞ</u>		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	✓
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	✓
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	✓
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	✓
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	✓
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	✓
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	✓
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	✓
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	✓
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	✓
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	✓
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	✓
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	✓
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	✓
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	✓
16	Kaynak formatı kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	✓
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	✓
Atıf Yöntemi APA 7 ☒ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	✓
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	✓
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	✓
21	Sayfa kenar boşlukları ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	✓
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	✓
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	✓
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	✓
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	✓

Danışman Adı Soyadı

İmza

Prof. Dr. Remzi Kuvşun